

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Prof. Dr. İhsan Süreyya Sırma
Osmanlı Devletinin Yıkılışında
YEMEN İSYANLARI

Osmanlı İmparatorluğu
2018-12-04

BEYAN

iz PDF

IHSAN SÜREYYA Tarihçi, yazar. 1944 yılında Pervari'de doğdu. Ortaöğrenimini Siirt Lisesi'nde yaptı. 1966'da **SIRMA** Ankara İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 1967'de doktora için gittiği Fransa'dan, 1969'da Tunus'a geçti. Tekrar Fransa'ya ve 1973'te de İslâm Tarihi dalında doktor olarak Türkiye'ye döndü.

Erzumun Yüksek İslâm Enstitüsü'nde İslâm Tarihi Öğretmenliği yaptı, (1973-74). Aynı yıl, İslâmî İlimler Fakültesi'ne asistan olarak girdi; 1980'de Doçent, 1989'da Profesör oldu. Halen Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesinde, İslâm Tarihi Öğretim Üyeliği yapmaktadır. Çeşitli gazete ve dergilerde makaleleri yayınlanan yazar, evli ve üç çocuk babasıdır.

Bugüne kadar yayınlanan eserleri:

Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında Yemen İsyanları, Birkaç Sahife Tarih, Tarih Şuuru, Tunus Hatıraları, Peygamber Ordusu'nun Tarihi (tercüme), İslâm Müesseselerine Giriş (tercüme), İlk İslâm Devleti –Makaleler– (tercüme), İslâm Öncesi Mekke Dönemi ve Hz. Muhammed, İslâmî Tebliğin Mekke Dönemi ve İşkence, İslâmî Tebliğin Medine Dönemi ve Cihad, İslâmî Tebliğin Örnek Halifeler Dönemi, Emeviler Dönemi, Abbasiler Dönemi, Sömürü Ajanı İngiliz Misyonerleri, Hz. Peygamber Devrinde Yahudi Meslesi, II. Abdülhamid'in İslâm Birliği Siyaseti, Tanzimat'ın Götürdükleri, İslâmiyet ve Hristiyanlık (terc.), İslâm ve Tarih, Neler Sordular, Pakia Mektupları ve Bir Garip Tarih, Nasıl Sömürüldük.

Baskı Cilt: Umut Matbaacılık 637 04 11
İstanbul, Eylül 1996

Osmanlı Devletinin Yıkılışında YEMEN İSYANLARI

Prof.Dr. İhsan Süreyya Sırma

Dizgi ve Ofset Haz.: *Bey Ajans 512 74 97*

BEYAN YAYINLARI

Ankara Cad. No: 49/3 Cağaloğlu/İST.
Tel: (0 212) 512 76 97 - Fax: 526 50 10

İÇİNDEKİLER

ÜÇÜNCÜ BASKININ ÖNSÖZÜ, 9

ÖNSÖZ, 15

Kısaltmalar, 18

GİRİŞ, 21

A- Yemen'in coğrafi konumu, 18

B- Osmanlı egemenliğinden önceki Yemen tarihine kısa bir bakış, 24

a) İslâm'dan önce Yemen, 24

b) Yemen'de Yahudilik ve Hıristiyanlık, 28

c) Yemen'in İslâmlaşması, 31

d) Eyyubîler zamanında Yemen, 33

e) Âmiriye (Beni Tahir) Devleti, 36

f) Portekiz-Yemen ilişkileri, 37

1. Portekiz'in Yemen kıyılarına saldırma nedenleri, 37

2. Portekizlilerin Yemen kıyılarına saldırması, 38

3. Memlukların Yemen'i idarelerine almaları, 39

C- Yemen'in Osmanlı idaresine girmesi, 44

a) Osmanlı Devletinin Yemen'i alma nedenleri, 44

b) Yemen'in Osmanlı Devleti'ne bağlanması, 45

c) Osmanlıların Yemen'i ikinci kez alışı, 49

Birinci Bölüm

YEMEN İSYANLARININ GENEL SEBEPLERİ, 55

A- Dış sebepler, 55

a) Yemen'in jeopolitik yönden olan önemi, 55

- b) Avrupa emperyalizmi, 59**
  - 1. Fransa-Yemen ilişkileri, 69
  - 2. İtalya-Yemen ilişkileri, 73
  - 3. İngiliz-Yemen ilişkileri, 74
- c) Hristiyan ve Yahudi misyoner faaliyetleri, 85**
  - 1. Hristiyan misyoner faaliyetleri, 85
  - 2. Yahudi misyoner faaliyetleri, 88
- B- İç sebepler, 91**
  - a) Yönetimle ilgili sebepler, 91**
    - 1. Yöneticiler, 91
      - 1.1. Yemen'e gönderilen yöneticilerin cehaleti, 92
      - 1.2. Yöneticilerin meşru olmayan tasarrufları, 92
      - 1.3. Yöneticilerin hükümet tarafından zor durumda bırakılması, 93
      - 1.4. Yöneticilerin yabancılarla içli-dışlı olmaları, 94
      - 1.5. Yöneticilerin halkı idâre edememeleri, 94
      - 1.6. Valilerin İstanbul'u şaşırtması, 95
      - 1.7. Yöneticilerin yerli halkı kandırması, 95
      - 1.8. Yöneticilerin zulmü, 96
      - 1.9. Kimi yöneticilerin istediği gibi vergi koyması, 99
      - 1.10. Zabtiyelerin bayağı kimseler oluşu, 100
      - 1.11. Muhtarların keyfi davranışları, 101
      - 1.12. Valilerin, halkın müracaat ve isteklerini sürüncemede bırakması, 101
      - 1.13. Devlet'in Yemen'le doğrudan doğruya temasta olmaması, 101
      - 1.14. Nakil ve tayinlerin zamansız oluşu, 102
    - 2. Mahkemeler, 102
      - 2.1. Mahkemelerin gerektiği gibi çalışmaması, 102
      - 2.2. Mahkeme reislerinin şahsi tutumları, 104
      - 2.3. Haksız tutuklamalar, 106
    - 3. Askerlik işleri, 106
      - 3.1. Kışla ve karakolların yeterli olmaması, 107
      - 3.2. Yemen'den istenen askerin zamanında gitmemesi, 107

- 3.3. Ordu sağlık teşkilatının yeterli olmayışı, 107
- 3.4. Asker levazımının yetersiz oluşu, 108
- 3.5. Askerin araziyi tanımaması, 108
- 3.6. Yerli halktan asker olmaması, 108
- 3.7. Para bulunamaması, 109
- 3.8. Asker nakliyesi için vapur kiralınması, 110
- 4. Vergiler, 111
  - 4.1. Vergilerin ağır oluşu, 112
  - 4.2. Vergilerin ift yönlü alınması, 112
  - 4.3. Vergi alınış şekli, 113
- b. Sosyo-ekonomik etkenler, 115
  - 1. Ekonomik etkenler, 115
  - 2. Sosyal etkenler, 116

İkinci Bölüm

İSYANLARIN ÇIKARTILMASINDA DİNİ ANLAYIşLARIN ROLÜ, 121

A- Hilafet meselesi, 121

B- şeyhlik müessesesi, 126

a. şeyhliğin dinî ve siyasi yönleri, 126

b. şeyhlerin gayesi, 126

1. Etrafa hocalar göndererek isyana davet etme, 129

2. İsyanların cihad olduğu hakkında kamuoyu oluşturma, 131

3. Cihadı meşrulaştırmak için ayet ve hadisleri delil gösterme, 136

4. Mehdilik iddiasıyla halkı kandırma, 140

5. Osmanlı Devleti'ni dinsizlikle itham etme, 143

6. Halkı kurtarma bahanesi, 147

7. şeyhin, kendisine uymayanları cezalandırması, 150

C- Mezheb farklılıkları, 152

Üçüncü Bölüm

İSYANLARIN BASTIRILMASINDA DİNİ ANLAYIŞLARIN ROLÜ, 157

- A. Hilafetin siyasette kullanılması: Panislamizm, 157**
  - a) Halife'nin gayesinin halka ulaştırılması, 161
  - b) İsyandan vazgeçirmek için ayet ve hadislerle başvurulması, 164
  - c) Karşı tarafı haksız gösterme yöntemi, 167
  - d) Sünniliği yayma politikası, 168
  - e) Dindar idareciler gönderme politikası, 170
  - f) Şeriat'ın uygulanmasına itina gösterilmesi, 171
- B. Dini liderler vasıtasıyla isyanları bastırma, 173**
  - a) Şeyh ve seyyidlere maddî iltifatlar, 173
  - b) Şeyh ve seyyidlere manevî payeler verme, 178
  - c) Şeyhlere Hilafet'in gücünü gösterme, 180
    - 1. Şeyhler üzerinde manevî-siyasî nüfuz kurma, 180
    - 2. Şeyhleri tehdid, 182
    - 3. Şeyhlere çeşitli cezalar verme, 184

SONUÇ, 189

EKLER:

- A. Belgeler, 191**
- B. Yemen valilerinin listesi, 246**
- C. İki fetih arasında Yemen'de idareyi elinde tutan imamların listesi, 249**
- D. Yemen haritası, 250**
- Bibliyografya, 251**
- İndeks, 265**

Ondokuzuncu yüzyıldan itibaren, çözülmeye başlayıp, Batı emperyalizminin kurbanları olan müslümanlar, maalesef hâlâ kendilerine gelememiş, Batı'nın onları yemeleri yetmiyormuş gibi, onlar da birbirlerinin kanlarını akıtıp duruyorlar. Bosna'dan Keşmir'e, Cezayir'den Mısır'a, Filipinler'den, Morolardan Güney Doğu Anadolu yaylalarına kadar, her tarafta müslüman kanı akıyor, müslümanlar da sadece bu felaketleri anaların gözyaşlarıyla geçiştiriyorlarsa, bunun bir yanlış tarafı olmak lâzım! Bu yanlışlık çözülmenden de, ufukta ümit ışıklarının belireceği yok! Bu yanlışlık, belki de hastalık, müslümanların Batı'dan ithâl ettikleri, ve bünyelerine zarar verme pahasına da olsa, kendilerine uyguladıkları *milliyetçilik* denen zararlı harekettir.

Asırlarca birbirlerinin düşmanı olan, birbirlerinden milyonlarca insan öldüren Batı ülkeleri arasından sınırlar kalkarken, müslümanların hâlâ inadına inadına "asil kan", ya da "necip milletimiz" diye kavramları bayrak yaparak birbirlerini kıyasıya yoketme mücadeleleri vermesi, doğrusu hayli ilginç, ilginç olduğu kadar da müessif bir hadisedir. Bir zamanlar müslümanları birleştiren unsur din, yâni İslâm iken, şimdilerde onun yerini *kan* aldı. Müslümanlar, dinleriyle değil, şer'an necis olan kan'larıyla

övmeye başladılar. Oysa ki Ulu Peygamber, yasaklamıştı kan asabiyyetlerini...

Din unutulup, onun yerini asabiyyet, yâni kan üstünlüğü, yâni milliyetçilik alınca da, müslümanlar küfre karşı birleşip cihad edeceklerine, Batı'nın emir ve arzuları doğrultusunda, birbirlerini yoketme savaşlarını başlattılar.

"An'o Yemen'dir,

Gülü çemendir,

Giden gelmiyor,

Acep nedendir?" gibi türkülerin neden yakıldığını bilenimiz var mı acaba? Oraya gidenler, neden dönmüyorlardı? Batı'ya gırtlacağına kadar borçlanmış olan Osmanlı, binlerce kilometre uzaklıkta bulunan Yemen'de ne arıyordu?

İşte elinizdeki kitapla, sizlere bunlardan bir tanesinin hazin öyküsünü anlatmaya çalıştım ...

Yemen'de olup bitenleri okuduktan sonra, göreceksiniz ki, bugün İslâm coğrafyasında cereyan eden hadiselerin, aslında onlardan farkı yoktur. Farkı yok ise, bazı gerçekleri öğrenebilmemiz için, neden bir asır bile yetmiyor.

İşte biz, müslümanların kangrene dönüşmüş olan bu yaralarının dini sebeplerini, Yemen örneğinde göstermeye çalıştık.

Şüphesiz ki Yemen, dünyamızın en eski tarihine sahip bölgelerinden bir tanesidir. Fakat ne yazık ki, eskilerin, "Kutlu Yemen"(Yemenu'l-meymûn, l'Arabie Heureuse) diye isimlendirdikleri, dünyamızın bu güzel bölgesinin uzun tarihi, daha ziyade kanlı olaylarla doludur.

Bir zamanlar Seba Melikesi Belkis'in, daha sonraki dönemlerde Habeşistan Krallığına bağlı Hıristiyanların egemenliğine geçen; yeryüzünde çıkardıkları fitneden dolayı oradan oraya sürülen

Yahudilerin bile barınağı hâline gelen Yemen, milâdî 7. yüzyılın ilk çeyreğinde son Peygamber Hz. Muhammed (s.a.s) tarafından İslâm dinini kabule davet edildi¹.

Yemenliler, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini duyunca, Medine'ye bir heyet göndererek müslüman oldular.

Asr-ı saadeti takip eden diğer dönemlerde İslâm Devletlerinin bir vilayeti olan Yemen, bazen de müstakil devletler hâlinde idaresini sürdürdü².

16. yüzyılın başlarında, Portekiz Haçlı donanmaları Yemen'e saldırınca, önce Memluklular, ardından da Osmanlılar, onların bu saldırısına karşı donanmalar göndererek, Portekiz'in emperyalist emellerine mani oldular. Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferini müteakip de Yemen Osmanlı Devleti'ne bağlandı.

17. yüzyılın ortalarına doğru Yemen'i terk eden Osmanlılar, 19. yüzyılda maalesef yeniden ordularını Yemen'e göndererek, boş yere müslüman kanı akmasına sebebiyet verdiler.

Elinde yeterli donanma bulunmayan Osmanlı Devleti³, yabancı şirketlerden gemi kiralayarak geçerli hiç bir mazereti olmadığı halde, Yemen'i işgal etme savdasına düşmüş, bu yanlış siyaseti sonucunda, gerek Yemenlilerden, gerekse Osmanlılardan binlerce müslüman yok yere ölmüşlerdir⁴.

---

¹ Mektubun metni için bk. İbn Hişam, es-Sırcü'n-Nebeviyye, Mısır, 1955, IV, 607.

² Ayrıntılar için bk. İhsan Süreyya Sırma, Osmanlı Devletinin yıkılışında Yemen isyanları, İstanbul, 1980, s.46 vd.

³ Bk. Başbakanlık Hariciye Arşivi, no:963, Dosya:1022.

⁴ Başbakanlık Devlet Arşivi, İdarî Dahiliye, no:462124.

Böylece 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Birinci Çihan savaşının patlak vermesine kadar isyanlar, ve bu isyanları kanlı bir şekilde bastırma hareketleri birbirini takip etmiştir⁵.

Bütün bunlar olurken, İngilizler de, aynı yüzyılın başından itibaren, yâni Osmanlılar ikinci defa Yemen'e varmadan önce, Güney Yemen sahillerini ellerine geçirme seferleri başlatıyor; bu sahillerin bir kısmını zorla, bir kısmını da Yemen'in küçük feodalleri olan Sultanlardan ikram olarak alıyor⁶.

Bu şekilde, bir yandan Yemenli sultanların baskınsızlığı, diğer yandan Osmanlı Devletinin ihmâli⁷ neticesinde Güney Yemen'e yerleşen İngilizler, 1967 yılına kadar orada kaldılar. Bu tarihten itibaren de, Güney Yemen'in idaresi marxist Yemenlilerin eline geçti.

Kuzey Yemen ise Birinci Cihan savaşından sonra, Osmanlı Devletine karşı bağımsızlık savaşı vermiş olan Hemidüddin'in oğlu İmam Yahya'nın kontrolünde bağımsızlığına kavuştu; ve Güney'in aksine olarak, Kuzey Yemen Amerika yanlısı bir siyaset sürdürdü.

Kuzey ve Güney Yemen şeklindeki bu ikilem, Rusya ile birlikte Komünist blokun çöküşüne kadar devam etti.

---

⁵ Bu isyanları bastırma eylemlerinin fecaati için bk. Bir Devlet Adamının Mehmet Tefvik Bay'ın(Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları, Arma yayımları, İstanbul,1993, I,309.

⁶ İnsana pek inandırıcı gelmeyen bu gerçeklerin ayrıntıları için bk. Yemen adlı kitabımız, s.88 vd.

⁷ Bk. Es'ad Cabir b. Osman Rağıb, Yemen, el.yaz. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, no: TY 4250, s.360.

22 Mayıs 1990 yılında; 1978 yılından beri Kuzey Yemen'i elinde bulunduran Albay Ali Abdullah Salih ile, 1967 yılından beri Güney Yemen'in patronu durumunda olan Yemen Sosyalist Partisi lideri Ali Salim el-Bid arasında bir antlaşma yapılarak her iki Yemen birleştirildi. Fakat maalesef, bu birliktelik dört senesini bile dolduramadan farklı bir boyuta dönüştü. Çünkü birleşme tahakkuk ettiği günden itibaren, her iki taraf da hiç bir zaman birbirine güvenemediğinden, bağımsız ordu varlıklarını devam ettirmişler, radyo-televizyonlarını bile birleştirememişlerdi. Böylece bu zoraki *evlilik*, taraflar arasında yapılan iç savaştan sonra, şimdilik Kuzey Yemen'in duruma hakim olduğu ve kardeş kavgasının sona erdiği gözüküyor. Dileğimiz, bu birlikteliğin devam etmesi...

Müslümanlar, Allah'ın emri gereği, bir an önce, gayrimüslimleri kendilerine veli ve dost edinmekten vazgeçmelidirler. Bunu yapmazlarsa, Allah onlara belâ verir; veriyor da! Görmüyorlar mı ki; komünist Yugoslav rejiminin bile Bosnalı müslümanlara yapmadığını, **hürriyet sever(!)** Batı güdümündeki muhafazakar Hristiyanlar yapıyor!

Bütün dünya Müslümanlarının herbirisi, elle-rine birer neşter alarak, kafalarının içerisinde habis kanser ur'ları hâline gelmiş olan milliyetçilik tümör-lerini kazıyıp atmadıkça, birbirlerinin kanlarını akıtmaya devam edeceklerdir.

"Damarlardaki asil kan" dönemi kapanmasın mı artık?!!!

İstanbul, Eylül 1994
İ.S.SIRMA

*Bilemiyyoz ki neden harb ediyoz
Arabın derdi nedir, biz ne diyoz? **

19. Yüzyılda iyice çözülmeye başlayan Osmanlı Devleti'nin çöküş nedenlerinin gerçek yönlerinin anlaşılabilmesi için, İmparatorluğun eski vilayetlerinin tek tek ele alınıp incelenerek, buraların Devlet'ten kopma sebeplerinin, arşiv belgelerine dayanılarak ortaya konması Osmanlı Tarihinin bu döneminin analizi açısından zorunludur.

Bugün her biri birer küçük devlet olan bu vilayetler, —müsteşriklerin iddia ettikleri gibi— gerçekten Osmanlı İmparatorluğundan kopup bağımsızlıklarına kavuşmak mı istiyorlardı? Yoksa, Avrupa emperyalizminin «Osmanlı Devleti'ni parçalama» düşüncesine alet mi oldular? Ve nihâyet bunların ötesinde bütün bu gailelerin sebebi Tanzimat'la birlikte Batılaşma hastalığına tutulan Osmanlı otoriteleri olmasın? Bu soruların gerçek cevabı, hiç bir ön yargıya kapılmadan, yerli ve yabancı arşiv belgelerinden araştırılarak ortaya konabilir.

---

* Muhammed Ali Bahaüddin, Yemen'den Gelen mektub, İstanbul, 1326, s.19.

İşte bu düşünceden hareketle, Osmanlı Devleti'nin eski bir vilayeti olan Yemen'in durumunu incelemek istedik. Ancak çok yönlü olacak böyle bir çalışmanın, sadece çalışma alanımız İslâm Tarihi ile ilgili olan bir yönünü, yâni 19. yüzyıl Yemen isyanlarının gerek çıkartılmasında, gerekse bastırılmasında dinî anlayışların oynadığı rolü göstermeye çalıştık. Bu konuda, herhangi bir araştırmanın yapılmamış olması da merakımızı ve şevkimizi artırmıştır.

Hemen şunu belirtelim ki, bu çalışmamızın amacı, Yemen isyanlarını kronolojik olarak ele alıp, olayların nasıl geliştiğini birer birer anlatmak ve bu isyanlarla ilgili şahıs, yer ve tarihleri tesbit ederek bir Yemen tarihi, coğrafyası veya dinler tarihini yazmak değildir. Bizim yapmak istediğimiz, bu konuda elde edebildiğimiz bütün belgeleri değerlendirek bu ayaklanmaların çıkartılmasında ve bastırılmasında dinî anlayışların gerçekten etkili olup olmadığını araştırmaktır.

Bunun için, konuyu yerine yerleştirmek gayesiyle, giriş bölümünde verdiğimiz kısa tarihçeden sonra araştırmamızı üç bölümde topladık:

I. Yemen isyanlarının genel sebepleri: Yemen isyanları genel çerçevesi içerisinde, dinî anlayışların rolünü inceleyen konumuzu, dahil bulunduğu muhtevaya yerleştirebilmek bakımından, bu bölüme ihtiyaç olduğunu düşündük. İleride anlaşılabacağı üzere, aslında genel denilen sebepleri de din faktöründen soyutlamak mümkün değildir.

II. İsyânların çıkartılmasında dinî anlayışların rolü: Bu bölümde, isyancı imam ve şeyhlerin nasıl dinî otoritelerini kullanarak isyan çıkarttıklarını inceliyeceğiz.

III. İsyânların bastırılmasında dini anlayışların rolü: Bu son bölümde de dini anlayışların yalnız isyan çıkartıl-masında değil, bastırılmasında da rol oynadığını ele alacağız.

Araştırmamızı yaparken, esas kaynağımızı Osmanlı arşiv belgeleri teşkil etmekle beraber, imkanlarımız elverdiği nisbette, İngiliz ve Fransız arşivlerinden, Yemen hakkında yazılmış seyahatnamelerden, yazma ve basma eserlerden de faydalandık.¹ Kullandığımız belgelerden bir kısmını da, karşılaştırma imkanı vermek gayesiyle, orijinaleri ve yeni harflere çevrilmiş veya tercüme edilmiş şekilleriyle birlikte ekler bölümüne koyduk.

Bu araştırmamızda gösterdiğimiz tüm çabalara rağmen, «bu konuda başka bir şey söylenemez» iddiasında değiliz. Bizim gördüklerimizin dışında yeni belgeler bulunursa, konunun boyutları daha da genişliyebilir.

İ.S.Sırma

---

¹ Bu araştırmamızı yaparken, kütüphanelerde bulamadığımız birkaç eseri özel kütüphanesinden bize lütfeden Prof.Dr.Halil Sahili-oğlu'na teşekkürli bir borç bilirim.

- AD: Ayniyat Defteri
a.g.e. : Adı geçen eser.
A.Y. : Ahbârü'l-Yemânî
AMAEF: Archives du Ministère des affaires étrangères
Françaises.
Ay. es.: Aynı eser.
Ay. yer.: Aynı yer.
b. : İbn.
BAEO: Bab-ı Âli Evrak Odası.
Bk.: Bakınız.
BDA: Başbakanlık Devlet Arşivi.
Bedâyi': Bedâyi'ü'z-zuhur fi'vakâyi i'd-duhûr (İbn
İyas)
BGHD: Bulletin de Géographie Historique et
Discriptive.
Bidâye: el-Bidâye ve'n-Nihâye (İbn Kesîr)
Bl.: Belge.
BSG: Bulletin de la Société de Géographie, Paris.
BY: Berkü'l-Yemânî.
c.: Cilt.
Cah: Çağ.: Cahiliye Çağı (Neşet Çağatay).
Cam. mut.: Cami'ul mütûn fi ahbâri'l-Yemeni'l-
meymûn.
CRASC: Comptes Rendus Mensuels de l'Académie des
Science Coloniale, Paris.

D.: Dosya.
DAA: Divân-ı ahkâm-ı adliye.
DF: Documentation Française, Articles et documents:
 Orient-Occident, Paris.
DTCFD: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi.
El: Encyclopédie de l'İslâm.
el. yaz.: el yazması.
F.O.: Foreign Office (British)
HAS: Hariciye Arşivi Siyasî.
Hukm. Os.: el-Hukmü'l-Osmanî fi'l-Yemen (Abaza
 Faruk Osman)
İA: İslâm Ansiklopedisi.
ID: İrade Defterleri Dahiliye.
İFD: A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi.
İH: İrade Defterleri Hariciye.
İİFD: İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi.
İÜMK: İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi.
Kâmil: el-Kâmil fi't-târih (İbnül-Esir)
K.K. Kur'an-ı Kerim.
Mad.: Madde.
Mat.: Matbaa.
Mes. Müh.: Mesâil-i mühimme.
Mission: Mission d'études au Yémen (A.J.Beneyton)
Nücûm: en' Nücûmü'z-zâhire (Tağriberdi el-Atabeki)
ö.: Ölümü.
QDC: Questions Diplomatiques et Coloniale, Paris.
Rağb: Es'ad Cabir b. Osman Rağb.
Rap.: Rapport sur le Yemen (A. Bardey)
Relation: Relation d'un voyage dans le Yemen (P.E.
 Botta)
RFEC: Revue Française de l'Etranger et des Colonies.
RMM: Revue du Monde Musulman.

s.: Sayfa.

ŞD: Şûrây-ı Devlet.

Şezerât: Şezerâtü'z-zeheb (İbnü'l-İmâd)

TD : İstanbul Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi.

Terc.: Tercüme.

Trois années: Trois années en Arabie heureuse

(Beneyton, A.J.)

TYS: Târih-i Yemen ve San'a (Ahmed Raşid).

vd.: ve devamı.

Vefâyât: Vefâyâtü'l-a'yân (İbn Hallikân).

vol.: Volume.

Voyage.: Voyage au Yemen (A. Deflers).

Ya'kûbî: Târihu'l-Ya'kûbî.

YS: Yemen Salnâmesi.

(?) : Okunamayan kelime veya şifre.

A- YEMEN'İN COĞRAFI KONUMU

Yemen, Arabistan Yarımadasının güney-batı köşesini içine alan bölgedir. Batıdan Kızıldenize, güneyden Aden Körfezine bakan Yemen, coğrafi olarak bu iki denizi birbirine bağlayan dar ve stratejik boğaza hakim durumdadır.

Doğusunda Hadramavt, kuzeyinde ise Asîr bölgesi bulunur. Yüz ölçümü yaklaşık olarak 1.250.000 kilometre kare olarak gösterilmiştir.¹ Fakat, Yemen tarihinde, zaman zaman olan değişiklikler, bu yüz ölçümün de değişik olarak verilmesi neticesini doğurmuştur. Eric Macro'ya göre² 7500 mil kare olarak gösterilen Yemen yüz ölçümü, Ahmed Hüseyin Şerefüddin'e göre 311.000 mil karedir.³ Bu rakam, 191.000 kilometre kare olarak ve daha başka şekillerde de gösterilmiştir.⁴ Es'ad Cabir b. Osman

---

¹ Bk. M. Alfred Bardey, Rapport sur el-Yemen et Partie du pays d'Hadramaut, dans bulletin de geographie historique et description, Paris, 1899, s. 24.

² Yemen and the Western World since 1571, London, 1968, s. XI.

³ el-Yemen Abra't-Tarih, el-Kahire, 1964, s.11

⁴ Encyclopedie de l'Islam, Leyden, 1913-1934, IV, 1219, Yemen, dans Le Million, Encyclopedie de tous les pays du monde, Paris, 9 mars 1971, Vol, VI, no: 107, s. 338.

Ragıb ise, Yemen'i şöyle anlatır: «İşbu nam ile adlandırılan yer, deniz kıyısından itibaren ortalama olarak 200 kilometre genişliğinde olup, Babül-mendeb boğazının güney ve kuzeyine doğru genişleyerek, Taif'den başlayıp, Hürmüz Boğazı girişinde bulunan Cebel-i Ehdar'a 400 kilometre uzunluğunda bulunur.»⁵

Yemen arazisi, esas itibariyle, *Sera* denen dağlık ve *Tihame* denen ovalık iki bölge ile,⁶ Kızıldenizin doğu alt kıyı şeridi ve Aden körfezinin güney batısındaki kıyidan ibarettir.⁷

Bu bölgelerden, en verimli ve yerleşime en elverişli olanı da *Sera* bölgesidir.⁸ *Tihame* bölgesi ise, geniş kumlu arazileri içine almış olup verimsiz ve yazları 40 dereceye varan bir iklime sahiptir. Bu bölgede hemen hemen hiç yağmur yağmaz.⁹ *Tihame*'nin bu kavurucu çöl iklimi türkülerimize ve hikayelerimize bile geçmiştir. Buna rağmen, Yemen, Arabistan Yarımadası'nın en verimli topraklarını içine alır. Bazı bölgelerinde, ortalama olarak yılda iki üç defa defa mahsul alınır.¹⁰

---

5 Yemen, el yazması, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, no: TY4250, s.2

6 Yemen salnamesi, 1303,1305, s. 35, 1302-1304, s.45

7 YS, 1302,1304, s.44, İhsan Süreyya Sırma, Yemen'in Osmanlı Devleti'ne katılması ve Yemen'in geo-politik durumu, I. Uluslararası sosyal ve Ekonomik Türk Tarihi Kongresi'ne sunulan bildirisi, Ankara, 1977.

8 YS 1302,1304, s. 35; Muhammed Hilâl, Hattay-ı Yemaniyye hakkında ma'lûmat, el yaz: İ.Ü.M.K., no: TY 6622, s.2b.

9 M. A. Bardey, Rap. s.24.

10 Doktor Hasan Kadri, Yemen ve Hayatı, Dersaadet, 1328, s. 14.

Yemen topraklarının bu verimliliği yüzünden ona «Yemenü'l-hadra» yani «Yeşil Yemen» denmiştir.¹¹ Tarihçi İbnü'l-Mücvir'den¹² şunları okuyoruz: «Um-mare şöyle dedi: Birçok geceler, sabahlara kadar bekledim. Doğudan doğan güneşin hiçbir ışığı olmadığını görüyordum. Aynı anda Tihame'ye baktığımda; birinin, yanındakini tanımayacak derecede karanlık olduğunu görüyordum. Bunun üzerine, sabah namazlarını Hanefi mezhebi üzerine değil, Şafi'i mezhebi üzerine kılmaya yemin ettim.»

Bazı coğrafyacılar ve Yemen'e seyahat etmiş botanikçilerden, Yemen'in bitki örtüsünün çok çeşitli olduğunu öğreniyoruz. Özellikle Danimarkalı Niebühr'ün çalışmaları kayda değer.¹³

---

11 Yakut el-Hamavî, Mu'cemü'l-büldan, Beyrut, 1957, V, 447.

12 Tarihü'l-Mustabsir, Leiden, 1954, s. 172-173.

13 Bu konudaki ayrıntılar için bk. A. Deflers, Voyage au Yemen, Journal d'une excursion botanique faite en 1887, Paris, 1889, s. 2, vd.

B- OSMANLI EGEMENLİĞİNDEN ÖNCEKİ YEMEN TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ

a) İslâm'dan Önce Yemen

Eski kitaplarda Yemen, genellikle «mutlu» anlamına gelen bir sıfatla nitelendirilir: «Yemenü'l-meymun», «Arabîyyetü'sa'ide»,¹⁴ «l'Arabie Heureuse»¹⁵ «Arabia Felix»¹⁶ gibi. Fakat Yemen tarihine bakıldığında, bu ülkenin pek de mutlu olmadığı görülür. Belki bu sıfat, Saba Melikesi Belkıs zamanı için geçerlidir.

Bir çok müellif, bu bölgeye Yemen denmesinin nedenini, Yemen'in Kabe'nin «yemin»inde, yani sağında oluşuna bağlar.¹⁷ Nitekim Şam'a da, Kabe'nin «Şam»ında, yani solunda olduğu için Şam denildiğini söyleyenler vardır. Fakat Kabe'ye göre sağda veya

---

¹⁴ Cevad Ali, Tarihü-Arab kable'l-İslâm, Bağdad, 1951, I, 118.

¹⁵ Paul Emile Botta, Relation d'un voyage dans l'Yemen, Paris, 1841, s. 17, A. Desflers, Voyage, s. 9., A.J. Beneyton, Trois années en Arabie Heureuse, BSG, Vol. no:6, Paris, 1913, s. 493; Claudie Fayein, Une Française au Yemen, CRASC, Paris, 1955, Vol. 15, s. 480, Gaston Rouet, la question du Yemen, QDC, Paris, 1910, Vol. 29, no: 316.

¹⁶ Corci Zeydan, Kitabü'l-Arab kable'l-İslâm, Mısır, 1908, s. 103. Ahmed Hüseyin Şerefüddin, a.g.e., s.10.

¹⁷ El-al-Yaman mad., Âlî, Kühû'l-Ahbar, İstanbul, 1008, 234

solda bulunmak izafı (relatif) olup, Yakut el-Hamavî'nin dediği gibi,¹⁸ birine göre sağ olan yer, diğer birine göre soldur.

Çok eski devirlere kadar uzanan Yemen tarihi, özellikle San'a, Saba¹⁹ ve Aden bölgelerinin geçmişteki uygarlıkları sayesinde büyük bir ün kazanmıştır. San'a'nın önemli ihraç maddesi olan akik taşı da San'a'ya büyük bir ün kazandırmıştır.²⁰

Kaynaklar, Yemenlilerin aslını, Hz. Nuh'un çocuklarından Sam'a çıkarırlar. Denildiğine göre, Tufandan sonra Babil'e yerleşen Ham'ın çocukları ile Sam, burada zulümle karşılaşmışlar; bunun üzerine Sam, deniz yoluyla Arap Yarımadasının güneyine gelerek orayı yurt edinmiştir. Onun soyundan gelenler, bugünkü Yemenlilerin ve belki de bütün Arapların²¹ ataları oldular.²² Yakubi'ye göre,²³ Hz. Nuh dünyayı çocukları arasında paylaştığında, Sam'a yeryüzünün orta kısımlarını verdi ki, Yemen bu bölgeye giriyordu. İbn Sa'd²⁴ ve İbn Kuteybe²⁵ de bu düşüncededirler. İbnü'l-Esir ise, Yemen tarihini daha uzaklara kadar çıkarmakta ve şöyle demektedir:

---

¹⁸ Mücemül-Büldan, V, 447.

¹⁹ Neşet Çağatay, İslâm Öncesi Arap tarihi ve Cahiliye Çağı, Ankara, 1971, 3. baskı, s. 14.

²⁰ Nasır-ı Husrev, Sefername, Milli Eğitim Bakanlığı Yayinevi, İstanbul, 1950, s. 114, R. Strothmann, San'a, IA, X, 179.

²¹ Neşet Çağatay, a.g.e., s. 1. Bir Arap şairinin dediği gibi, «Yemen arapların beşiği, Irak ise mezarlarıdır». Xavier de Planhol'dan naklen, Les Fondements géographiques de l'histoire de l'Islam, Paris, 1968, s. 16., H. Ingrams, the Yemen, London, 1963, s. 3.

²² Atuf Paşa, Yemen Tarihi, Dersaadet, 1326, I, 6

²³ Tarih, Beyrut, 1960, I, 15.

²⁴ Tabakat, Beyrut, 1960, I, 44.

²⁵ el-Maarif, Beyrut, 1970, s.13.

«Kabil, kardeşi Habil'i öldürdükten sonra, kızkardeşinin elini tutarak, dağlardan indi ve Yemen'deki Aden'e kaçtı».²⁶

Bütün bu rivayetler, Yemen tarihinin çok eskilere kadar vardığını kanıtlamaktadır. Yemen'de kurulmuş olup, tarihi bilinen en eski ve ünlü devletler, Himyer,²⁷ Sabâ²⁸ ve Kehlam²⁹ devletleridir.³⁰ Son zamanlarda yapılan kazılarla ortaya çıkarılan Ma'in ve Saba kitabeleri üzerindeki araştırmalara dayanılarak yazılan eserler, bu yörenin sosyo-kültürel ve dini hayatı hakkında yepyeni bilgiler ortaya koşmuşlardır.³¹ Özellikle Main ve Saba devletleri ile ilgili, bu devletlerin geçirdiği merhaleler ve kırılları üzerinde yapılmış ciddi bir araştırmaya da değinmemiz gerekir ki, o da Jacques Rychmans'ın *L'Institution Monarchique en Arabie Meridionale avant l'Islam* (Louvain, 1951) adlı eseridir. Adı geçen eser, bu devletlerin müesseselerini ve özellikle idari olanlarını kendisine konu olarak almaktadır.³²

Yemenlilerin atalarının Babil'den geldiğini söyleyenler, bunların Yemen'i imar ettiklerini ve parlak bir uygarlık düzeyine ulaştırdıklarını belirtmek-

---

²⁶ el-Kamil fi't-tarih, Beyrut, 1960, I, 56.

²⁷ Neşet Çağatay, 100 soruda İslâm Tarihi, İstanbul, 1972, s. 20.

²⁸ Neşet Çağatay, İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı, s. 14., Cevad Ali, a.g.c., II, 100, 155.

²⁹ Bk. Abdülmelik b. Kureyz el-Esma'i, Târihü'l-Arab kable'l-İslâm, Bağdad, 1959, s. 56.

³⁰ Corci Zeydan, Tarihü't-tameddüni'l-İslami, Kabire, 1968, I, 25.

³¹ Neşet Çağatay, İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı, s. 11.

³² Adı geçen devletlerin İslâm öncesi dinleri için bk. G. Rychmans, Les Religions Arabes Preislamiques, Louvain, 1951, s. 25.

tedirler.³³ Yemenliler, özellikle sanat alanında çok ileri gitmişlerdi.³⁴

Yemen ülkesi, uzun tarihi boyunca, çeşitli idareler ve sülaleler tarafından yönetilmiştir.³⁵ «Ashab-ı Kehf»in de Yemen'de bulunduğu, rivayetler arasındadır. Hatta, Ashab-ı Kehf'e ait olduğu söylenen bir mağara, bugün bile Yemen'de mevcuttur.³⁶

Yemen'in, tarihte önemli bir yeri olduğunu, Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetinde, bu ülkeden söz etmesi de ortaya koymaktadır. Kur'an-ı Kerim'in otuzdördüncü sûresi olan Sebe Sûresinde (34: 15 vd) Sebelilerin mutlu yurtlarındaki (beldetun tayyibetun) refahlı hayatları ve daha sonra şükürden vazgeçip nankörlüğe başlamaları sebebiyle Arim selinin gönderildiği anlatılır.³⁷ Fil Sûresinde (105, 1-5), Kâbe'yi yıkmak isteyen ordu, Kureyş sûresindeki (106, 2) kışın yapılan ticaret seyahatine konu olan ülke, Burûc Sûresindeki (85, 4-9) müminler ve onlara işkence uygulayanlar (ashabü'l-uhdu), keza Hz. Süleyman'ın çağdaşı Sebe kraliçesi (27, 22-23), Kur'an'ın Yemen'le ilgili zikirlerinden bazılarıdır.

---

³³ Muhammed b. İshak, Siretu İbn İshak, Tahkik ve neşir, Muhammed Hamidullah, cr-Rabat, 1976, s. 32.

³⁴ Bu sanatların ayrıntıları için bk. Neşet Çağatay, 100 Soruda İslâm Tarihi, s. 25.

³⁵ Yemen'de hüküm sürmüş hükümdarlar için bk. Yakubi, a.g.e., I, 195; Mes'udi, Mürucü'z-Zehab, Beyrut, 1973, II, 48-65; YS, 1308, s. 22 vd., Eyyüb Sabri, Mir'atü'l-Haremeyn, Konstantiniyye, 1307, III, 7., Neşet Çağatay, Samîler-Araplar ve Güncy Arabistan Devletleri, İFD, Ankara, 1957, c. IV, sayı III-IV, 44 vd.

³⁶ François Balsan, Au Yemen Interdit, Geographia, Paris, Juin, 1952, s. 2.

³⁷ Kazvini, Asarü'l-bilad ve Ahbarü'l-ibad, Beyrut, tarihsiz, s.40 vd.

b) Yemen'de Yahudilik ve Hıristiyanlık

Yahudiliğin Yemen'e gelişi, Hıristiyanlığın gelişinden daha öncesine rastlar.³⁸ Ancak yahudiliğin Yemen'e nasıl ve ne zaman geldiği; hangi kırıllar devrinde bu dinin Yemen'e yerleştiği henüz bilinmemektedir. Bu konuda, Yahudi kaynakları da susmakta ve bir bilgi verememektedirler.³⁹ Sadece bazı kaynaklar Himyerlilerin Yahudi olduklarını söylemektedirler.⁴⁰ Muhtemelen bir göç sonucu, yahudiler Hicaz'a, oradan da Yemen'e giderek, Saba ve Himyerliler arasında çoğalmış ve oralara yerleşmişlerdir.⁴¹ Yukarıda zikredilen rivayetler, daha ziyade Habeş kaynaklarına dayanır.⁴² İslâm kaynaklarındaki rivayetler ise daha değişiktir. Taberi'de geçen bir rivayete göre, Yemen kralı Tübban,⁴³ doğu seferinden dönünce, Medine'den geçmiş ve Medine'de yaptığı savaş sırasında kendisine gelen iki yahudi bilgini ona şöyle demişlerdir: «Ey hükümdar, bu işten vazgeç! Sen Medine'yi yıkmak ve ahalisini yok etmek hususunda ısrar etsen dahi bunu yapamayacaksın, senin acil bir ceza ile karşılaşp karşılaşmayacağından emin değiliz». Tübban, bunun nedenini sorunca, onlar, «Çünkü burası, son zamanda Kureyş'ten çıkacak bir peygamberin hicret edeceği bir şehirdir, o peygamber

---

³⁸ Cevad Ali, a.g.e., III, 170.

³⁹ Ay. yer.

⁴⁰ Ay. es. III, 171.

⁴¹ Ay. yer.

⁴² Ay. yer.

⁴³ Zakir Kadirî Ugan'la Ahmet Temir, bu kelimeyi Tübaa şeklinde okumuşlardır. Bk. taberi'nin Türkçe tercümesi, Millî Eğitim Bakanlığı yayınevi, İstanbul, 1965, I, 1063-1064

bu şehirde yerleşecektir» dediler. Onların bu sözleri üzerine Tübban Medine'yi yıkmaktan vazgeçerek, bu iki yahudi bilginini beraber Yemen'e götürdü; ve kendisi de yahudiliğe girdi. Böylece Yahudilik orada yayıldı.⁴⁴

Yine Taberî'de geçen bir rivayete göre, Tübban Yemen'e yaklaşıncı, Himyerler onu, din değiştirdiği için Yemen'e sokmak istememişler. Tübban, Yahudiliğin, onların dininden daha iyi olduğunu söyleyince, ateşin hükmüne başvurulmuş. Rivayete göre bu ateş, zalimleri yakar, mazlumları yakmazmış. Yemenliler, putlarıyla ateşe yaklaşmışlar; fakat ateş kabarcınca, korkup geri çekilmişlerdir. Tübban'ın yanında getirdiği iki yahudi bilgini ise, Tevrat nüshalarını boyunlarına asarak, ateşe girmişler ve yanmadan çıkmışlar. Bunu gören Himyerler de Yahudiliği kabul etmişler ve Yahudilik Yemen'e bu şekilde girmiştir.⁴⁵

Hristiyanlığa gelince; bu dinin de Yemen'e ne zaman ve nasıl girdiğine dair kesin bir bilgi yoktur. Bunun için bu konuda İslâmî kaynaklardan yararlanmaktayız.

İbn Hişam'ın rivayetine göre, Hristiyanlık, Necran'a, oradan da Yemen'e, Feymiyun «Euphemion» adında salih, zahid bir hristiyan tarafından götürülmüştür.⁴⁶ Bu rivayete göre, Feymiyun, seyyah olup, devamlı gezen, kendi kazancından başka yemiyen ve pazar günleri çalışmayan bir hristiyandı.

---

⁴⁴ Taberî, Tarihü'l-ümm ve'l-mülük, Beyrut, tarihsiz, II, 95. Aynı rivayeti İbn Hişam da zikretmektedir (es-Siretu'n-Nebviyye, I, 21-22).

⁴⁵ Taberî, a.g.e. II, 96.

⁴⁶ es-Sire, I, 32.

Nihayet Şam taraflarında, bir gün ibadet ederken, Salih adında birisi onu görmüş ve çok sevmiştir. O günden sonra Salih, devamlı olarak onun gittiği yere gitmiş. Bir gün Feymiyun ve Salih bir kervana katılarak Necran'a gittiler. O sıralarda Necranlılar bir hurma ağacına tapınıyorlardı.⁴⁷

Bir gün Feymiyun, evinde kaldığı efendisine, dinlerinin bâtıl olduğunu, Allah'a dua ederse, tapındıkları hurma ağacının helak olacağını söyledi. Efendisi de, dua etmesini, şayet dediği gibi hurma düşerse, herkesin onun dinine gireceğini söyledi. Bunun üzerine Feymiyun temizlendi ve ibadet ederek dua yaptı. Duası üzerine, Allah o hurma ağacını bir rüzgarla kökünden söktü. Bunu gören Necranlılar da onun dinine girdiler. Böylece Hristiyanlık Necran'a yayıldı.⁴⁸

Bu şekilde, Hicaz yoluyla Hristiyanlığın Yemen'e geldiği söylenebildiği gibi, bu dinin oraya sahil yoluyla gelmiş olabileceği de ihtimal dahilindedir.⁴⁹ Belki de sadece karadan veya denizden değil, Hristiyanlık her iki yolla da Yemen'e yayılmış olabilir.

Hristiyanlığın Yemen'e yerleşmesinden bir müddet sonra, Hristiyan Habeşliler Yemen'e saldırmışlar⁵⁰ ve Himyer kiralını öldürmüşlerdir.⁵¹ Bu şekilde Yemen'i ele geçiren Habeşiler, orayı valiler gönderek idare ediyorlardı ki, Ebrehe bu valilerin en

---

⁴⁷ İbn Hişam, a.g.c. I, 32.

⁴⁸ İbn Hişam, ay. cs. I, 33., Taberî Tarih, II, 103., Cevad Ali, a.g.c., III, 174.

⁴⁹ Bu konunun ayrıntıları için bk. Cevad Ali, a.g.c. III, 176.

⁵⁰ Cah. Çağ. s. 18 vd.

⁵¹ Cevad Ali, a.g.c. III, 187.

meşhurlarındandır. Fakat Fil* olayından sonra Habeşilerin Yemen'deki hükmü fazla sürmemiş; İran Kisrasının gönderdiği büyük bir ordu ile ortadan kaldırılmış ve Yemen İran idaresine alınarak,⁵² bu idareleri, İslâmiyet'in ortaya çıkışına kadar devam etmiştir.⁵³

c) Yemen'in İslâmlaşması

Hız. Peygamber, Medine'de İslâm Devletini kurduktan sonra, komşu devletlere mektuplar ve elçiler göndererek, onları İslâm dinine davet etti. bu arada Yemen'e de bir mektup gönderdi.⁵⁴

Yemenliler, Hız. Muhammed'in Peygamber olduğu haberini duyunca, ona bir heyet göndererek, bu işi soruşturdular; ve neticede müslüman oldular. Bunun üzerine, Hız. Peygamber de, ashabından bazı kimse-leri, onlara İslâmiyet'i öğretmek için gönderdi. Muaz b. Cebel bu gayeyle Yemen'e gönderilmiştir.⁵⁵ Hicret'in 10. yılında da Hız. Ali, beraberinde Hız.

---

* Fil olayının ayrıntıları için bk. K.K. Fil sûresinin tefsiri.

⁵² Ya'kubî, a.g.e. I, 165., Muhammed Hamidullah, Le Prophète de l'Islam, Paris, 1959, I, 276., Cevad Ali, a.g.e. III, 211., Cah. Çağ. s. 24.

⁵³ Cah. Çağ. s. 24.

⁵⁴ Mektubun metni için bk. İbn Hişam, a.g.e. IV, 607, Yakubî, a.g.e., II, 80, Muhammed Hamidullah, Mecmuatü'l-ıvsaiki's-siyasiyye, Beyrut, 1969, s. 179.

⁵⁵ İbn Hişam, a.g.e. IV. 590., Süheyli er-Ravdû'l-Ünüf, el-Kahire, 1967, VII, 415., Belazurî, Fütühu'l-Büldan, Beyrut, 1957, s. 92. Yemen'in İslâmlaşması hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Yakubî, a.g.e. II, 76, 104, 122, 129, 130, 132, İbn Sa'd, a.g.e., V, 523-548, Taberî, Tarih, III, 109-120, Kamil, II, 300, İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye, Beyrut, 1966, V, 99. Cah. Çağ. s. 38.

Peygamber'in mektubu olarak Yemen'e gönderildi. Hz. Ali, onlara Hz. Peygamber'in mektubunu okuyunca bütün Hemdanlılar müslüman oldular.⁵⁶ Hz. Ali daha sonra Aden'e kadar giderek, orada yaşayanları da İslâm'a davet etti.⁵⁷

Hz. Peygamber vefat ettiği zaman, onun ashabı, İslâmiyet'i San'a'ya kadar ulaştırmışlardı.⁵⁸

Hz. Peygamber vefat edip, Hz. Ebu Bekir Halife olunca, Yemen'de yalancı peygamberler türedi ve irtidat hareketleriyle beraber zekat vermek istemeyen müslümanlar ortaya çıktı. Bunun üzerine Hz. Ebu Bekir ordularını Yemen'e göndererek bunlarla mücadele etti.⁵⁹ Bu mücadele, Hz. Ömer'in hilafeti zamanında da sürdürülerek, Yemen tamamen İslâm yönetimine alındı.⁶⁰

Hz. Osman, hilafeti zamanında tedvin ettiği Kur'an nüshalarından birini de Yemen'e göndermişti.⁶¹ Hz. Ali'nin hilafetinden sonra, Yemen'in idaresi Emevilerin eline geçti.⁶²

İdare Abbasilere geçtikten sonra,⁶³ Me'mun zamanında (813-833), Süleyman b. Şeref adında biri, Abbasi Devleti'ne karşı Yemen'de ayaklanmış ve

---

⁵⁶ Taberî, Tarih, III, 109-120. Kamil, II, 300.

⁵⁷ Ragıb, s. 318.

⁵⁸ Yakubî, a.g.e. II, 76.

⁵⁹ Belazurî, a.g.e., s. 146 vd., Yakubî, a.g.e. II, 129-132, İbn Sa'd, Tabakât, I, 273, Kamil, II, 374-375, Bidaye, VI, 311 vd.

⁶⁰ Yakubî a.g.e. II, 157, 161.

⁶¹ Yakubî, ay. es. II, 170., Ragıb, s. 318

⁶² Ragıb, s. 319.

⁶³ Ayrıntılı bilgi için bk. Abdullah b. Salah, el-Fünuhatü'l-Muradiyye fi'l-cihati'l-Yemaniyye, cl.yaz. Atıf Efendi Kütüphanesi (İstanbul) no: 1912, s. 54a-98a.

Lahec bölgesini idaresine almıştır.⁶⁴ Bu dönem ile, bunu izleyen Âl-i Necah dönemi, Yemen'in fetret devirlerindendir. Bu karanlık devir, Hicri 5. yüzyıl sonlarına kadar, çeşitli idareler, isyanlar ve kan dökülmelerine sahne olmuştur.⁶⁵

d. Eyyubiler Zamanında Yemen

569/1174 yılında, Mısır Eyyubî Devleti'nin Sultanı olan Selahaddin Eyyubi'ye (ö. 589/1193), Yemen'de Abdü'n-Nebi b. Mehdî adında birinin ortaya çıktığı, bu adamın, bütün dünyaya sahip olma hevesine kapıldığı, bu arada bir çok bölgeyi ele geçirdiği ve hatta kendi adına hutbe okuttuğu haberi geldi.⁶⁶ Tarihçi, İshakî'ye göre,⁶⁷ Karamite mezhebinde olduğunu iddia eden İbnü'l-Mehdî, bir çok kimseyi öldürmüş, hamile kadınların karınlarını yarmış, çocukları kestirmiştir. İbnü'l-Mehdî aynı şekilde zulüm yapan babası için altın ve gümüşten bir türbe yaptırarak, müslümanları orayı ziyarete zorlamıştır. Yine İshakî'nin rivayetine göre bu adam, müslümanların Kabe'yi ziyaret etmelerini de yasaklayarak, Kabe yerine babasının türbesini ziyaret etmelerini ve bu ziyaret esnasında hediye

---

⁶⁴ Ragıb, s. 319.

⁶⁵ Ay. cs. s. 321-322. Ayrıca bk. el-Hazrecî, el-ukudü'l-lu'luiyye, Leyden, 1913, I, 1 vd.

⁶⁶ İbn Hallikan, Vefayâtü'l-a'yan, Beyrut, 1968, I, 306, Müneccimbaşî derviş Ahmed, Sahaifü'l-ahbar, İstanbul, 1285, II, 625.

⁶⁷ Muhammed Abdü'l-Muti b. Ebi'l-Feth b. Ahmed b. Abdî'l-Muğnî b. Ali el-İshakî, Tarihü'l-İshakî, Mısır, 1303, s. 131.

getirmelerini onlara şart koşmuştur.⁶⁸ Bunun üzerine, Selahaddin Eyyubî, kardeşi Şemsü'd-Devle'yi, donattığı seçkin bir orduyla Yemen'e gönderdi.⁶⁹ Şemsü'd-Devle, yani Turanşah, Yemen'e giderek, orayı fethetti ve «Yemen halkını bu zalimin elinden kurtardı.⁷⁰ Resûliler ailesi de Turanşah ile birlikte Yemen'e gelmiştir.⁷¹

Makrizi'ye göre,⁷² Selahaddin, Nureddin'den⁷³ çekindiği için, kendisine Mısır'dan başka sığınaklar elde etmek gayesiyle Turanşah'ı Yemen fethine göndermişti. İbn Kesir ise, buna başka bir neden gösteriyor. Ona göre,⁷⁴ Selahaddin Eyyubî'nin Yemen'i almasına sebep, özellikle, Abdü'n-Nebi b. Mehdi'nin «imamet» yani «hilafet» iddiasıyla ortaya çıkışıydı. Tarihçi Tağriberdi, daha başka bir görüş ortaya koyar. O, Selahaddin Eyyubî'nin Nureddin'den, Yemen'in fethi için izin istediğini ve bu iznin verilmesi üzerine, Selahaddin'in Turanşah'ı Yemen'e gönderdiğini,⁷⁵ ve Turanşah'ın gönderilmesine sebep de, Selahaddin'in ondan hoşlanmadığını ve onu uzaklaştırmak için Yemen'e gönderdiğini yazmakta-

---

⁶⁸ Ay. ycr.

⁶⁹ İbn Hallikan, a.g.e., I, 306, Tağriberdî, en-Nücumü'z-Zahire, Kahire, tarihsiz VI, 69. İ.A. Salahaddin Eyyubî mad., Turanşah mad.

⁷⁰ Tağriberdî, a.g.e. VI, 69, Rağib, s. 323, YS, 1302-1304, s. 122

⁷¹ Neşet Çağatay, Resûliler, İ.A. IX, 693, İhsan Süreyya Sırma, Yemen Kıt'asında Osmanlı Devleti'ne ve diğer devletlere karşı isyan eden aşiretlere dair bir vesika, İİFD, Ankara, 1977, II, 227.

⁷² Kitabü's-süluk li marifeti düvelü'l-müluk, el-Kahire, 1970, I, 52, İA, Eyyubîler mad.

⁷³ Nureddin hakkında bilgi için bk. İA, Nureddin mad.

⁷⁴ Bidaye, XII, 273-274

⁷⁵ Nücum, VI, 69.

dır.⁷⁶ Sebebi ne' olursa olsun, Turanşah, Yemen'i aldıktan sonra, hutbeyi tekrar Abbasi Halifesi adına cumada okuttu.⁷⁷

576/1160 yılında, Şemsü'd-devle vefat edince, Yemen'de bıraktığı valiler birbirine düştü. Bunun üzerine Selahaddin Eyyubî, Kutluğ Ebe'yi, Yemen'in durumunu düzeltmek için yolladı. Kutluğ başarılı olduysa da, kısa bir süre sonra o da öldü ve yerine Hittan gönderildi.⁷⁸

Hittan, Yemen'e gider gitmez yönetimi ele geçirerek bağımsızlığını ilan etti ve Yemen'i Eyyubî devleti'nden ayırdı. Selahaddin, buna karşı da kardeşi Seyfü'l-İslâm Tuğtekin'i Yemen'e gönderdi. Tuğtekin, Yemen'e vararak, görevini kötüye kullanan Hittan'ı öldürttü⁷⁹ ve Aden'e kadar olan bütün toprakları emniyete alarak, yeniden Eyyubî Devleti'ne bağladı. Bu sırada Aden, büyük bir limana sahip olup, Hindistan, Habeşistan, Uman, Kirman ve Arabistan Yarımadasının kavşağı halinde, kara ve deniz yönünden son derece önemli bir nokta durumundaydı.⁸⁰

Eyyubîlerden sonra, kısa bir süre için, Gassanî egemenliğine giren Yemen'in, sultan Amir b. Abdül-Vahhab'ın eline geçişine kadar olan devresi çok

---

⁷⁶ Ay. es. VI, 87.

⁷⁷ Kamil, XI, 396-398., İA, Salahadin Eyyubî mad. Ayrıca bk. el-Makdisî, er-Revdetcyn fî ahbari'd-devletcyn, Beyrut, tarihsiz, I, 216.

⁷⁸ Kamil, XI, 472.

⁷⁹ Kamil, XI, 480-481, Vefayat, II, 523, IV, 144, Nücum, VI., 91, Bidaye, XII, 309.

⁸⁰ Kamil, XI, 396-398.

karişık ve karanlık olup,⁸¹ bu devrede bir takım beylikler ortaya çıkmıştır.

e) Âmiriye (Beni Tahir) Devleti

Az önce, Gassanî yönetimi ile birlikte, Yemen'de karişık bir dönemin başladığını ve bunun sonucu olarak, birçok küçük beylik ve sultanlığın çiçeklendiğini kaydetmiştik. Bunlardan biri de, başında sultan Âmir'in bulunduğu Amiriye Devletidir.

901/1495 yılından sonra, Sultan Âmir, yavaş yavaş Benû Resûl-i Gassanileri⁸² ve çevresindeki diğer kabileleri egemenliği altına alarak, topraklarını genişletti. Tihame'nin bütününü, Zebid, Lahec ve Aden'i eline geçiren Sultan Âmir, Yemen'deki belli başlı bir kaç liderin en güçlüsü olup, hükümet merkezi Rıda şehriydi.⁸³ Sultan Âmir'in ünü o kadar arttı ki, her taraftan kendisine hediyeler gönderilerek taltif edildi.⁸⁴

⁸¹ Ragıb, s. 325, YS, 13021 304, s. 22 Yemen'deki Eyyubi saltanatı konusunda ayrıntılı bilg için bk. Michael L. Baen, Yemen and its conquest by the Ayyubids of Egypt (A.D. 1137-1202), in *Medieval and Modern Middle East Studies*, U.S.A. 1978.

⁸² Âlî, Ahbarü'l-Yemanî, cl. yaz. Hamidiye Kütüphanesi (İstanbul) no: 886, s. 2b.

⁸³ Ahmed Raşid, Tarih-i Yemen ve San'a, İstanbul, 1291, I, 6.

⁸⁴ TYS, I, 7. Sultan Âmir gayet adil bir Sultan olup, bilginlere saygı beslerdi. Kendisi Şafî mezhebinden olduğu için, çevresine bir çok şafîî alimi toplayıp, fıkhî konularda tartışma ve münazaralar düzenlerdi (Ebu'l-Fellah Abdü'l-Hayyî'bnü'l-İmad el-Hanbelî, Şezeratü'z-zehb fî ahbâri men zehb, Beyrut, tarihsiz, VIII, 2. A.Y. s. 3. Fakat her nedense, ömrünün sonlarına doğru, vakıf mallarına el koymuş; bilginlerin yaptıkları uyarılara değer vermemiş ve bu gibi davranışları, saltanatının son bulmasına

907/1501 yılında, Sultan Âmir San'a'yı almak için kuşattı ise de amacını gerçekleştiremeyerek bozguna uğradı ve geri döndü. Üç sene sonra yani 1504 yılında Âmir tekrar San'a'yı kuşatarak beş aylık bir mücadeleden sonra kenti aldı. Böylece Yemen'in büyük bir bölümü Amir'in egemenliği altına girmiş oldu.

f. Portekiz-Yemen İlişkileri

1. Portekiz'in Yemen Kıyılarına Saldırma Nedenleri

16. yüzyılın başından itibaren, Yemen yeni olaylara sahne oldu. İslâmiyet'i kabul edişinden bu yana, ilk kez, bir Hristiyan devletiyle karşı karşıya geliyordu. Bunlar Portekizlilerdi.

Ümit Burnu, yeni bulunmuş ve Avrupa dünyası, özellikle o devirde donanması çok kuvvetli olan Portekiz, Doğu'nun zenginliklerinden yararlanmak ve bu zenginlikleri Batı'ya aktarmak için, Doğu'nun stratejik noktalarına egemen olmaya yönelmişti. Portekiz'in ele geçirmek istediği yerlerin başında Hindistan ve Yemen kıyıları geliyordu.

16. Yüzyıl Avrupasının Hindistan ve Yemen'i almak istemesine iki ana sebep gösterilebilir:

Birincisi, Hristiyan Alemi'nin, İslâm Dünyası'nı kuşatmak ve Hristiyanlığı yaymak istemesi,⁸⁵

---

sebebi olmuştur (A.Y. s. 3a) Sultan Âmir, Yemen'deki İsmailiye fukahasıyla da uğraşmış ve Taiz şehrinde oturan İsmailî Şeyhi Süleyman b. Hasan'ın fitne nedeni olan kitaplarını imha etmiştir. (Şezerat, VIII, 12-13).

⁸⁵ Salih Özbaran, Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan yolu, TD. İstanbul, 1978, C. 31, s. 73.

İkincisi de, Avrupa-Hindistan deniz ticaret yolunun ortaya çıkışıdır.⁸⁶ Bu iki ana sebebe, Yemen'in jeopolitik yönden arz ettiği önemi de eklemek gerekir. İşte bunun içindir ki, «eski haclı kisvesine bürünen Portekiz, İslâm Dünyası'nı kuşatmak istedi»⁸⁷ Vasco de Gama'nın Hind seyahatı da bu amaca yöneliktir.⁸⁸ Bu düşüncenin gerçekleşmesinden sonra da Portekiz, Müslümanların elinde bulunan Kudüs'e karşılık, Kızıldenizde büyük bir deniz kuvveti kurarak, Cidde ve Mekke'yi Hristiyanların eline geçirmeğe çalışıyordu; ve Orta-Doğu'daki esas amacı buydu.⁸⁹

2. Portekizlilerin Yemen Kıyılarına Saldırması

16. yüzyılın başında; Portekiz, Gregorio da Quadra, Albuquerque ve daha sonra Lope Soarez vasıtasıyla Yemen kıyılarına saldırdı.⁹⁰ Portekizlilerin ilk hedefi, Babü'l-Mendeb boğazını bloke etmektir.⁹¹ Zira böyle bir hareketle, Kızıldenize, müslüman gemilerinin girmesine mani olacak ve aynı zamanda Kabe'yi

---

⁸⁶ Eric Macro, *Yemen and the Western World*; s. XI.

⁸⁷ Ay. es. s. 1.

⁸⁸ Ay. ycr.

⁸⁹ Rağib, s. 325.

⁹⁰ Gaston Wiet, *Grandeur de l'Islam*, Paris, 1961, s. 320-322; M.C. Şehabeddin Tekindağ, *Memluk Sultanlığı Tarihine Toplu bir bakış*, TD, İstanbul, 1971, c. 25, s. 33-34., E. Macro, a.g.c., s. 1., Salih Özbaran, a.g.c., TD, c.31, s. 77 vd.,

⁹¹ G. Wiet, a.g.c., s. 322.

ziyarete giden hacıların yolları kesilmiş olacaktı.⁹² Bunu başardıktan sonra da, Aden, Perim, Moha, Kamaran ve Cidde'ye saldırmak istiyorlardı. Bu gayeye bağlı olarak, Portekizli korsanlar Yemen ve Hindistan sahillerine saldırdılar.⁹³ Fakat bütün bu çabalarına rağmen, Portekizliler, önceleri Memluklar ve daha sonra da Osmanlıların karşı koymasıyla, hiçbir zaman Kızıldeniz'de tam manasıyla bir hakimiyet kuramamışlardı.⁹⁴ Portekizlilerin yer yer Memluk deniz güçlerini kolayca yenmelerine sebep de, Portekizlilerin ateşli silahlara sahip olmaları ve Memluklara göre denizcilikte daha ileri bir düzeyde bulunmalarıydı.⁹⁵

3. Memlukların Yemen'i İdarelerine Almaları

Portekizliler Yemen kıyılarına saldırınca, elinde topu, tüfeği olmayan ve Portekizlilere karşı koymaya güç yetiremeyen Yemen Sultanı Amir b. Tahir, Memluk sultanı Kansuh Ğuri'den yardım istedi.⁹⁶ Ahmed Raşid, Sultan Amir'in bu yardımı istediğini; Kansuh Ğuri'nin Osmanlı Sultanı Yavuz Selim'den

---

⁹² Muhammed Yakub Mughul, *Kanunî Devri, Osmanlıların Hint Okyanusu Politikası ve Osmanlı, Hint müslümanları münasebetleri*, 1517-1538, İstanbul, 1974, s. 34-35.

⁹³ Şezcrat, VIII, 115., A.Y. s. 4b., TYS, I, 16., Désiré Charnay. et A. Deflers, *Excursions au Yemen, dans Le Tour du Monde*, Paris, 1898, IV, 266, M. C. Ş. Tckindağ, a.g.c. s. 25, 33., *The Cambridge History of Islam*, Cambridge, 1970, I, 331.

⁹⁴ E. Macro, a.g.e., s.1.

⁹⁵ David Ayalon, *Memlükler ve Deniz Kuvvetleri*, TD, c. 27 s. 45.

⁹⁶ İbn İyas, *Bedayi' u'z-zuhûr fî vakâyi' i' d-duhûr*, Mısır. tarihsiz, s. 736., A.Y. s. 4b., Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbar*, II, 660.

çekindiği için -gerektiğinde- oraya sığınmak gayesiyle Yemen'i idaresine almak istediğini yazmaktadır.⁹⁷ Ancak, rivayetlerden, Âmir'in gerçekten yardım istediğini anlıyoruz. Sultan Âmir'in bu isteğine olumlu cevap veren Kansuh Gurî, Emir Hüseyin kumandasında bir kuvvet yolladı. Fakat Portekizli korsanlar, Yemen'e varmadan önce, Hindistan kıyılarına saldırmışlar; zor durumda kalan Gücürat Sultanı da bir mektup göndererek, Kansuh Gurî'den yardım istemiştir.⁹⁸ Bunun üzerine, Kansuh Gurî, Cidde'ye varıp, orada burçlar yaptıktan⁹⁹ sonra, Yemen sahillerini kurtarmak için hazırlık yapan Emir Hüseyin ve Selman Reis'e haber göndererek, önce Gücürat'ı kurtarmaya gitmelerini emretti. Bu emri alan Emir Hüseyin, içlerinde çok sayıda Türk de bulunan kuvvetiyle,¹⁰⁰ hemen harekete geçti. Gücürat'a varan Emir Hüseyin, oranın Sultanı Muzaffer Şah ile birleşerek Portekizlilerle mücadeleye girişti. Bu savaşın sonunda Portekizlilerin büyük bir kısmı Hind kıyılarından temizlendi.¹⁰¹

Hicrî 914 senesinin Şaban ayında (Aralık 1508), Emir Hüseyin'in Hindistan'a vardığına, orada Portekizlileri yenilgiye uğratarak, büyük ganimet elde ettiğine dair, Sultan Çuri'ye haber geldi.¹⁰² Emir Hüseyin bu mektubunda, Portekizlilerin oralardan tamamen uzaklaştırılmaları için yardım istiyordu. Bunun üzerine, 915/1509 tarihinde bu gaye için gemi

---

⁹⁷ TYS, I, 16-17.

⁹⁸ TYS, I, 16-17.

⁹⁹ Bcdayi, s. 742-743, A.Y. s. 5a.

¹⁰⁰ Şczcerat, VIII, 115, Bcdayi, s. 736.

¹⁰¹ A.Y. s.5b.

¹⁰² Bcdayi, s. 773.

yapımına başlandı.¹⁰³ Fakat istenen bu yardımın, Emir Hüseyin'e zamanında ulaşmadığı anlaşılıyor. Nitekim, ellerindeki bol imkanlarla, kale ve burçlar yapan portekizliler, bu kalelere yerleştirdikleri çok sayıda topraklarla savunmalarını yapıp, Emir Hüseyin'e engel olabildiler. Portekizlilerin bu büyük kuvveti karşısında bir şey yapamayan Emir Hüseyin ve Selman Reis, yenilgiye uğrayarak geri döndüler. Bu arada Portekizliler, Aden'i de aldılar.¹⁰⁴

Emir Hüseyin, bu yenilgiden sonra dönünce, Aden'i kuşatıp almak istediye de, başarılı olamadı;¹⁰⁵ geri dönerek, Yemen denizindeki Kamaran adasına yerleşti.¹⁰⁶ Fakat bir süre sonra yiyecekleri tükenmesi üzerine, daha önce Kansuh Guri'den yardım isteyen Yemen Sultanı Âmir'den yiyecek yardımı istedi.¹⁰⁷ Amir bu isteğe olumlu bir cevap vermek istediye de vezirinin, «bunlar bir alışır, her yıl bu yiyeceği isterler; onun için onlara mal verip alıştırmayalım» demesi üzerine Âmir de bu isteği reddetti.¹⁰⁸ Amir bununla kalmayarak, Kamaran

---

¹⁰³ Bedayi, s. 778.

¹⁰⁴ M.C.Ş. Tekindağ, a.g.e., s. 34., Ahmed Raşid ise, Portekizlilerin Aden'i iki kez istila etmek istediklerini, ve fakat başarılı olamadıklarını söylemektedir (TYS, I, 20). Ancak bu iddiasını hangi kaynaklara dayandırdığını maalesef belirtmemektedir.

¹⁰⁵ Cengiz Orhonlu, XVI. Asrın ilk yarısında Kızıldeniz'de Osmanlılar, TD, c. 16, s. 5

¹⁰⁶ A.y. s. 5b.

¹⁰⁷ Abdullâh b. Hamid el-Huceyd, el-Memaliketü'l-cerakisetü fi'l-Yemen, Mecelletü'l-bahsil ilmi ve'l-Türasıl-İslâmî, Camiatü'l-Melik Abdülaziz, Külliyyetü's-Şeria, Mekketü'l-Mükerrame, 1398, el-Adedü'l-evvel, s. 168-169.

¹⁰⁸ A.Y. s. 5b.

adasına her türlü mal ve yiyecek satılmasını da yasakladı.¹⁰⁹

Emir Hüseyin'in elçisi Yemen'den bu haberle dönünce, Emir Hüseyin, ordusunu toplayarak Yemen kıyılarına saldırdı.¹¹⁰

Ahmed Raşid ise, Emir Hüseyin'in Yemen'e hücum etmesine başka bir sebep göstermektedir: Bu görüşe göre, Emir Hüseyin Kamaran adasına yerleştikten sonra, o sırada Yemen'de imamlık iddiasında bulunan Şerefüddin b. Şemsüddin, Sultan Âmir'e karşı yardım istemek için, Emir Hüseyin'e bir elçiyle mektup gönderdi. Bu mektupta, Sultan Amir'in zulmünden söz ediliyordu.¹¹¹ Emir Hüseyin olumlu cevap vermek istediye de, müşavirlerinden biri, Şerefüddin b. Şemsüddin'in samimi olup olmadığını anlamak amacıyla, Sultan Âmir'e, Portekizlilere karşı yapılacak cihad için yardım istenmesini, buna verilecek cevabın, meselenin iç yüzünü ortaya çıkaracağını söyledi. Teklif kabul edildi ve Sultan Âmir'e elçi yollandı.¹¹² Sultan Amir, bu öneriyi gayet makul karşılayarak yardım edilmesini istediği halde, önde gelen adamlarından Bu'danî, gelen elçilere, Sultan Âmir'in Halife olduğunu, Gurî'nin, Âmir'i nasıl olup da bir vali yerine koyabileceğini söyliyerek, gelen elçileri azarlayıp geri gönderdi. Bunun üzerine Emir Hüseyin Yemen'e saldırdı.¹¹³

Emir Hüseyin, Yemen kıyılarına çıkar çıkmaz, dağlara kaçmış olan Zeydiler, bunu fırsat bilip indiler

---

¹⁰⁹ Ay. ycr., m.Y. Mughul, a.g.c., s. 67.

¹¹⁰ A.Y. s. 5b.

¹¹¹ TYS, I, 23.

¹¹² TYS, I, 23

¹¹³ Ay. cs. s. 25.

ve gönüllü olarak Emir Hüseyin'in ordusuna katıldılar. Çünkü Sultan Amir, Zeydi mezhebini batıl kabul edip, Zeydilerin öldürülmelerini helal saymıştı.¹¹⁴

Emir Hüseyin, Yemen kıyılarına çıkarak, Yemenlilerin o zamana kadar hiç görmemiş oldukları toplarla saldırdı. Yemenlileri bozguna uğratan Emir Hüseyin, Zebid'i alarak,¹¹⁵ halka çok işkence yaptı ve her şeylerini ellerinden aldı.¹¹⁶ Daha sonra Yemen'in bir çok şehirlerini alarak, yerine Barsbay'ı bırakıp, Selman Reisle beraber Aden fethine gitti.¹¹⁷

•

---

¹¹⁴ A. Y. s. 6a.

¹¹⁵ Ragıb, s. 325-326.

¹¹⁶ Müneccimbaşı, Sahaifü'l-alıbar, II, 661. A. Y. s. 7a.

¹¹⁷ A. Y. s. 7b., TYS, I, 33., M.C.Ş., Tekindağ, a.g.c, s. 34.

a) Osmanlı Devleti'nin Yemen'i Alma Nedenleri:

Osmanlıları Yemen'i almaya zorlayan ilk neden, Portekizlilerin Kızıldeniz'deki adalara, Arap yarımadası kıyılarına ve Hindistan'a saldırmasıydı.¹¹⁸ Osmanlılar bu saldırıyı durdurmak istiyordu; ve bunun bazı nedenleri vardı:

1. Osmanlı Devleti, devrinin en büyük İslâm Devleti olduğu için, Hindistan ve Yemen'deki müslümanları, özellikle müslümanlarca kutsal olan Mekke'yi, bir Hristiyan devlet olan Portekiz'e karşı korumak istiyordu.¹¹⁹

2. Osmanlı Devleti, kendisiyle savaşan İran'la yardımlaşma antlaşması yapan Portekiz'e fırsat tanımak istemiyordu.¹²⁰

---

¹¹⁸ The Cambridge History of Islam, I, 331.

¹¹⁹ Rağıb s. 330., TYS, I, 71., Barbier de Meynard, Charles Adrien Casimir, Notice sur l'Arabie méridionale, paris, 1883, s. 90., Salih Özbaran, XVI. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar, TD, c. 25, s. 51., Faruk Osman Abaza, el-Hukmü'l-Osmanî fi'l-Yemen, el-Kahire, 1975. s. 17., E. Macro, Yemen and the Western World, s. XV.

¹²⁰ Hukm, Os. s. 17.

3. İktisadi yönden gelişip, Kızıldeniz'deki ticaret yollarını ele geçiren Portekizlilerin,¹²¹ Arap yarımadasının güneyine yerleşerek, kuzeye doğru ilerlemelerini durdurmak istiyordu. Nitekim bundan sonraki yıllar, Osmanlı-Portekiz mücadelelerinin en ateşli dönemlerine sahne olmuştur.¹²²

b. Yemen'in Osmanlı Devleti'ne Bağlanması

Aden fethinden dönen Emir Hüseyin, Yemen'e uğrayıp, idaresini Barsbay'a bıraktıktan sonra,¹²³ Cidde'ye gitti.¹²⁴

Barsbay, fütuhata devam ederek, Sultan Âmir'in üzerine yürüdü. Yapılan savaşların birinde Barsbay öldürülünce, yerine İskender geçip hücumlarını sürdürdü,¹²⁵ ve San'a üzerine yürüdü. İskender'in, kenti zorla ele geçirmesi üzerine, 84 yıl süren Benû Tahir devleti son buldu.¹²⁶ San'a kenti düşünce, bir yandan da İskender'in askerleri, imamet iddiasıyla ortaya çıkmış olan İmam şerefüddin'le uğraşıyordu. İskender'in askerleri, Şerefüddin'in sığınmış olduğu Selâ kalesini sıkıştırdıkları sırada da Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethettiği haberi duyuldu.¹²⁷ Bu haberi

---

¹²¹ M.C.Ş. Tckindağ, a.g.c., s. 33., Hukm, Os. s. 17.

¹²² C. Orhonlu, R.b. Serjant, The portugesse of the South Arabian coast, Oxford, 1963, TD, c. 19, s. 169.

¹²³ Müellifsiz, Camiü'l-mütun fî ahbari'l-Yemeni'l-meymun, I.Ü.M.K., no: A.Y.5907, s. 64a.

¹²⁴ Eyyüb Sabri, Mir'atü'l-Haremeyn, Konstantiniyye, 1306, s. 90.

¹²⁵ Cam. mut. s. 64a., TYS, I, 36-37., Ragıb, s. 326.

¹²⁶ Cam mut. s. 64b., A.y. s. 13a., YS, 1302-1304, s. 122-23., TYS, I, 35 39., Ragıb, s. 326.

¹²⁷ Cam. mut. s. 65a., Ragıb, s. 327.

duyan Memlûk askerleri korkup geri döndüler.¹²⁸ Ashında, gelen haber İskender'i korkutmuştu. O, Osmanlı askerlerinin Yemen'i de alıp, onu da Kansûh Gurînin akibetine uğratacaklarından çekiniyordu.¹²⁹

İşte bu korkudan dolayıdır ki, İskender, halkı San'a'nın büyük camisinde toplayarak, Sultan Selim'in Mısır'ı aldığını, kendisinin de ona intisab ederek boyun eğdiğini açıkladı ve onun adına hutbe okudu.¹³⁰ Bu hutbesinden sonra, İskender, San'a'dan çıkıp ordusuyla birlikte Zebid'e hareket etti. Fakat yolda Benû Habîs kabilesinin tuzağına düşerek büyük bir bozguna uğradı ve yanındaki bütün malını ve hazinelerini bırakarak, güçlüğü Zebid'e ulaştırdı.¹³¹ Bu sırada Zebid'de Emir Ramazan-ı Rumî adında biri bulunuyordu. Kaçmayı başarıp kurtulabilen çerkes memlûklar Ramazan-ı Rumî'ye sığınmışlardı. Bunların hepsi, ittifakla İskender'i kendilerine Emir seçtiler.¹³²

Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı aldığını duyan Zebid'deki Rumiler, sevince kapılarak, rumî elbiselerini giydiler. Bu tutumun etkisinde kalan Emir İskender de çerkes törelerini bir yana atarak Rumî kıyafetine büründü.¹³³ Emir İskender kısa zamanda bunun semeresini de aldı. Nitekim, Yavuz Sultan Selim'in, bütün Arabistan idaresine bakmak üzere, hakim ve vekil-i mutlak olarak bıraktığı Melikü'l-ümera Hayri

---

¹²⁸ Cam mut. s. 65a.

¹²⁹ Ay. yer.

¹³⁰ Ay. es. s. 65a-65b, TYS, I, 39-40., Rüşdî, Yemen Hatırası, Dersaadet, 1325, s. 26.

¹³¹ TYS, I, 40.

¹³² A. Y. s. 15a.

¹³³ A. Y. s. 15b., TYS, I, 41.

Bey, Sultan'ın emrine dayanarak, kendisinin ve maiyyetinin Osmanlı Devleti'na bağlılığını bildiren¹³⁴ Emir İskender'i, bütün Yemen mülküne hakim ve serdar olarak tayin etti.¹³⁵

Emir İskender, bu şekilde Yemen'e serdar olarak atanınca, Yemen'de ilk kez ayin-i osmanî icra edilip, cuma hutbelerinden başkalarının adları çıkartılmış; hutbeler Sultan Selim'in adına okunmaya başlamıştır.¹³⁶

Sultan Selim Mısır'ı alınca, Mekke Şerifi, Kabe'nin anahtarlarını Osmanlı Sultanı'na göndermiş; Yemen Emiri de birçok hediyelerle birlikte, bağlılığını bildirmek üzere, heyet göndermiştir.¹³⁷

Bundan çıkan sonuç şudur: Osmanlılar, —kimi tarihçilerin öne sürdüğü gibi—¹³⁸ Yemen'i, topraklarını genişletmek için almamış; tersine, Yemenliler kendi istekleriyle Osmanlı Devleti'ne boyun eğmişlerdir.

Bununla birlikte, Yemen'in Osmanlı Devleti'ne bu şekilde inkıyadı, «honoriphique» bir mahiyet taşıyordu. Zira bu sırada Yemen'e henüz ne Osmanlı askeri, ne de bir Osmanlı valisi gitmiş değildi. Bunun sonucu olarak da bazı çerkesler ve İmam Şerefüddin, Emir İskender'e ve ondan sonrakilere uymamışlar ve bağımsızlıklarını ilân etmişlerdi.¹³⁹ Bu işin böyle

---

¹³⁴ Hukm. Os. s. 15.

¹³⁵ A.Y. s. 15b., TYS, I, 41.

¹³⁶ Kutbüddin Mekki, el-Berkü'l-Yemani fî fetih'i'l-Osmanî, Riyad, 1967, s. 33., Abdullah b. Hamid, a.g.e., s. 174.

¹³⁷ Bcdayi, s. 1141.

¹³⁸ F. Gabrieli, Les Arabes, Paris, 1963, s. 203.

¹³⁹ Hukm. Os. s. 17.

yürümeyeceğini gören Osmanlı Devleti, nihayet 945/1538 yılında, Mısır Valisi bulunan Hadım Süleyman Paşa (1470-1547)¹⁴⁰ vasıtasıyla, Yemen'i Osmanlı Devleti'ne bağlamıştır.¹⁴¹

Bir süre sonra, Özdemir¹⁴² ve Sinan Paşa¹⁴³ Eliyle Yemen'in büyük bir kısmı Osmanlı Devleti'nin idaresine bağlandıysa da, 1045/1635 tarihinde Yemen, Zeydi Şeyhlerinin idaresine terk edilmiştir.¹⁴⁴ Yemen'in bu şekilde elden çıkışı, özellikle İmam Kasım'ın 1598'de başlayıp 1635'e kadar devam eden ayaklanmasından sonra olmuştur.¹⁴⁵ İmametini ilan eden Kasım, kırk sene kadar süren isyanlarında, Sinan Paşa, Cafer Paşa ve İbrahim Paşa'nın ölümünden sonra tekrar vali vekili olan Cafer Paşa'ya ve Hacı Muhammed Paşa'ya karşı mücadele etmiştir.¹⁴⁶ Zaman zaman Osmanlı yöneticileriyle barış yapan İmam Kasım'ın bu hareketleri, Osmanlıların Yemen'i terkine kadar devam etmiştir.¹⁴⁷

Burada dikkati çeken bir nokta vardır ki, o da, bu siyasi hareket için, Kasım'ın din unsurundan yararlanarak, imamlığını ilan etmesidir. Ashında, Zeydîlik mezhebi, imama uymayı —imam isyancı olsa bile— zorunlu kıldığı için, İmam Kasım bu imkandan istifade

---

¹⁴⁰ Bk. İA. Süleyman Paşa (Hadım) mad.

¹⁴¹ TYS, I, 71, Ragıb, s. 327., Rüşdî a.g.c., s. 26.

¹⁴² BY, s. 98, Hayrullah Efendi, Devlet-i aliyye-i Osmaniye Tarihi, İstanbul, 1292, XIII, 11-12., TYS, I, 89., Rüşdî a.g.c., s. 28.

¹⁴³ Rüşdî, a.g.c., s. 28., İA., Sinan Paşa mad.

¹⁴⁴ Ragıb, s. 344.

¹⁴⁵ Mustafa Salim (cs-Sceyyid), el-Fethü'l, Osmaniyy-yü'l-evvel li'l-Yemen, el-Kahire, 1974, s. 338.

¹⁴⁶ Ay. cs. s. 339

¹⁴⁷ Ay. yer.

etmiş ve Zeydîleri kendisine bağlayabilmiştir.¹⁴⁸ Bu tarihten, Yemen'in Osmanlılar tarafından ikinci kez alınışı olan 1265/1848 tarihine kadar olan devir de Yemen'in bir fetret devri sayılır.¹⁴⁹ Bu devrede de Yemen halkı arasında sürekli olarak iç savaşlar olmuş ve binlerce kişi öldürülmüştür.¹⁵⁰ Bu tarihlerde, idare görünüşte San'a'da oturan İmâm'da görülmüyorsa da, San'a' dışındaki Yemenlilerin bir çoğu ayrı ayrı liderler peşinde gidiyor, ve tam bir karışıklık hüküm sürüyordu.¹⁵¹

c) Osmanlıların Yemen'i İkinci Kez Alışı

1249/1833 yılında, Mısır Valisi Mehmed Ali'* nin ümerâsından «Türkçe bilmez» lakabıyla bilinen biri, her nedense, Mehmed Ali'ye baş kaldırdı ve Cidde'de topladığı bir sürü askerle Yemen'e saldırdı.¹⁵² Fakat Yemen'in bir kaç şehrini eline geçiren Türkçe Bilmez, orada tutunamayarak kaçtı¹⁵³ ve Mısır'da yakalanarak idam edildi.¹⁵⁴

Bu şekilde Yemen'le ilişkisi başlayan Mehmed Ali, 1251/1865 yılında Mirliya Emin Bey komutasında kara kuvvetlerini Yemen'e yolladığı gibi, küçük çapta-

---

¹⁴⁸ Ay. cs. s. 340.

¹⁴⁹ Ragıb, s. 350.

¹⁵⁰ Ragıb, s.353.

¹⁵¹ Ragıb, s. 354-355. Bu karışık dönemde yönetimi elinde tutan imamların bir listesini tezimizin «ekler» bölümüne koyduk.

* Kavalalı Mehmed Ali Paşa olarak bilinir.

¹⁵² Ragıb s. 355.

¹⁵³ TYS, I, 285-286.

¹⁵⁴ Ragıb, s. 356.

ki bir deniz gücünü de oraya doğru harekete geçirdi. Yemen'e saldıran Mısır askerleri, ciddi bir direnişle karşılaşmaksızın Luhayya ve Hudeyde iskelelerini ele geçirdiler. Bunu müteakip, Mehmed Ali, İbrahim Paşa komutasında yeni bir kuvvet göndererek Tihamen'in bütününe Asirlilerden aldı.¹⁵⁵

1256/1840 da Beyrut hadisesi¹⁵⁶ olunca, Mehmed Ali'nin askerleri, kimi yerler gibi Yemen'i de boşaltmak zorunda kaldılar. Fakat bu sırada Yemen'e asker gönderilme imkanı olmadığından, oranın yönetimi, bölgesinde büyük bir etkinliğe sahip olan Ebu Arış şürefasından, Şerif Hüseyin b. Ali'ye tevdi edilmiştir.¹⁵⁷

Şerif Hüseyin, Yemen'i çok güzel idare etmişse de, akrabaları arasında çıkan bir anlaşmazlık yüzünden karışıklıklar başlamış ve San'a'da bulunan İmam Muhammed Yahya'nın Tihamen'e inmesine neden olmuştur.¹⁵⁸ Muhammed Yahya, Hudeyde hariç, bütün Tihamen'yi ele geçirerek, Şerif Hüseyin'i esir almıştır. Fakat Hudeyde'de ikamet etmekte olan Şerif Hüseyin'in yeğeni şerif Hasan'ın, amucasını kurtarmaya kalkışması üzerine, İmam Muhammed Yahya tekrar San'a'ya kaçmıştır.¹⁵⁹

Tam bu sıralarda, İngilizler, Aden'de bir kömür deposu yapmak için Osmanlı Devleti'nden izin

---

¹⁵⁵ TYS, I, 287, Rüşdî, a.g.e., s. 40., Ragıb, s. 257.

¹⁵⁶ Hadise hakkında bilgi için bk. İA., Beyrut mad., Ragıb, s. 258.

¹⁵⁷ TYS, I, 287, BDAY, KSN, 18, En 553/353, ZN, 93, KN, 36, Ragıb, s. 358., G. Wyman Bury, Arabia Infelix or the Turks in Yemen, London, 1915, s. 14., Harold Ingrams, The Yemen Imams Rulers and Revolutions, London, 1963. s.54.

¹⁵⁸ Ragıb, s. 358.

¹⁵⁹ Ragıb, s. 359., TYS, I, 294-295., E. Macro, a.g.e., s. 31.

istediler. Ve maalesef, daha sonra Aden, Hadramavt, Nevahiy-i tis'a ve Yemen'in öteki bölgelerinde bir çok gailelere sebep olacak olan bu izin İngilizlere verilmiştir ki, Yemen'in ikiye ayrılması ve günümüzde bile durmadan kardeş kanı dökülmesinin sebebi, Yemen'in Aden bölgesinin bu şekilde İngilizlere terkedişidir.¹⁶⁰

Yemen'in bu karışıklığını Bab-ı Ali'ye bildiren Mekke-i Mükerrerme Şerifi muavini Kıbrıslı Tevfik Paşa'nın bir layihası¹⁶¹ Sultan Abdülmecid'in dikkatini çekti. Bu layiha üzerine de Tevfik Paşa'yı Yemen'i geri alması için emir olarak oraya gönderdi.¹⁶² Bunun üzerine Mısır ve Hicaz'da donatılan üç bin kadar Osmanlı askeri Cidde'den hareket ederek, 17 cemaziyelahir 1265/1849'da Hudeyde limanına vardı. Hudeyde kaymakamı Şerif Hasan'ın direnmesi üzerine savaş başladı ve ertesi gün de şehri teslim etmeğe mecbur kaldı. Böylece Yemen ikinci kez Osmanlı idaresine girdi.¹⁶³

Hudeyde'yi bu şekilde teslim alan Tevfik paşa ile Mekke-i Mükerrerme Şerifi Muhammed b. Avn, San'a'yı da Osmanlı egemenliği altına almak amacıyla Mekke-i Mükerrerme Nakibü's-sadatı Seyyid İshak Efendi'yi bir mektupla San'a imamı Muhammed Yahya'ya gönderdiler.¹⁶⁴

---

¹⁶⁰ Rüşdî, a.g.c., s. 40.

¹⁶¹ Bu layiha için bk. BDA, Mcs. Müh. Yemen, no: 1816, lcf, 5.

¹⁶² Rüşdî, a.g.c., s. 41., G.W. Bury, a.g.c., s. 14.

¹⁶³ Ragıb, s. 360. barbier de Mcynard, Notice sur l'Arabie Meridionale, s. 87-88., George Antonius, The Arap Awakening, London, 1955., s. 66., Ahmed Emin, Zuhurü'l-İslam, el-Kahire, 1964, IV, 136,137., The Cambridge History of Islam, I, 388.

¹⁶⁴ TYS, I, 298, Rüşdî, a.g.c., s. 41.

Kendisine her tarafta baş kaldıran Arap kabilelerinden kurtulmak ve belki de bir paye almak düşüncesiyle Muhammed Yahya San'a'dan Hudeyde'ye gitti; sonra da anlaşmak üzere Tevfik Paşa ile Şerif Muhammed b. Avn refakatinde 4 ramazan 1265/1849 günü San'a'ya geri döndü.¹⁶⁵

Her ne kadar Tevfik Paşa, maiyyetindeki askerle birlikte bir tek silah patlatmadan San'a'ya girmişse de, gerekli önlemleri almadığı için, bir çok askerin boş yere telef olmasına sebep olmuştur.¹⁶⁶ Nitekim Tevfik Paşa, İmam Muhammed ile San'a'ya girince çevredeki kabileler daha da galeyana gelmişler ve İmam Muhammed'i imametten uzaklaştırarak, yerine Ali Mehdî denen bir başkasını getirmişlerdir.¹⁶⁷

Bütün olup biteni, İmam Muhammed, Tevfik Paşaya haber verdiği halde, adı geçen Paşa, söylenenlere kulak asmamış ve askerini San'a sokaklarına salmıştır. Kimi berbere, kimi hamama giden askerlerin bu dağınıklığını gören halk, onlara saldırmış ve buldukları yerde öldürmüştür. Kaçabilenler de Tevfik Paşa ile birlikte kaleye sığınmış ve burada yirmi beş gün mahsur kalmışlardır. Bu arada eski imam Muhammed Yahya hapsedilmiş, daha sonra da öldürülmüştür. Sonunda da yeni İmam Ali Mehdî'nin himmetiyle Tevfik Paşa kaleden çıkarak perişan bir halde ve İmam'ın himayesinde Hudeyde'ye dönmüştür.¹⁶⁸ Bir sene sonra da içtiği sudan hastalanarak ölmüştür.¹⁶⁹ Bu tarihten sonra Yemen, kâh valilik,

---

¹⁶⁵ TYS, I, 298-299, Rüşdî, a.g.e., s. 41.

¹⁶⁶ G.W. Bury, a.g.e., s. 14.

¹⁶⁷ TYS, I, 299, Rüşdî a.g.e., s. 42.

¹⁶⁸ TYS, I, 299., Rüşdî, a.g.e., s. 42.

¹⁶⁹ TYS, I, 302., H. Ingrams, The Yemen, s. 54.

kâh mutasarrıflık adı altında, Osmanlı Devletinin bir vilâyeti olarak idare edildi.¹⁷⁰ Tevfik Paşa'nın ölümü üzerine Hicaz Valiliği, Fırka-i askeriye kumandanı Ferik Kürd Mahmud Paşa'yı Hudeyde vali vekaletine gönderdi.¹⁷¹ Az bir süre sonra da, Mustafa Sabri Paşa, Yemen Valiliğine atandı. Fakat o da bir sene sonra, yani 1267/1851 yılında aniden ölünce, yerine Muhammed Sırrî Paşa tayin edildi. Sırrî Paşa da bazı lüzumsuz harcamalarda bulunduğu için, valilikten alınarak yerine 1268/1852'de Bonapart Mustafa Paşa getirildi.¹⁷² Ne var ki, Bonapart gibi tedbirli denen bu zat, çevresindekilere uyarak Araplar üzerine yürümüş ve pusuya düşürülerek birçok askeri öldürüldükten sonra, kendisi de kaçarken yolda ölmüştür.

Böylece ikinci kez başlayan Osmanlı-Yemen ilişkileri, Ahmed Muhtar Paşa'nın fetih hareketleriyle devam etmiş ve Ahmed Muhtar Paşa bu fetihlerin sonucunu olan San'a fethini, 25 nisan 1872 tarihli telgrafla Bab-ı Âli'ye bildirmiştir.¹⁷³

---

¹⁷⁰ Rüşdî a.g.c., s. 42.

¹⁷¹ TYS, I, 305.

¹⁷² TYS, I, 308.

¹⁷³ Telgrafın metni için bk. BDA, İd, no: 45172. Ahmed Muhtar Paşa, San'a'yı aldıktan sonra, yemenliler, takım takım gelerek teslim oluş ve bu fetihle eşkiyadan kurtulduklarını ifade etmişlerdir (BDA, İD, no: 45341). Bu fetihle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. A. Deflers, Voyage au Yemen, s. 16, 70. M. Alfred Bardey, Rapport sur el-Yemen et Partie du Pays d'Hadramaut (Arabie), BGHD, Paris, 1899, c. 29, no: 4, s. 23, 34-36, 42., Bedrüddin Muhammed, b. İsmail, el-Letaifü's-seniyye fî ahbari'l-memaliki'l-Yemaniyye, İÜMK, no: AYI 345, s. 81b. vd., Ragıb, s. 355 vd., Gaston Rouet, La Question du Yemen, dans, QDC, Vol. 29, no: 316, Paris, 16 Avril 1910, s. 475., H. Marchand, Les Questions d'Arabie, Le Yemen, Mascate et Koweit, QDC, Paris, 1911, Vol. 31, no: 339, s. 397., G.W. Bury, a.g.c., s. 15., Gillian

Bundan sonra, Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar süren zaman içinde, Yemen,'de birçok isyan çıkmış ve bu isyanların bastırılması için çok sayıda asker hayatını kaybetmiştir.

Biz bu çalışmamızda, olayların ayrıntılarına inip tarih ve isim tesbiti yapmayacağız. Yapmaya çalışacağımız araştırma, tamamen orijinal olan tarih belgelerine dayanarak, Osmanlı Devleti'ne karşı yapılan isyanların, gerek çıkartılmasında, gerekse bastırılmasında dinî anlayışların oynadığı rolü ortaya çıkarmak olacaktır.

Olayların akışını daha iyi anlamak ve ele aldığımız konuyu yerine oturtmak için, biraz uzun da olsa, esas konumuzu teşkil eden devreye kadarki Yemen tarihini gözden geçirmekte yarar gördük.

A- DIŞ SEBEPLER

a) Yemen'in jeo-politik yönden olan önemi:

Yemen, dünyanın çok stratejik bir noktasında yer alır. Amerika ve Ümid burnu keşfedilmeden, Avrupa Uzak Doğu ticaret yolu güzergahında bulunan Yemen, adı geçen yerlerin bulunmasından sonra da bu coğrafi önemini korumaya devam etmiştir.

Ümid burnu keşfedildikten sonra, Avrupalıların, Mısır-Kızıldeniz-Yemen yolunu kullanmalarına gerek olmadığı kanaati uyanıyorsa da, koca Afrika kıtasını dolaşmanın ne kadar büyük masraf ve zaman kaybına yol açacağı ortadadır. Bunun için Avrupa, Mısır-Kızıldeniz-Yemen güzergahını ele geçirmek amacıyla yüzyıllarca uğraşmış ve hala da uğraşmaktadır. Bu bakımdan sözünü ettiğimiz ticaret yolunun çok önemli bazı noktalarını kaydetmekte, Yemen'in jeopolitik durumunu ortaya koymak bakımından yarar görüyoruz.

Bu noktalardan birincisi, Babü'l-Mendeb Boğazı ve çevresidir. Bu boğaz, Aden Körfezinden Kızıldeniz yönüne yapılacak olan bütün geçişleri kontrol altına alacak bir noktayı teşkil etmektedir. Boğazın bir ya-

nında Yemen, öbür yanında ise Afrika'nın Habeşistan bölgesi yer alır.

Avrupalılar ve özellikle «Portekizliler, kendileri gibi Hristiyan olan Habeşistan ile misyonerler vasıtasıyla devamlı bir münasebet kurmuşlardı»¹ Portekizlilerin amacı, Hristiyan olan Habeşistan'ın yardımıyla Babü'l-Mendeb Boğazını Osmanlılara karşı kapatmak ve Osmanlıların Hindistan'la ilişkisini kesmekti.² Bunun içindir ki, Bâbü'l-Mendeb Boğazı, askerî ve ticarî strateji yönünden, son derece önemli bir noktadır.³ Bir Fransız profesörün dediği gibi; «Süveyş Kızıldenizin anahtarı ise, Bâbü'l-Mendeb de kapısıdır.»⁴

Bu bölgenin jeo-politik yönden aynı önemde ve belki Bâbü'l-Mendeb ile birlikte mütalaa edilebilecek öteki üç noktası da, Perim adası, Yemen'in güney-batı kıyısındaki Şeyh Said mevkiî ve bağımsızlığına bir iki yıl önce kavuşan Afrika sahilindeki Cibuti yöresidir.

Perim olsun, Şeyh Said ve Cibuti olsun; Babü'l-Mendeb boğazından geçecekler için birer uğrak ve sığınak durumundadırlar.⁵ Perim adasında, gemilerin sığınması için eskiden beri elverişli bir liman olduğu kaynaklarda geçmektedir.⁶

---

¹ C. Orhonlu XVI. Asrın ilk yarısında Kızıldenizde Osmanlılar, s. 17.

² Ay. yer.

³ Mehmed Emin Paşa, Yemen kıt'ay-ı cesimesinin iki vilayete taksimi lüzumunun ve diğer hususat-ı mühimnesinin beyanını havî risale, İÜMK, no: TY 4615, s. 1a, 4b, Ragıb, s. 4.

⁴ Joseph Joubert, La Question de Cheik Said, RFEC, Paris, 1912, Vol. 37, s. 67.

⁵ YS, 1302, 1304, s. 56.

⁶ Ay. yer., Mehmed Emin Paşa, a.g.e., s. 8b., Danyal Bediz, Süveyş Kanalı'nın önemi, DTCFD, Ankara, 1951, c. IX, sayı, 3, s. 342.

Bu önemli noktalardan birinin de Şeyh Said olduğunu söylemiştik. Burası, Yemen'in güney-batı ucunu teşkil edip, Aden körfezi ile Kızıldenizin bittiği yerde, Perim adasının tam karşısında gayet stratejik bir noktada bulunmaktadır.⁷

Yemen kıyısındaki stratejik bölgelerden birisi de Aden'dir. İbnü'l-Esir'in rivayetine göre,⁸ tarihi çok eskilere kadar çıkan Aden, daha Eyyubiler zamanında büyük bir limana sahip olup, Hindistan, Habeşistan, Uman ile Arap yarımadasının bir kavşağı halinde, kara ve deniz yönünden en önemli bir noktayı oluşturuyordu.

Ahbârü'l-Yemanî'de⁹ Aden şöyle tanıtılıyor: «Ve Aden fevkel-hadd mamur ve âbâd ve Hindistan diyarlarında mübalağa gemiler ve maldar bazirganlar gelüp, bi hadd ü payan mal ve rızık götürüp, anda bey ve şera ve yılda mevsim ile gelip gidüp mevsimde çok mal cem olur idi.»

Aden'in stratejik önemi kadar, zenginliği de ün salmıştı.¹⁰ 910/1504 yılında, burada cami inşaatı yapılırken, çok miktarda altın ve hazineler bu-

---

⁷ YS, 1302-1304, s. 52., Rap. s. 51, A. Salignac, Les Fortifications de Cheik-Said, dans revue Française, Paris, 1897, c. 22, s. 695, J. Joubert, a.g.c., s. 66, BDA, ŞD, no: 4698.

⁸ Kamil, XI, 396-398.

⁹ s.8a

¹⁰ İbn Batuta, Rihla, Mısır, 1322, s. 187-189. Muhammed Hilal, Hittay-ı Yemaniye hakkında malumat, İÜMK, no: TY 6622, s. 12b 13a, Hüseyin b. Halid, Yemen Seyahatnamesi, İÜMK, no: TY 4917, s. 5 vd.

lunmuştu.¹¹ Tarihçi Âli de¹² Aden'i şöyle anlatır: «Bir şehri daha Aden'dir ki, Hind ve Sina ve Sin vilayetlerinden gemileri ana uğramayınca olmaz. Ve ekser emtia ol vilayete celb olmaktadır. Canib-i şimalisinde bir dağ, bahrın bir kenarının bir tarafına devk ve ihata kılmıştır. Ve Aden'i iki kapu gibi göstermiştir» Zenginliği ve son derece stratejik önemi dolayısıyla ki, daha sonraki yıllarda Aden, Osmanlı-İngiliz rekabetine de sahne olmuştur. Eskiden beri büyük bir uluslararası ticaret merkezi olan Aden¹³ aynı zamanda, hindli tüccarların mal alışverişi yaptıkları bir limandı.¹⁴

Bu bölgenin stratejik noktaları arasında, Kızıldeniz'in doğu yakasındaki Moha, Hudeyde şehirleriyle Kamaran adası ve Süveyş'i de kaydetmemiz gerekir.

Moha, eski tarihlerde, sadece Yemen'in değil, bütün Arap yarımadasının ticaret kapısını teşkil ediyordu. Karşı kıyadaki Habeşistan ile olan ticarî ilişkiler de hep Moha üzerinden yapıldı. Sudan ve Habeşistan tüccarları, Hayvan, altın tozu, fil dişi, deve tüyü, itriyat ve afyon ruhu gibi çeşitli maddeleri Moha'ya getirip satar; oradan da çeşitli dokumalar ve zanaat işleri ile Hicaz'ın kıymetli taşlarını satın alırlardı. Burada alınan ve satılan malların çoğu da Kızıldeniz yoluyla Avrupa'ya kadar giderdi.¹⁵

---

¹¹ Şezerat, VIII, 45., Aden şehrinin planı ve surlarının binası için bk. İbnü'l-Mücvir, Tarihü'l-mustabsir, Leiden, 1954, s. 127, 130, 147.

¹² Künhü'l-Ahbar, I, 234.

¹³ Künhü'l-Ahbar, I, 234.

¹⁴ Ay. es. II, 445.

¹⁵ YS, 1302-1304, s. 58, C. Orhonlu, XVI, Asrın ilk yarısında Kızıldeniz'de Osmanlılar, s. 3, 9, 16, E. Macro, a.g.e., s. 6., E.

Hudeyde, Kamaran adası ve Süveyş, bu ticaret yollarının uğrak ve konak yerleriydi; Süveyş, bu hareketli Kızıldeniz ticaretinin anahtarı gibiydi.¹⁶

b) Avrupa emperyalizmi

Avrupa'nın Orta Doğu üzerindeki emperyalist emelleri, çok eskilere dayanır. Bu emellerin kökeninde, Avrupa Hristiyan dünyasının, kendisi için kutsal saydığı Kudüs ve çevresine egemen olarak bu bölgedeki İslâm varlığını ortadan kaldırma düşüncesi yatmaktaydı. Nitekim Avrupa Hristiyan dünyası, bu düşüncesini, XI. yüzyılda başlattığı Haçlı savaşlarıyla uygulama alanına koymuştur.¹⁷

İlk Haçlı seferlerinden birkaç asır sonra, 16. yüzyılın başlarından itibaren Portekiz'in, aynı haçlı zihniyetiyle harekete geçerek Orta Doğu'ya saldırdığını görüyoruz. Giriş bölümünde bu saldırıyı ayrıntılı olarak ele aldığımız için, burada tekrar bu konuya dönmeyeceğiz. Ancak şunu belirtmekte yarar vardır: Portekiz'in Orta Doğu'ya ve özellikle Hind ve Yemen kıyılarına hücumunda en büyük etken, onun, İslâm dünyasının kutsal yerlerini barındıran Hicaz'ı

Macro, Bibliograph on Yemen and Notes on Mocha, Miami University Press, 1960, s. 31 vd.

¹⁶ J. Joubert, a.g.c., s. 67.

¹⁷ C. Brockelmann, *Historie des Peuples et des Etats Islamiques*, Paris, 1949, s. 190, Bk. Türkçe ter. N. Çağatay, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, Ankara, 1964, s. 206 vd., G. Wiet, a.g.c., s. 178., Alfred Duggan, *The story of the Crusades*, London, 1969. E. Macro, *Yemen and the Western World*, s. XI.

ele geçirmek ve burasını kendi tesir alanı içine alma düşüncesiydi.¹⁸

XVIII. yüzyıldan itibaren, Avrupa emperyalist güçleri, emellerine kavuşabilmek için yeni yöntemlere başvurdular. Sömürmek istedikleri ülkeye, bilimsel araştırma yapmak bahanesiyle bazı kaşifler gönderip, onların aracılığıyla o ülkenin zenginliklerini Batı'ya kaçırmak, bu yöntemlerin başında geliyordu.

Bu amaçla, 1761-1764 yılları arasında Danimarka Kralı V. Frederic ve VII. Christian'ın himayesinde, Orta Doğu'ya bir bilim heyeti gönderilmiştir. Bu heyete, coğrafyacı Niebühr, tabiat bilgini Forskahl, filolog De Haven, doktor Cramer ve ressam Baurenfiend katılmışlardı. 7 ocak 1761 tarihinde Copenhague'dan hareket eden heyet; Marsilya, Malta, İstanbul, İskenderiye yoluyla Mısır'a varmıştır. Burada bir sene kadar kaldıktan sonra Niebühr ve arkadaşları Süveyş denizinden Hicaz kıyılarına inerek Cidde'ye ve oradan da güney Yemen'e kadar varmışlardır. Yemen'in çoğu bölgelerini gezen ve oralarda uzun müdet kalan Niebühr'ün arkadaşları Yemen'in iklimine alışmamışlar ve yollarda ölmüşlerdir. Nihayet yalnız kalan Niebühr, Bombay'a kadar gitmiş ve orada bulduğu bir İngiliz gemisine binerek, Maskat'a ve Umân'a geçmiştir.¹⁹ İran'da; Şiraz ve Persepolis harabelerini gezdikten sonra, Basra üzerinden sırasıyla Irak, Doğu Anadolu, Suriye, Filistin ve Kıbrıs'a geçerek Lehistan üzerinden Danimarka'ya geri dönen Niebühr, Copenhague'a

---

¹⁸ E. Macro, Yemen, s. 1, Ahmed Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, İstanbul, 1972, III, 225, Ragıb, s. 325, Mehmed Emin Paşa, a.g.e., s. 2a.

¹⁹ Ragıb, s. 6-7

gelmiş ve Arabistan'la ilgili olan bilimsel seyahatnamesini yayınlamıştır.²⁰

Niebühr'ün faaliyetlerini Alman Seetzen izledi. 1810 da Hudeyde'ye çıkan Seetzen, Beytül-fakih, Zebid, Kusma, Medinetül-Abid, Dôran, San'a, Zimar, Yerim ve İbb'e kadar giderek, Lahac üzerinden 1811 de Aden'e vardı.²¹

Seetzen'den sonra, yine iki alman tabiat bilgini olan Ehrenburg ve Hemprich, 1825 yılında Yemen'e bilimsel bir gezi düzenleyerek, oralardan topladıkları koleksiyonları, korunmak üzere Berlin müzesine bırakmışlardır.²²

İbrahim Paşa'nın (1789-1848) Kahire'deki bahçeler müdürü olan Bové, 1830 yılında²³; zabıt Crutten-den ve doktor Hulton yönetimindeki bir bilimsel denizcilik kurulu da (mission hydrographique) 1836'da Yemen kıyılarında keşif ve incelemelerde bulunmuşlardır.²⁴

Şurası çok ilginçtir ki, aynı yılda, yani 1836'da doktor Wolf adındaki bir yahudi misyoneri de Yemen'e bir gezi yapmıştır. Bu gezi, bilimsel bir amacı yönelik olmasından, olsa olsa siyasi bir gaye taşıyordu.²⁵

---

²⁰ Ragıb, s. 10., Voyage, s. 3-9, Paul Emile Botta, Relation d'un voyage dans l'Yemen, Paris, 1841, s. 18, 37, 38., Désiré Charnay, Excursions au Yemen, s. 265., Barbier de Meynard, Notice sur l'Arabie meridionale, s. 92.

²¹ Ragıb, s. 10, Voyage, s. 9.

²² Ragıb, s. 11., Voyage, s. 9

²³ Voyage, s. 9.

²⁴ Ragıb, s. 11., Voyage, s. 10.

²⁵ Ay. yer.

Bir fransız subayı olan Passama ile Mısır ordusu eczacısı olan Arnaud'nun 1843'deki bilimsel gezilerinden sonra, Yemen'e yapılan en önemli seyahat; Fransa'daki, Yazmalar akademisi ve Yahudi cemiyetinin birlikte düzenlemiş oldukları arkeoloji misyondur. Bu misyonun yönetimi, kaşif Halévy'e verilmiştir. 1869-1870 yılları arasında Yemen'in bir çok bölgelerini gezen Halévy misyonunun asıl amacının, Yemen'deki yahudilerle ilişki kurmak olduğu anlaşıyor. Gerçi Halévy, bu gezisine bilimsel bir nitelik vermek istemiştir; ancak, bu misyonun Yahudi Cemiyeti tarafından yönetilmesi ve Halevy'in özellikle Yemen'deki havraları (synagogue) ve yahudi yerleşim merkezlerini gezerek yahudilerle ilişki kurması, bu görüşü kuvvetlendirmektedir.²⁶

Kendilerine bilimsel nitelik veren bu Batılı seyyahlar ve onların izleyicileri, Orta Doğu'nun en değerli tarih belgelerini —adeta çalarak— Avrupa müzelerine taşımışlardır. Nitekim Halévy'nin, Sabiilere ait 686 tane yazıtı Batı'ya kaçırması, bunun somut bir kanıtıdır.²⁷ Bugün İngiliz müzelerini süsleyen nadide tarihi eserler de bu şekilde kaçırılmıştır.²⁸

Avrupalı kaşiflerin bu faaliyetleri, Osmanlıların Yemen'i ikinci kez alışından sonra da devam etmiş ve Osmanlı Devleti neredeyse, bunları koruyucu duruma girmiştir.²⁹ Nitekim araştırmalar yapmak için Yemen'e giden fransız A. Deflers, Yemen valisi Aziz Paşa tarafından Yemen içerilerine sokulmamış; fakat Deflers İstanbul'daki otoritelerden elde ettiği izin

---

²⁶ Voyage, s. 14.

²⁷ Voyage, s. 14.

²⁸ Relation, s. 27.

²⁹ Voyage, s. 97.

sayesinde, istediği şekilde Yemen'de inceleme ve gezilerde bulunmuştur.³⁰

Yemen'deki tarihi eserleri Batı'ya kaçıranlar arasında, M. Edouard Glasser'i de zikretmek gerekir.³¹ 1883, 1885 ve 1888 yıllarında, Yemen'de art düşünceli bilimsel geziler yapan Glasser, bu gezilerinde, yüzlerce Arapça yazma eseri ve 1000 kadar Sabii yazıtını, topladığı diğer kıymetli eşya ile birlikte Avrupa'ya kaçırmıştır.³² Glasser'in, bu gezileri esnasında çizmiş olduğu Yemen haritası da 1886 da Petermanus Mittheilungen'de basılmıştır.³³

Yukarıda arzedildiği gibi bu seyyahların asıl amaçları, Osmanlı Devleti'nce de bilindiği halde,³⁴ ciddi bir önlem alınmamıştır. Nitekim Fazıl Alevi imzalı bir arizada şunları okuyoruz: «Bazı ecnebilerin Ceziretü'l-Arab'da bir takım meşayih-i urbânî igfal ile kendi taraflarına istimale etmek için, birkaç seneden beru sarf etmekte oldukları ikdam ve mesai neticesi, bir kaç sene mururundan sonra oralarını dahi bu misillü hilelerle kendi memleketlerine zamm ve ilhak etmek fikrini alenen meydan-ı siyasete çıkaracağında ıstibah olmadığından ve Ceziretü'l-Arab ise merkez-i İslâmiyet olan Hicaz kıtasıyla sair bilad-ı Arabiyye merkezlerine muttasıl olup, ma'azallahi Teala ecnebiler onlara tasallut edecek olurlar ise, türlü fenahklar zuhur ideceği ve ol halde işbu halin islahı ziyadesiyle müşkil olacağı derkâr bulunduğundan

---

³⁰ Ay. cs. s. 28.

³¹ Ay. es. s. 16, 21, 71, 81, 91.

³² Ay. ycr.

³³ Ay. ycr.

³⁴ Bk. Hıttâ-ı Yemaniyyeye dair layiha, BDAY, Ksn, 14, EN, 437, ZN, 126, KN, 9.

işbu emr-i mühimmin şimdiden nazar-ı dikkat ve itina'ya alınması zaruri idüğü maruzdur.»³⁵

Avrupa, yalnız Yemen'de değil, bütün Osmanlı topraklarında bu faaliyetlerini sürdürüyordu.³⁶ Avrupalı misyoner kaşifler, Yemen'in içlerine kadar kolayca nüfuz edebilmek için çeşitli yöntemler uygulamışlardır:

Bunların başında dil meselesi gelmektedir. Özel amaçlarla Yemen'e gönderilen Batılı ajanlar, her şeyden önce Arapça öğrenmişler ve kendilerini Yemenlilere yakın göstermeğe çalışmışlardır. E.P. Botta, Yemen'de dolaşmak için, kendisinden izin aldığı Şeyh Hasan hakkında şöyle yazmaktadır: «Bir Avrupalı tarafından yazılmış Arapça mektubu görünce çok şaşırılmıştı»³⁷ Şeyh Hasan'ı hayrette bırakan bu mektup üzerine Botta kendisinden gerekli izin ve yardımı almış ve Yemen içlerine kadar girmiştir.³⁸

İkinci bir yöntem de, bu kâşiflerin, gerçek kimliklerini saklayarak, doktor kılığına girmiş olmalarıdır. Şeyh Yasin'in bölgesine de girmek isteyen Botta, bu yöntemi uygulamış ve kendini bir doktor olarak tanıtmıştır. Şeyh Yasin, onun bu hilesine kanmış ve onu bu kişiliğiyle kabul ederek, kendisine yardımcıda bulunmuştur. Botta bu konuda da şöyle demektedir: «Zira bu, araştırmalarım için öne

---

³⁵ BDAY, KSN, 14, EN, 88626, ZN, 88, KN, 12.

³⁶ Bekir Sıtkı Baykal, Doksanüç Harbi Arifesinde Osmanlı Devleti ile Büyük Devletler Arasındaki Münasebetler, DTCFD, c. III, sayı, 2, s. 183.

³⁷ «Il avait été fort étonné de voir une lettre écrite en arabe par un Européen» (Relation, s. 59).

³⁸ E. Macro, Yemen and the Western World, s. 32.

sürmeğe mecbur kaldığım bir bahane idi... Üstelik, asıl ve uydurma amaç için bu yörelere ilk gelenin ben olmadığını öğrendim.»³⁹ Botta'nın bu ifadesinden anlaşılıyor ki, kendisinden önce gelenler de, asıl amaç ve kimliklerini gizlemişlerdir. Bu seyyahlar, öyle bir kanaat uyandırmışlardır ki, her Avrupalıya doktor gözüyle bakılmıştır.⁴⁰ Claudie Fayein, Paris'te verdiği bir konferansta, Yemenlileri kandırdığını açıkça itiraf etmiştir.⁴¹ Bu seyyahlar, yukarıdaki yöntemlerle Yemenli şeyhleri ustalıklı kandırmışlar ve şeyhler, onların emrinde ücretsiz çalışmak üzere, adamlar bile vermişlerdir.⁴²

Yemenli şeyhlerin, Avrupalı seyyahlara bu derecede değer vermelerinin bir nedeni de, şeyhlerin, bu Avrupalı doktorları evlerine alarak, halk üzerinde olan itibarlarını artırma düşüncesini taşımalarıdır. Onlar bu amaçla, sahte bilim adamlarını koruyor ve kendilerine yardım ediyorlardı.⁴³

Bu seyyahlara, kendi devletleri de her türlü kolaylığı sağlamış ve gezilerini verimli bir biçimde yürütebilmeleri için, kendilerine gerekli olan bütün imkanları hazırlamışlardır.⁴⁴ Bir başka önemli konu da, bu faaliyetlerin aralıksız olarak devam etmiş

---

39 «Car c'était le prétexte que j'étais obligé de donner à mes recherches... Au reste, j'appris que je n'avais pas été le premier à visiter ces contrées dans ce but vrai ou prétendu» (Relation, s. 62)

40 Relation, s. 115.

41 Une Française au Yemén, s. 485.

42 Relation, s. 53, 56, 898, 106, Voyage, s. 7, 24.

43 Relation, s. 112-113.

44 Voyage, s. 17.

olmasıdır.⁴⁵ Ayrıca, bu amaçlarına ulaşmak için de çok ciddi araştırmalarda bulunmuşlardır.⁴⁶

Avrupalı emperyalistlerin, Yemen'de Osmanlı Devleti'ne karşı halkı ayaklandırmak için uyguladıkları yöntemlerden biri de, Osmanlı devletini sömürgeci, kendilerini de bu sömürüden kurtarıcı (libérateur) olarak göstermek olmuştur.⁴⁷ A. Bardey, bir dağlı Yemenlinin kendisine şöyle dediğini iddia etmekte, veya —dememişse bile— demiş gibi göstermektedir: «Artık şu Hristiyanlar gelsin; biz Türkleri kovmak için onlara yardım edeceğiz».⁴⁸ Fakat böyle diyenler çıkmış olsa bile, bu demek değildir ki, bütün Araplar böyle düşünüyordu.

---

⁴⁵ Rap, not, 1., Relation s. 24.

⁴⁶ Bk. M. Hartwig Derembourg, Nouveaux textes Yéménites Inédits, Revue d'Assyriologie et d'Archéologie Orientale, Paris, 1902, Vol, 5, no: 4, s. 117 vd.

⁴⁷ M. Emin Paşa, a.g.c., s. 2b, 4a, 7a., Relation, s. 38., Muhammed Hilal, a.g.e., s. 3b-4a., G. Rouet, La Question du Yemen, s. 490., Y.M. Goblet, La Révolte au Yémen, les tendances séparatistes des Arabes et leur prétention de fonder un Emirats Indépendant, Le Tour du Monde, Paris, 1911, Vol, 17., s. 61., B. De Meynard, notice sur l'Arabie Méridionale, s. 93.

⁴⁸ «Que les nousrani (chrétiens) viennent donc, nous les aiderons à chasser les Turcs» (Rap, s. 38). Arapların gerçekten, Avrupalıların vaadlerine kanarak onlara yardım ettikleri de olmuştur. Suriye eski Başkanı Kuvvetli'nin, daha sonra Benoist-Méchin'e söyleyeceği şu sözler, bazı Arapların bu oyuna geldiklerinin pişmanlık dolu itirafını dile getirmektedir: «İngilizler, Türklere karşı kendileriyle birlikte savaştığımız takdirde, bize özgürlük vereceklerine söz verdiler. Biz İngilizleri dinledik. Fakat onlar, bu vaadler altında bizi çiğniyerek, bizi rakiplerimizin etki alanına mahkum ettiler». (Bk. Benoist-Méchin, Un Printemps Arabe, Paris, 1959, s. 317.

Tersine Türkleri bizzat Araplara tercih eden Araplar da vardı.⁴⁹

Avrupalıların ustalıklı işledikleri fikirlerden biri de, Osmanlıların İslâm Medeniyetini gerilettiği iddiasıydı. Avrupalılar, Araplara şöyle diyorlardı: «Önceleri İslâm, güzel ve mükemmel bir medeniyet olup, ilim, şiir, sanat ve icadlar barınağı iken, Osmanlı'yla beraber O'na gerileme, cehalet ve kısırlık girmiştir».⁵⁰

Batılıların bu nifak tohumları, bazı meşhur arap yazarlarının düşünce alanlarında yeşerme ortamı bulmuş, onlara da aynı şeyleri söyletmişlerdir.⁵¹

Mısırlı tarihçi ve edib Ahmed Emin, bu konudaki görüşlerini şöyle ortaya koyar: «Devlet işleri Türklerin eline geçince, memleketi hüznün ve ızdırap kapladı. Onlar İranlı'dan ve Arap'tan nefret ederler. Birbirleriyle de anlaşamazlar... mala karşı aç gözlü olup, doymasını bilmezler...»⁵²

Batılılar, Arap müslümanların bu hislerini her zaman için körüklemişler⁵³ ve çeşitli ırklara mensup müslümanları karşı karşıya getirmeyi çoğu kez

---

⁴⁹ R. B. Serjeant, R. L. Bidwell, *Arabian Studies*, London, 1975, II, 22, İbnü'l-Hatib Cemalüddin, *Yemen'e istilab-ı nazar-ı dikkat*, Kostantiniyye, 1327, s. 70.

⁵⁰ «Islam jadis fut une belle et complète civilisation, un foyer de science, de poésie, d'arts et d'inventions, mais qu'avec l'Osmannien, la décadence yest entrée, et l'ignorance et la stérilité» (Bk. V. Bérard, *Le Sultan, l'Islam et les Puissances*, Paris, 1907, s. 16), *Voyage*, s. 3, 69.

⁵¹ Bk. Ahmed Emin, *Zuhrü'l-İslâm*, I, 8., relation, s. 57.

⁵² Ahmed Emin, a.g.e., I, 10.

⁵³ Y.M. Goblet, *La Révolte au Yémen*, s. 62.

başarmışlardır.⁵⁴ Osmanlı Devleti'yle antlaşma yapmaya hazırlanan Yemenli Şeyh Hasan, misafiri olan Fran-sız Botta'ya, bu barış hakkındaki kanaatini sorduğu zaman, Botta şöyle cevap verir: «... ben Türklerin samimiyyetine inanmıyorum; onlar sizi aldatacak ve her zamanki gibi davranacaklardır»⁵⁵. Botta, bu konudaki düşüncelerini şöyle bitiriyor: «Türklerin samimiyyetsizliklerinden kendilerini korumaları için Araplara verdiğim öğütlerin gereği gibi etkili olmadığına her zaman üzüleceğim.»⁵⁶

Batılıların Arap müslümanları kandırma yollarından biri de Avrupa kıyafetini atıp, yerine Arap kıyafeti giymekti. Böylece dikkati çekmiyor ve Arapların arasına kolayca girebiliyorlardı.⁵⁷ Arabistan'a bu şekilde girmiş olan bir misyoner şunları yazmaktadır: «Şam'a varır varmaz, sırtımdaki redingotu attım ve bir Arap gibi giyindim. Arap gibi yaşıyor, onlar gibi yiyip içiyorum. Arabın nasıl düşündüğünü biliyor, ona göre hareket ediyorum. İşte seyahat edilmesi, araştırma yapılması son derece zor olan bu ülkelerde başarılı olmanın sırrı budur.»⁵⁸

Bu amaç için uygulanan bir başka yöntem de, casus göndermedir. Bilim adamlarıyla Yemen'e nüfuz edilemeyince, casuslar gönderilmiş ve müslüman Araplar bu şekilde kışkırtılmışlardır.⁵⁹ Bunların bütün gayesi, Osmanlı tebaası olan Arap unsurunu müslüman Türk'ten soğutmak ve onu Türklere karşı

---

⁵⁴ Jacques C. Risler, *La Civilisation Arabe*, Paris, 1955, s. 260.

⁵⁵ Relation, s. 121.

⁵⁶ Relation, s. 151.

⁵⁷ Relation, s. 49., C. Faycin, a.g.e., s. 485.

⁵⁸ HAS, no: 555, Dos, 2295.

⁵⁹ C. Désiré, *Excursion au Yemen*, s. 273.

ayaklandırmaktı. Bu konuda en büyük rolü ırk faktörü oynamıştır. Avrupalı misyoner ve casuslar, sürekli olarak Arap, Türk unsurlarının bir araya gelemeyecekleri temasını işlemişler ve Türklerin İslâm oluşlarında güya samimi olmadıklarını öne sürerek, Arabı Türk'e karşı isyana çağırılmışlardır.⁶⁰ Bunların bütün gayesi, Osmanlı tebaası olan Arap unsurunu Türk'ten soğutmak ve onu Türklere karşı ayaklandırmaktı. Hatta, Osmanlı Devleti'nden Hilafeti alıp Araplara vermeğe çalışmışlar ve Avrupa'nın bir kaç milyon vererek bu işi haledebileceğini bile önerenler görülmüştür.⁶¹

Avrupalıların Yemen'i sömürme metodlarını bu şekilde gördükten sonra, şimdi de bu faaliyetlerde en çok aktif rol oynayan Avrupa devletlerinin Yemen'le olan ilişkilerini görelim.

1- Fransa-Yemen İlişkileri

Geo-politik yönden bu derece önemli olan Yemen'le Fransa da ilgilenmiş ve oradan kendisine bir pay çıkarmaya çalışmıştır.

Bu amaçla Fransa, öteki Avrupa ülkeleri gibi, seyyahlar göndermekle işe başlamıştır. Bu konuda, özellikle 1836 yılında Yemen'e gönderilmiş olan, Paris Tabiat Tarihi Müzesi seyyah-tabiatçılarından Botta'yı zikretmek gerekir. Bilimsel incelemeler için Yemen'e gönderilen Botta, yukarıda adı geçen müzede saklanan ve 500 kadar türden oluşan bitki koleksiyonunu getirmiştir.⁶²

---

⁶⁰ V. Bérard, a.g.e., s. 12.

⁶¹ Ay. es. s. 5.

⁶² Voyage, s. 11,12.

Fransız seyyahları içinde, 1887 yılında Yemen'e giden A. Deflers'i de saymak gerekir. Deflers, bu gezisinin sonunda «Voyage au Yemen» adlı meşhur bilimsel seyahatnamesini bastırmıştır.⁶³

Öteki Avrupa devletleri gibi, Fransız Devleti de, bu çeşit çalışmaları teşvik etmiş ve devletleri için siyasi, dinî ve de bilimsel araştırmaları yapan bu seyyahlara bir çok imkanlar tanımıştır. Bu cümleden olarak, o zamanlar Fransız Dışişleri bakanı olan M. De Lamertine, Botta'yı, bu faaliyetlerine devam etmesi için Kudüs konsoloslu olarak tayin etmiştir.⁶⁴

Fransa, Yemen'i sadece maddi yönden değil, ondan fazla olarak kültürel yönden de sömürüyordu. Bu amaçla oralara külliyetli miktarda kitap ve broşürler götürülüp, müslümanlara Batı kültürü aşılarmaya çalışılmıştır. Bu faaliyetlere katılmış olan kadın misyoner araştırmacı C. Fayein, telkin ettiği Batı kültürüne bağlanmayanların daha ziyade Kur'an eğitiminden geçmiş olanlar arasından çıktığını söyleyip,⁶⁵ şöyle devam ediyor: «Yemen'de memleketimin (yani Fransa'nın) kültür elçisi gibiydim... Kadın olmam, bana daha fazla avantajlar tanıyordu. Bir Fransız atasözünün dediği gibi, bir şeyi sunuş biçimi, verilen şeyden daha önemlidir... Bu şekilde kadın ve çocukları muayene için kolayca haremlere girip, araştırma yapıyor, müslüman erkekleri muayene ederek de onların bir Avrupalı kadını yakından tanımlarını sağlıyordum.»⁶⁶

---

⁶³ Bk. Bibliyografya bölümü, Deflers A.

⁶⁴ Relation, s. 29.

⁶⁵ Une Française au Yemen, s. 483.

⁶⁶ Ay. cs. s. 484.

C. Fayein, sömürgecilikte, diğer yöntemler yanında, özellikle bilme, anlama, saygı duyma ve sevmenin çok büyük rol oynadığını söylemekte; her sömürgecinin bu hususları göz önünde bulundurması gerektiğine işaret etmektedir.⁶⁷

Fransız sömürge politikasının bir diğer metodu da, kendi devlet adamlarının, müslüman halka kurtarıcı ve adaletsever olarak tanıtılmasıdır. Napolyon Bonapart'ın (1769-1821) bu konudaki siyaseti de aynıdır. Hatta denilebilir ki Napolyon, 19. ve 20. yüzyıl Fransız Emperyalizminin en büyük hazırlayıcısıdır. Bonapart, Yemenlilere, Mısır işgalcisi ve kolonizatörü olarak değil, Malta'daki müslüman esirleri serbest bıraktıran «Büyük Hakim» (Grand Juge) olarak tanıtılmış ve Müslüman Araplar Fransız emperyalizmi çizgisine çekilmek istenmiştir.⁶⁸

Fransa'nın özellikle göz diktiği yer, Yemen'in güney-batı burnunda bulunan ve Bâbü'l-Mendeb boğazına hakim, Şeyh Said denen stratejik bölgeydi. Burayı kömür deposu yapmak için bir müddet işgal eden Fransa (1840), Osmanlı Devleti'nin seneler sonra ora üzerinde hak iddia etmesi ve oraya asker göndermesi sonucu, Şeyh Said'den ayrılmak zorunda kalmıştır (1871). Fransa, bu stratejik noktadan, bütün Kızıldeniz trafiğini kontrolü altına almak düşüncesini taşıyordu.⁶⁹

1896 yılında, Fransız Hükümeti, Şeyh Said üzerinde hak iddiasında bulunduyorsa da, Osmanlı askeri

---

⁶⁷ Une Française au Yémen, s. 488.

⁶⁸ M. Alfred Beneyton, Mission d'études au Yémen, La Géographie, Paris, 1913, c. 28, no: 4, s. 219.

⁶⁹ J. Joübert, La Question de Cheik-Said, s. 69-70.

oraya iyice yerleştikinden, bundan bir sonuç alamadı.⁷⁰ Bu durum, Fransız Hükümetinde çekişmelere yol açmış ve Şeyh Said'in Osmanlılara bırakılmasıyla, Madagaskar ve Hindocin yoluna bir set çekildiği; bunun da Fransız çıkarlarına ters düştüğü kanaati hakim olmuştur.⁷¹ Üstelik, 1912'lerde İtalya Şeyh Said'i bombardıman ettiği sıralarda⁷² bile, Fransa Şeyh Said'in Türklere değil, kendilerine ait olduğunu öne sürmüştür. ⁷³ Bu iddia da, 1868 yılında Şeyh Said'e gelip yerleşen M. Bazin ve M. Rabaud adlarındaki iki Marsilyalı'nın oraya yerleşmelerine ve satın aldıkları toprakları gitgide genişletmiş olmalarına dayanıyordu.⁷⁴

Şeyh Said'in stratejik önemi, Fransız-İngiliz rekabetine de sebep olmuştur. Fransa, Perim adasını elinde tutan İngilizlere karşı Şeyh Said limanını tahkim ve techiz ederek, İngiliz kuvvetini bu stratejik bölgede kırmak istemiştir. Şeyh Said'in rakım bakımından, Perim'den 200 metre daha yüksek oluşu da (Perim'in rakımı 70 m) Fransızlara bu şansı tanıdığı halde, Osmanlılar Fransızlara bu fırsatı vermemişlerdir.⁷⁵ Buna rağmen Fransızlar, Şeyh Said üzerindeki emellerini her fırsatta ortaya koymuşlar ve Kızıldenizin kapısı durumunda olan bu stratejik noktayı ele geçirmeğe çalışmışlardır. ⁷⁶

---

⁷⁰ Ay. ycr.

⁷¹ Ay. cs. s. 71.

⁷² A. Bencyton, *Trois années en Arabie Heureuse*, bulletin de la société de géographie, Paris, 1913, c. 27, no: 6, s. 496.

⁷³ J. Joûbert, a.g.c., s. 72.

⁷⁴ Ay. cs. s. 69. YS, 1302-1304, s. 52-55.

⁷⁵ J. Joûbert, a.g.c., s. 66-67.

⁷⁶ A. Salaignac, a.g.c., s. 695-698, Rap s. 51.

2. İtalya-Yemen ilişkileri

Yemen'in jeo-politik yönden olan önemi, sadece Fransız ve İngilizleri değil, aynı zamanda Hollandalı, ⁷⁷ Almanları, ⁷⁸ Amerikalıları ⁷⁹ ve İtalyanları da ilgilendirmiştir. ⁸⁰ Mehmed Emin Paşa, İtalyanların bu ilgilerini şöyle yazmaktadır:

«Ve ondan on beş sene evvel Yemen sevhilinde Moha'ya yakın bir sahili İtalyalı ol tarasta bir şeyhe akçe vererek mübayaa etmiş suretinde ve iddiasında bulunmuş idiye de, ol vakt Vilayet tarafından muvafakat gösterilmediği ve mumanaat edildiği cihetle husus-ı mezkur, leyte ve leallede kalarak, İtalyalunun ümidleri kesilmiş olup, ancak casusları vasıtasıyla Hicâz ve Yemen sevhilini ve Yemen derununu keşf etmiş olduklarından bir vakt-ı fırsatta lüzum gördükleri sevhili ve adayı zabt etmek efkarındadırlar.»⁸¹

Mehmed Emin Paşa'nın bu yazdıkları doğru çıkmış; İtalyanlar 1911-1912 Türk-İtalya savaşında Şeyh Said ve çevresini bombardıman etmişler⁸² ve boş buldukları yerleri işgal etmişlerdir.⁸³

İtalyanlar, Yemen üzerindeki emellerine kavuşabilmek için, Osmanlı Devletine baş kaldıran

---

⁷⁷ E. Macro, Yemen and the Western World, s. 6-7.

⁷⁸ Ay. yer. G. Rouet, a.g.e., s. 487, Mehmed Emin Paşa, a.g.e., s. 8a.

⁷⁹ E. Macro, a.g.e., s. 21 vd.

⁸⁰ G. Antonius, the Arab Awakening, s. 154., G. Rouet, a.g.e, s. 488, J. Joûbert, a.g.e., s. 65., Mission, s. 204.

⁸¹ M. Emin Paşa, a.g.e., s. 8a,8b

⁸² Trois années, s. 496, El, al-Yaman mad., J. Joûbert, a.g.e., s. 52-55., E. Macro, a.g.e., s. 38.

⁸³ BDAY, KSN, 14, EN, 330, ZN, 126, KN, 65.

yerli halka yardım etmişler⁸⁴ ve Zeydî imamlarının 1891 isyanında, yardımcı olmak için Gian Battista Rossi adında bir görevliyi San'a'ya göndermişlerdir.⁸⁵ İtalya, bu işler için elde ettiği Yemen dışındaki Araplardan da yararlanıyordu ki, bunların çoğu Hristiyandı. İtalya, bu ajanlar aracılığıyla diğer Arap ülkelerinin de Yemen isyanını desteklemelerini sağlıyordu ki, Hudeyde'deki İtalya konsolosluğu tercümanı, katolik Halil Yusuf bunlardandır.⁸⁶

3. İngiliz-Yemen İlişkileri

İngiltere'nin Yemen'le ilk teması, 17. yüzyıl başlarına kadar iner, E. Macro, bu tarihi 1618,⁸⁷ Harold Ingrams ise 1609 olarak göstermektedir.⁸⁸ Fakat İngilizlerin bu bölgeye askeri kuvvet göndermeleri, 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıl başlarına tesadüf etmektedir.

İngilizler, ilk önce Aden yakınlarındaki Abdali yöresi ile temas kurmuşlar ve yerel liderleri kandırarak, burayı ele geçirmişlerdir. Murray adındaki İngiliz komutanı, maiyyetiyle birlikte Aden'e hareket etmiş ve Abdalî Sultanı Ahmed b. Abdülkerim, kendisini çok güzel bir şekilde karşılayarak, topraklarını İngilizlere hediye etmiştir.⁸⁹

---

⁸⁴ HAS, no: 555, D. 5869.

⁸⁵ E. Macro, Yemen and the Western World, s. 63.

⁸⁶ Cemal Paşa, Hatıralar, İstanbul, 1959, s. 220-221.

⁸⁷ Yemen and the Western World, s. 5.

⁸⁸ The Yemen, Imams Rulers, s. 46.

⁸⁹ «Murray moved his garrison to Aden and, arriving on September 1, was welcomed by the Abdali sultan, Ahmed bin Abdulkarim,

Bunu takip eden 1801 yılında, İngiliz Hükûmeti, 30.000 Rupi değerindeki şal, saten ve kumaşı hediye olarak San'a İmamına göndererek, Moha'da bir bahriye hastahanesi açma imtiyazı ile diğer başka haklar da elde etti.⁹⁰ Öbür yandan da, Abdalî Sultani ile yaptığı bir antlaşma ile, Abdalî, de ticarethaneler açma ve bir Hıristiyan mezarlığı yapma imtiyazını kopardı.⁹¹ 1820 yılında da Moha'yı bombardıman ederek —San'a İmamının muhalefetine rağmen—, oranın yönetimini ellerine aldılar.⁹² Daha sonraki yıllarda da İngiltere, Hindistan, Süveyş yolunu kontrol altına alabilmek ve Uzak Doğu'dan gelip, Orta Doğu ve Avrupa'ya giden ticaret trafiğine el koymak amacıyla, askeri ve ticari yönden birinci derecede önemi olan Aden'e⁹³ göz koydu. 16 Ocak 1839 yılında, İngiltere ve Hindistan'dan topladığı askerle Aden'i işgal eden İngilizler bu amaçlarına kavuşmuş oldular.⁹⁴ İşgalden sonra, oranın Sultanı ile antlaşma yapıldıysa da, Sultan'ın çocukları bu antlaşmayı tanımadılar.⁹⁵

Aden'in İngilizler tarafından işgalinde, kuşkusuz Osmanlı Devleti'nin de hatası olmuştur. Nitekim İngilizler, bu işgalden önce, bir kömür deposu yapmak için Aden'de bir yere yerleşme izni istemişler

---

who offered his territory to the British» (E. Macro, *Yemen and the Western Wold*, s. 17).

⁹⁰ E. Macro, a.g.e., s. 18.

⁹¹ Ay. cs., s. 20.

⁹² Ay. es. s. 21.

⁹³ Rap, s. 42, E. Macro, a.g.e., s. XII.

⁹⁴ G. Antonius, a.g.e., s.67., h. Ingrams, a.g.e., s. 56.

⁹⁵ James Kirkman and brian doc, the first days of British Aden; The Diary of John Studdy Icigh, in *Arabian studies*, II, 179, Rap, s. 55.

ve Osmanlı Devleti bu izni vermiştir.⁹⁶ Bu şekilde Aden'e yerleşen İngiltere, zaman geçtikçe oraya iyice yerleşip, asker yığılmış ve sonuç olarak da şhri ele geçirmiştir. Daha sonra para ile kandırdığı şeyhler vasıtasıyla buraya *tamamen hakim olmuştur.⁹⁷ Yalnız Aden değil, Babü'l-Mendeb boğazında, jeopolitik durumu bakımından büyük önemi olan Perim adası da, «bu adada Osmanlı devleti'ne ait hiç bir işaret yok» bahanesiyle İngilizler tarafından işgal edilmiştir.⁹⁸

İngiltere Aden'e yerleştikten sonra, kuzey-doğuya doğru toprak işgaline devam ederek, bu verimli toprakları ele geçirmek için her çareye başvurdu. Bu amaçla, «Arap kıyafetine bürünerek, Arapça konuşarak, onları aldatıp bağımsızlıktan söz ederek; fakat her şeyden evvel, kendi adalarının çıkarlarını göz önünde tutarak çalıştılar.»⁹⁹

İngiltere, Yemen'e iyice yerleşmeyi gerçekleştirmek için, ön planda gördüğü isyanları başlatmak ve Yemen kamuoyunu Osmanlılar aleyhine çevirmek için, «Scout» denen bir gemiyi özellikle bu işle görevlendirerek Yemen kıyılarına göndermiştir.¹⁰⁰

Bu şekilde, Yemen'in iki stratejik bölgesini eline geçiren İngiltere, Aden yoluyla kuzeye doğru etki alanını genişletiyor, Perim adasındaki hakimiyetiyle de, Kızıldeniz-Hind Okyanusu deniz trafiğini kontrol ediyordu. İngiltere, ayrıca Perim Coal Company yönetimindeki kömür işletmesine de sahipti ki,

---

⁹⁶ Bk. Araştırmamızın ilgili bölümü.

⁹⁷ M. Emin Paşa, a.g.c., s. 8b.

⁹⁸ Ay. ycr.

⁹⁹ Alfred Fabre-Luce, *Deuil au Levant*, Paris, 1950, s. 252.

¹⁰⁰ HAS, no: 555, D., 47286/78.

kömür stokları bazan 100.000 tona kadar varıyordu.¹⁰¹

İngilizler, Yemenli şeyhleri, kendi çıkarlarına kazanmak için, çeşitli yöntemler uygulamışlardı ki, bunlardan biri, dayak atarak onları yıldırmaktı.¹⁰² Bu amaç için, kullandıkları bir metod da —küçük çıkarlar karşılığında— antlaşmalar yaparak halkı yönetimlerine almaktı.¹⁰³ Bu gayeyle, şeyhlere Kur'an üzerine yemin ettiriliyordu.¹⁰⁴ Konuyu açıklığa kavuşturmak için, bir iki örnek vermekte yarar görüyoruz:

27 Şevval 1297 (2 Ekim 1880) tarihinde, Dali Şeyhi Emir Ali Mukbil ile İngiltere'nin Aden'deki temsilcisi G.R.Goodfellow arasında yapılan antlaşmada, İngiliz Hükümeti'nin Ali Mukbil'e her yıl 50 dolar vereceği, bu ödemenin altı ayda bir 25 dolar şeklinde olacağı ve bunun babadan oğula geçeceği belirtilmektedir. Buna karşılık İngiltere, Ali Mukbil'in bölgesini yönetecek ve kontrolü altında bulunduracaktı.¹⁰⁵

İngilizlerin teşvikiyle, Ali Mukbil bu sefer Osmanlı yönetimindeki topraklara tecavüz ederek, oraları da İngilizlere satmak istemiştir. Bu konudaki İngiliz arşiv belgesinden şunları okuyoruz:

«Dali toprakları hala Taiz Sancağı'ndan¹⁰⁶ sayıldığı halde, bu nahiyenin Şeyhi Ali Mukbil, bir süre önce, şahsi çıkarlarını gözeterek, üzerinde

---

¹⁰¹ Rap, s. 51.

¹⁰² Ay. es. s. 55.

¹⁰³ British Foreign Office Archives, F.O.78, no0 4529, s. 240-250.

¹⁰⁴ Ay. yer. s. 144.

¹⁰⁵ Ay. yer. s. 140.

¹⁰⁶ Taiz Sancağı Osmanlı sancağıdır.

yerleştiği toprakları Aden otoritelerine¹⁰⁷ satabileceğine kanaat getirmiştir. Yapılan antlaşma gereğince, Ali Mukbil kendisini İngiliz himayesi altına koymuş ve İngilizler tarafından kendisini ülkenin şeyhi olarak ilan etmiştir.¹⁰⁸

Ali Mukbil, İngilizlerden «şeyh» ünvanını da alınca, faaliyetlerini iyice artırmış ve Osmanlılara karşı giriştiği hareket sırasında, 9 Mart 1888 tarihli mektubuyla İngilizlerden yardım istemiştir.¹⁰⁹ Ayrıca, 30.000 Rupî karşılığında İngilizlerle anlaşılan Abdali Şeyhi Ahmed Fodol sayesinde, Havşabi kabilesi de İngilizlerle anlaşmıştır.¹¹⁰

İngilizler, daha sonraları, Yemenli müslümanları para karşılığında Osmanlı Devletine karşı isyan ettirmişler; bu faaliyetlerini gizli olarak yürüterek,¹¹¹ isyanların başarılı olması için isyancılara her türlü silah ve para yardımında bulunmuşlardır.¹¹² Tevfik Paşa'dan Autopoulos Paşa'ya gönderilen bir telgrafta, Havaşib Şeyhinin Aden'deki İngilizlerden tedarikini yaptığı açıkça belirtilmektedir.¹¹³ Aynı konu ile ilgili olarak, Makam-ı Sadaret'e gelen 9 Temmuz 1317/1899 tarihli tezkere suretinde şöyle denmektedir:

---

¹⁰⁷ Yani İngilizlere.

¹⁰⁸ Adı geçen Ali Mukbil hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. F.O. 78, no: 4529, s. 22, 36, 75.

¹⁰⁹ Ay. yer. s. 21.

¹¹⁰ Rap. s. 56-57.

¹¹¹ G. Rouet, a.g.e. s. 488, C. Désiré, a.g.e., s. 266.

¹¹² G. Rouet, ay. yer., H. Marchand, a.g.e., s. 403-405, BDA, MM, no0 4543, BDA, ID, no: 99740, 99682, HAS, no: 479, D. 1900, HAS, no: 555, D. 3. 2611.

¹¹³ HAS, no: 479, D. 1900.

«Havaşib Şeyhi'nin tekrar Arha nahiyesine marbut kuray-ı malumeye tecavüzle katl-ı nüfus ve nehb ve garet eylediği ve merkumun Havaşib merkezine gelmiş olduğu istihbar olunan Aden Valisi tarafından teşvik olunmakta ve muavenet dahi görmekte olduğu... ve şeyh-i merkumun kaffe-i levazımı Aden'den gönderilmekte olduğu hatta 6 topla sunuf-ı muhtelifeden mürekkeb 800 mevcudlu bir müfreze-i askeriyyenin dört beş gün mukaddem Aden'den hareket ettiği... bildirilip... tezkere-i senaverî terkim kılındı Efendim»¹¹⁴.

Yine Sadaret'e yazılan 20 Şaban 1318 ve 30 teşrin-i sani tarihli bir başka tezkerede, Havaşib şeyhlerine Aden'den, yani İngilizlerden 300 askerle iki top verildiği belirtilmektedir.¹¹⁵

İngilizlerin veya daha genel bir ifadeyle Avrupalıların Osmanlı Devleti'ne karşı isyan yapanlara silah yardımı yapmaları, bir nevi silah kaçakçılığına sebep olmuş ve Osmanlılara karşı yapılan isyanlarda kullanılan silahların çoğu, bu yolla Yemen'e sokulmuştur¹¹⁶ ki, bu kaçakçıların asıl merkezleri İngiliz kontrolündeki Aden ve Cibuti bölgeleriydi.¹¹⁷

İngilizlerin bütün gayretleri, Arap İslâm alemini, İstanbul'daki İslâm Halifesine karşı ayaklandırmaya yönelmişti. Amaçları, kendi siyasetlerine alet etmek üzere, İslâm'ın kutsal topraklarını ele geçirmek ve müslümanların hamisi görünerek, onları Osmanlılara karşı kışkırtmaktı. Bunun içindir ki, İngiltere, halife olmak üzere, Sultan Abdülhamid'in yerine Mekke

---

¹¹⁴ Ay. yer.

¹¹⁵ HAS, no: 479, D. 1900.

¹¹⁶ HAS, no: 548, no: 479, D. 1898., F.O. no: 5098, X/L, s. 5840.

¹¹⁷ HAS, no: 548.

Şerifini teklif ediyor,¹¹⁸ Araplara bağımsızlık vadeder-
rek onları isyana ve Osmanlılara karşı çıkmaya
çağırıyordu.¹¹⁹ Bu şekilde şeyhleri kendisine bağla-
dıktan sonra da topraklarına el koyuyordu.¹²⁰

İngilizlerin, bu şeyhleri elde etmek için başvur-
dukları başka bir yol da, onları korur pozisyonunda
gözükmekti. Hatta bunun için Osmanlı Devleti'ne
müracaatla, bazı şeyhlerin kendisine tabi olmadıkla-
rını, dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne vergi vermemeleri
gerektiğini bildiriyorlardı. Oysa ki bu şeyhler öteden
beri, Osmanlı Devleti'ne vergi veren itaatkâr tebaa-
dandılar.¹²¹ İngilizler, Osmanlı Devleti'nin tutukladığı
bazı şeyhlerin salıverilmeleri için Bab-ı Âli'ye
müracaat etmiş, hatta bu konu ile ilgili olarak, 23
nisan 1874 tarihli bir nota bile vermiştir.¹²²

İngilizler, Osmanlı Hilafetini sarsmak için özel-
likle Hristiyan olan Araplarla sıkı bir işbirliğine
girmişler ve Hilafeti inhisarları altına alarak bütün
İslâm dünyasına hakim olmak istemişlerdir.¹²³

Yemen, hey'et-i teftişiyyesi reisi Şakir Paşa'dan
alınan şifreli bir telgrafi arz eden Cezayir-i Bahr-ı
Sefid valisi Abidin Paşa, İngilizlerin Saray-ı Hüma-
yuna kadar sızdıklarını ve Bab-ı Âli'nin bu duruma
karşı hiç bir tedbirde bulunmadığını söylüyor ve şöyle
devam ediyor: «katib-i sanî Arab İzzet Paşa ile
Sadrazam Ferid Paşa'nın en birinci emelleri,

---

¹¹⁸ F.O. no: 4529, s. 27, 334, 337, V. Berard, a.g.e., s. 51.

¹¹⁹ R. Pinon, *L'Europe et l'Empire Ottoman*, Paris, 1909, s. 378.

¹²⁰ Muhammed Hilal, a.g.c., s. 5a-5b.

¹²¹ Ay. ycr.

¹²² HAS, no: 555, D. Arabie Occidentale, Yemen et-Hedjaz.

¹²³ BDAY, KSN, 14 En, 1296, ZN, 126, KN, 10.

milyonlarca lira kazanmak ve biri Arabistan'da, diğeri Arnavutluk'ta prens olmaktır»¹²⁴

İngiltere, meseleyi bu duruma getirdikten sonra, Güney Arabistan'daki yayılma faaliyetlerini daha da arttırdı. Bu yayılmayı da yeni bir metotla sürdürmeğe başladı: Buna göre, İngiltere, Aden civarında bulunan ve «Nevahiy-i tis'a» denen Osmanlı topraklarına gizli olarak adamlarını göndermeğe ve topografik araştırmalar yapmak bahanesiyle oralara işaretler koymağa ve işaret konan yerleri işgal etmeğe başladı.¹²⁵ Bunun üzerine Osmanlı Devleti, 18 haziran 1892 tarihli bir notayla Le Marquis de Salisbury nezdinde İngiliz Hükümeti'ni protesto etti.¹²⁶ Bu protesto üzerine Osmanlılarla İngilizler arasında Nevahiy-i tis'a ve sınır anlaşmazlığı ortaya çıktı ki, bu mesele ayrı bir araştırma konusu olacak kadar ayrıntılı olduğundan, biz işaret etmekle yetindik.¹²⁷ Mamafih, Rüstem Paşa'nın bu konuda İngiliz Hükümeti'ne verdiği 12 şubat 1892 tarihli notasına bir göz atmada —konunun açıklığa kavuşması bakımından— yarar vardır:

«... Yemen Valisinin telgraflarına göre, İngiliz görevlileri Adl Uaşeb denen yere kadar gelmişler ve

---

¹²⁴ Ay. ycr.

¹²⁵ F.O. 78, no: 4529, s. 7, 17., BDA, İD, no: 99740, 99682, 99047, 99680.

¹²⁶ HAS, no: 479, D. 1899.

¹²⁷ Nevahiy-i tis'a içine şu bölgeler giriyordu: Abdalî, Fadlî, Akrahî, Havşabî, Alevî, Şubayhî, Yaffasî, Aulakî. Ayrıntılı bilgi için bk. HAS, no: 479, D. 1882, 1871 Divers, 8, 1873, 1899, 1900., HAS, no: 555. F.O., 78, no: 4529, s. 269, 279, 283, 291, 293, 313, 314, BDA, İD, 8 cemaziyel ahire 1319, 1 Muharrem 1320, no: 99047, 99680, 99682, BDA, MM, no: 4543.

etrafı keşfederek, uzak dağlara işaretler koymuşlar ve Yemen sınırlarına tecavüz etmişlerdir.¹²⁸

Aslında, bu kaşif, seyyah veya topografların çoğu, Londra'daki Protestan Misyoner Merkezi'nin birer üyesiydiler.¹²⁹ Örneğin, seyyah olarak Yemen'e giden ve yukarıda eserinden¹³⁰ referanslar verdiğimiz, G. Wyman Bury bunlardan biridir. W. Bury, Yemen'e gittikten sonra bir muhtedi kılığına girerek, Abdullah Mansur adını almış ve Arap kabilelerinde fitne-fesada başlamıştır.¹³¹ Nitekim Bury, Menaha'da bulunduğu sıralarda, geceleri bir çok mektup yazdığı, Yemen haritalarını çizdiği ve stratejik bölgeler hakkında Londra'ya bilgi gönderdiği öğrenilmiş ve oradan uzaklaştırılmıştır.¹³² Aynı amaçla, Scott adlı İngiliz kruvazörü Yemen'e gönderilmiş ve sahile çıkan özel adamlar, kabileler arasına yayılarak, onlara İngiliz himayesini ve yardımını teklif ederek, Osmanlılara isyan etmelerini tevsie etmişlerdir.¹³³ İngilizler, özellikle Osmanlıların himayesini kabul etmeme fikrini yaymışlar; şayet mutlaka bir himayeye ihtiyaç duyuluyor ise, bunu en güzel şekilde İngilizlerin yapabileceğini propaganda etmişlerdir.¹³⁴

---

128 «...D'après des télégrammes du Vali du Yemen, les fonctionnaires anglais sont venus jusqu'à l'endroit nommé Adi Hacheb, en ont exploré les environs, ont placé des signes sur les frontières du Yémen» (F.O.78, no: 4529, s. 268).

129 Ahmed Hamdi, Âlem-i İslâm ve İngiliz misyonerci, İngiliz misyonerci nasıl yetiştiriliyor, İstanbul, 1334, s. 73 vd.

130 Arabia Infelix or The Turks in Yemen.

131 Ahmed Hamdi a.g.e., s. 9 vd.

132 Sadrazam Kamil Paşa'nın Hariciye Nezaretine yazdığı yazı, HAS, no: 555.

133 HAS, no: 555, D. 47286/78., F.O., 78, no: 4529, s. 264-265.

134 F.O., 78, no: 4529, s. 263.

Mr. Wavell adındaki başka bir İngiliz de Yemen'e Hacı Ali lakabıyla gitmiş ve Hudeyde'ye inmiştir. Durumundan şüphelenen Osmanlı yöneticileri, San'a'ya gidişini yasakladıkları halde, o gizlice San'a'ya kaçmış ve orada bazı faaliyetlerde bulunmuştur. San'a'da yakalanan Wavell, emniyet altında tekrar Hudeyde'ye yollanmak istenince, anlaşılmaz bir şekilde ortadan kaybolmuştur. Uzun araştırmalardan sonra tekrar bulunan Wavell, yerli halk gibi yüzünü boyamış, belinde bir peştemal ve elbiseleri altında bir fişeklik taşıyordu. Üzerinde yapılan aramada, iki pasaport çıkmış; bunlardan biri İngiliz Hariciyesi tarafından verilen ve Arthur Bengual'a ait pasaport, diğeri de Marsilya'daki Osmanlı Konsolosluğundan, Zenzibarlı Ali b. Muhammed adına verilmiş pasaporttur.¹³⁵ Wavell'in bizzat kendi ifadesinden, İngiliz ordusunda çalışan bir subay olduğu anlaşılmış ve Hudeyde'deki İngiliz Konsolosluğuna teslim edilmiştir.¹³⁶ W. Bury de Wavell'in, misyoner Harris gibi kıyafeti değiştirilerek Yemen'e gönderilen bir ajan olduğunu açıkça ifade etmektedir.¹³⁷

İngiltere, her zaman için Osmanlı Devleti'nin Yemen'de veya genel olarak Arabistan'da nüfuz sahibi olmasını kıskanmış ve bundan kuşku duymuştur. Nitekim, Bağdad üzerinden Yemen'e giden İzzet Paşa, Bilhaf limanındaki Sultan'a bir Osmanlı Bayrağı hediye ettiğinde, İngilizler telaşa kapılmışlar ve bu kabil hareketlere mani olmak istemişlerdir. Zira Osmanlı Bayrağının Bilhaf semalarına çekilmesi, oranın Osmanlı Devleti'ne katılması demek oluyordu.

---

¹³⁵ Bk. Bl. no: 16.

¹³⁶ Ay. ycr.

¹³⁷ Arabia Infelix or the Turks in Yemen, s. 186.

Osmanlıların bu hakimiyetine engel olmak veya hiç olmazsa, başka yerlerde aynı şeyin tekr  r etmemesi için İngilizler, m  ttelikleri olan Sultan Abdullah b. Ömer b. Hüseyin el-Vahidi'ye bir mektup göndererek endişelerini bildirmişler ve bu konuda bilgi istemişlerdir. Abdullah, 27 Mart 1882 tarihli cevabi mektubunda, İzzet Paşa'nın gerçekten Bilhaf Sultanı'na bir bayrak hediye ettiğini ve bu Osmanlı Bayrağının, limanın emniyeti için asıldığını, kendisinin de bundan habersiz olduğunu, zira böyle bir olayın vukuunda derhal İngilizlere bildireceğini         İngilizlerin kendi arkadaşı olduklarını yazmıştır.¹³⁸

Aden'deki İngiliz temsilcisi Brigadier-General Blair, sultan Abdullah b. Ömer'e yazdığı diğer bir mektupta Şöyle demektedir: «... Bir Osmanlı vatandaşı imişsiniz gibi, ni  in Osmanlı bayrağını astınız? Bu haberin doğru olmadığını   mid ediyoruz... Sizden bilgi almak için Arab¹³⁹ adındaki gemimizi gönderiyoruz» ve ilave ediyor: «Dostluğumuzun bir nişanesi olmak üzre, küçük bir hediye olan 25 dolar gönderdik»¹⁴⁰ Böylece 25 dolarla Ő  eyh Abdullah'ı kandırıyorlar.

Kaynaklardan aldığımız bilgilere göre, bu bölgede, İngilizlere toprak satmak adeta gelenek haline gelmiştir. Ő  eyh Said b. Ali el-Atıfı'nın İngilizlere yazdığı tarihsiz mektuptan Ő  unları okuyoruz: «...Dostum, eğer siz gerçekten bizimle arkada   olursanız, sizden başka, topraklarımızı hiçbir «  ami»

---

¹³⁸ F.O. 78, no: 4529, s. 17.

¹³⁹ İngilizler, bu gemiye Arab adını takarak onları kandırmış.

¹⁴⁰ «We send yo a smal present of 25 dolars as a mark of our friendship» (F.O., 78, no: 4529, s. 33).

veya «yemenî»ye satmayacağız... Osmanlılardan, bayraklarının asılması için her hafta mesajlar alıyor; fakat onlara kaçamaklı cevap veriyoruz. Onlara söz veya resmî bir cevap vermiyoruz»¹⁴¹

Ebu Bekir adındaki bir başka şeyhin durumu da böyledir. İngiliz otoriteleri, kasalarını onun için dolu bulundurmaya maiyetlerine emrediyorlardı.¹⁴² Çünkü bu şeyh, kendi idaresindeki Makubla denen yerin yönetimini İngilizlere bırakıyordu.¹⁴³ Üstelik Ebu Bekir'in babası Seyyid Fazıl Paşa, Sultan Abdülhamid'in Hindistan'daki adamlarından biriydi¹⁴⁴. Fakat şahsi çıkarlar Ebu Bekir'e babasının görevini unutturmuştu. Ne var ki, yalnız Ebu Bekir değil, başka şeyhler de İngiliz Bayrağı altına girmek istiyordu.¹⁴⁵

c) Hristiyan ve Yahudi misyoner faaliyetleri

1. Hristiyan misyoner faaliyetleri

Haçlı savaşlarının sona ermesi, Hristiyanların Haçlı zihniyetinden vazgeçtiği anlamına gelmemeli! Hristiyan Avrupa, kutsal olan Kudüs'ü müslümanlardan almak ve Orta Doğu'da Hristiyanlığı canlandırmak idealini bırakmamıştır. Bu duruma giriş

---

¹⁴¹ «Now, oh friend, we shall not sell our territory to either «shami» or «yemani», only to you if you really be friend us... we every week receive letters and messages from the Turks desiring us to allow their flag to be hoisted, but we give them evasive replies, we do not promise or give them a formal answer» (F.O., 78, no: 4529, s. 240).

¹⁴² F.O. 78, no: 4529, s. 4.

¹⁴³ Ay. ycr. s. 1,5.

¹⁴⁴ Ay. ycr, s. 6, 12.

¹⁴⁵ ay. cs. s. 17, 18, 78.

bölümünde değinmiştik. Avrupa devletleri bu amaçlarını, savaş güçlerini harekete geçirmek veya bilimsel araştırma perdesi arkasına saklanmak suretinde sürdürmekle yetinmemiş, başka unsurları da seferber etmişlerdir. Bunlardan biri de, şimdi üzerinde durmak istediğimiz misyonerlik faaliyetidir.

Bu çalışmaya katılan misyonerlerin, bizzat kendi eserlerinden öğrendiğimize göre,¹⁴⁶ kendilerince, İslâm Dünyasında yapılması gereken en önemli iş, Hristiyanlık propagandasıdır.

Fransız Hükümeti, I. François zamanında (1494-1547), 1535 yılında, Hristiyan misyonerlerinin, Osmanlı Devletinin egemenliği altında bulunan Kutsal Topraklarda serbestçe faaliyet göstermeleri için izin koparmıştı.¹⁴⁷ Daha sonraları Fransa'nın Kudüs'teki Konsolosluğu, Fransızları Kudüs'e bağlamak ve onlara Kudüs'ü unutturmamak için, özel surette yapılmış haçlar hediye etmiştir.

XIII. Louis'den (1601-1643) itibaren, Hristiyan faaliyetleri yöntem değiştirdi. A.F. Luce, bu konuda şunları yazmaktadır: «XIII. Louis zamanında papaz Joseph, müslümanlara karşı yepyeni bir haçlı metodu ortaya attı: Misyonerlik»¹⁴⁹.

Fransız Devrimi bu tutumu değiştirmede. Halkın Selameti Komitesi (Comité de Salut Public) elçisi İstanbul'a gelir gelmez, Hristiyanların himayesini üzerine aldığını ilan etti.¹⁵⁰

---

¹⁴⁶ E. Macro, a.g.e., s.2.

¹⁴⁷ A. Fabre-Luce, *Deuil au Levant*, s. 28.

¹⁴⁹ «Sous Louis XIII, le Père Joseph lance une nouvelle forme de croisade contre les Musulmans: Les missions» (Bk. *deuil au Levant*, s. 28.)

¹⁵⁰ *Deuil au Levant*, s. 29.

XIX. yüzyılda, Osmanlı topraklarında son derece yoğun bir misyoner faaliyeti bulunmakta ve bu iş için yalnız Fransa tarafından 110 bin talebe yetiştirilmektedir.¹⁵¹

XIX. yüzyılın ilk yarısında, çeşitli kıymetli eşya ile çok değerli kitabeleri Yemen'den kaçıran İngiliz misyonu üyelerinden birisi de meşhur bir Protestan misyoneri idi.¹⁵²

Protestan misyonerlerin merkezi Londra'da olup misyonerler bu merkezde yıllarca eğitildikten sonra, gönderilecekleri ülkelerin durumuna göre, sınıflara ayrılıyorlardı. Bu sınıflama işi bittikten sonra, gideceği ülkenin dili ve dini en iyi bir şekilde öğretilirdi.¹⁵³ Mesela II. Abdülhamid devrinde İstanbul'a gönderilen Mr. John'un durumu da böyledir. O on yaşında iken İstanbul'a gelmiş bir misyonerdir. Mahalle mektebinde okuduktan sonra, İbrahim adıyla Kur'an-ı ezberlemiş, medresede okumuş ve gerekli imtihanları verdikten sonra, Beyazıt'ta müderris bile olmuştur. Daha sonra İngiliz elçisinin çabasıyla aynı adam Osmanlı Hariciyesine girmiş ve İngiltere ile ilgili evrak onun elinden geçmiştir.¹⁵⁴

Misyonerlerin gayesi hakkında, Mr. John'un şunları söylediği naklediliyor: «Bu cemiyetin görünüşteki vazifesi, Protestanlığı neşr ve tamim etmek ve gizli olan memuriyeti ise, İngiliz siyaset menfaatını temin için keşfiyatta ve teşvikatta bulunmaktadır.¹⁵⁵

---

¹⁵¹ A.F. Luce, *Deuil au Levant*, s. 29.

¹⁵² *Relation*, s. 164.

¹⁵³ Ahmed Hamdi, a.g.c., s. 19.

¹⁵⁴ *Ay. es.* s. 24.

¹⁵⁵ *Ay. es.* s. 26. Bu konudaki ayrıntılar için bk. İ.S. Sırma Sömürü Ajansı İngiliz Misyonerleri, Beyan Yay. İstanbul.

Yemen'e gönderilen ve asıl gayesi siyasi olan misyonerlerden birisi de Fernao Mendez Pinto'dur.¹⁵⁶

2. Yahudi misyoner faaliyetleri

Hristiyan misyonerleri gibi, yahudi misyonerleri de Yemen meselesinde büyük rol oynamışlardır. Yemen'deki varlıkları çok eskilere dayanan Yahudiler, özellikle San'a şehrinin bir mahallesinde yerleşmiş olup, sanatla uğraşırlardı.¹⁵⁷

Zeki Ehiloğlu,¹⁵⁸ Yemen yahudilerine ait şu bilgileri verir:

«Bu evlerin Babüssabah'a ve meydana yakın olanlarında belli başlı Türk aileler oturur, bekar subaylar Yahudi mahallesine yakın, daha kuytu yerdeki evleri seçerlerdi.

«San'a'nın ucunda, en kenarında kurulmuş olan ve aralarına hiçbir Arap veya Türk karışmayan Yahudi mahallesinin bazı cazip hususiyetleri vardı. Biri, çarşının ucuzluğu ve halis üzümünden yapılmış nefis rakı ve şarapların yalnız o mahallede gizli elden satılması, diğeri kadınların çoğunun «hamame=Güvercin» adını taşıması idi. Bunlar uçar gibi kimseye görünmeden dar, dolambaçlı sokaklardan

---

¹⁵⁶ E. Macro, a.g.c., s. 2.

¹⁵⁷ Yahudilerin Yemen'deki sosyal yaşantıları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Hasan Kadri, Yemen ve Hayatı, s. 30, 37, 75, İbnü'l-Hatib Cemalüddin, Yemen'e isticlab-ı nazar-ı dikkat, s. 300., Zeki Ehiloğlu, Yemen'de Türkler, Kardeş mat. 1952, s. 80-85., Hüseyin b. Halid, Yemen Seyahatnamesi, s. 24-25., Relation, s. 106., Mission, s. 211, G. W. Bury, a.g.c. s. 30, 31, 147.

¹⁵⁸ Yemen'de Türkler, s. 61.

geçerek bekar kapılarına dalmanın kolayını bulurlardı.»

Yemen yahudileri, demircilik, kuyumculuk ve özellikle –Türk Hükûmeti'nin yasaklamasına rağmen– şarapçılık yapıyor.¹⁵⁹ ve bu şarabı Türk subaylarına satıyorlardı.¹⁶⁰ Yahudilerin bir diğer geçim kaynağı da faizcilikti.¹⁶¹ Osmanlı yöneticilerinin Yahudilerle bu derece sıkı-fıkı olduklarını gören Yemenli Müslümanlar, onların bu gayr-ı islâmî davranışlarına bahane ederek, onları bahçelerde Yahudi kızlarıyla eğlenirlerken yakalayarak öldürmüşlerdir.¹⁶²

Yemen'e giden Yahudi misyoner-seyyahların asıl gayesi, oradaki yahudileri uyandırmak ve onlara İsrail ümidini vermektir. Bu gayeyle 1730 yılında Yemen'e giden iki yahudi bilgin, Kudüs'teki yahudi okulları için kitap satmışlar ve Yemen yahudilerinden para toplamışlardır. Bu iki bilgin, aynı zamanda onlara Kutsal Toprakların son durumu hakkında bilgi vermişlerdir.¹⁶³

1836 yılında, bir yahudi-hristiyan misyoneri olan Henry Aaron Stern, San'a'ya kadar gitmiş ve dönüşünde, Hudeyde'de sıtmaya yakalandığı için, orada bulunan Landon isimli Alman yahudisi kendisine yardım etmiştir.¹⁶⁴ Aynı senede, bir başka yahudi misyoner olan Doktor Wolf Yemen'e gitmiştir

---

¹⁵⁹ Voyage, s. 8., Hüseyin b. Halid, a.g.e., s. 25., Z. Ehiloğlu, a.g.e., s. 61., Rap s. 25.

¹⁶⁰ Z. Ehiloğlu, a.g.e., s. 61.

¹⁶¹ Rap, s. 46-47.

¹⁶² Ragıb, s. 343.

¹⁶³ E. Macro, a.g.e., s. 84.

¹⁶⁴ Ay. cs. s. 85.

ki, ilmi hiç bir amacı bulunmuyordu.¹⁶⁵ Halévy misyonunun da esas gayesinin Yahudilerle temasa geçmek olduğuna yukarıda değinmiştik.¹⁶⁶

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren, bütün dünya yahudilerinin Filistin'e toplanması faaliyeti başlamıştır.¹⁶⁷ Kudüs Hahamı Ya'akov Saphir'in 1858 ve 1859 yıllarında Yemen'e yaptığı gezi, bu amaca yönelikti.¹⁶⁸ Ve bunun sonucu olarak, ilk Yemen yahudi kafilesi 1882'de Kudüs'e varmış,¹⁶⁹ bunu diğer yahudi göçleri izlemiştir. Yemen yahudilerine, Filistin'de toprak satıldığı propagandası yapılmış ve Kutsal Toprak alma düşüncesi kafalarına sokulmuştur. Nitekim Yemenli yahudiler, bu konuda duyduklarını, 1882'de Yemen'e giden Avusturyalı bir yahudi misyoneri olan Siegfried Langer'e anlatmışlardır.¹⁷⁰

Gizli yapılan yahudi misyoner faaliyetlerini, Alliance Israelite Universelle, Zionist Organisation ve diğer yahudi örgütleri yönetmiş ve maddeten desteklemişlerdir.¹⁷¹ Yemen yahudileri Mesih'in gerçekten geldiğine inandırılmış, böylece Filistin'e olan göçler daha da artmıştır ki,¹⁷² bunlara İngiltere ile Amerika yardım ediyorlardı.¹⁷³

---

¹⁶⁵ Voyage, s. 10.

¹⁶⁶ Bk. ilgili bölüm.

¹⁶⁷ BDA, AD, no: 1520, s. 142.

¹⁶⁸ E. Macro, a.g.e., s. 85.

¹⁶⁹ Ay. ycr.

¹⁷⁰ Ay. ycr.

¹⁷¹ Ay. ycr.

¹⁷² Ay. cs. s. 87.

¹⁷³ Mission, s. 211, Trois années, s. 497.

a) Yönetimle ilgili sebepler

1- Yöneticiler

Yemen isyanlarının başlıca sebeplerinden birisi de yöneticilerin yanlış tutumları ve beceriksizlikleridir. Yemen'e gönderilen yöneticilerin çoğu, idare-i maslahat zihniyetiyle hareket etmişler¹⁷⁴ ve statu quo'yu korumaya çalışmışlardır. Devlet-i aliyyenin başka bölgelerinde de değişik şekillerde görülen yönetici yetersizliği, beceriksizliği; çoğu kez gayr-ı İslâmî olan davranışları; ve bunun sonucu olarak da her iki taraftan; yâni hem Devlet'ten, hem reayadan olan kayıpların, günümüz olayları açısından da düşünülerek değerlendirilmesinde ve bu kargaşaların sebeplerini maddeler halinde sıralamakta yarar vardır:

---

¹⁷⁴-İbnü'l-Hatib Cernülüddin, a.g.e. s. 84, BDAY, KSN, 14, EN, 1296, ZN, 126 KN, 10., BDA, BAE0, no: 697/28-8, s. 42.

1.1) Yemen'e gönderilen yöneticilerin cehaleti

Yemen'e gönderilen yöneticiler, Yemen hakkında bilgi sahibi olmadıklarından, Yemen'e varır varmaz, durum muhakemesi yapamamışlar ve yöneticiliğin gerektirdiği bilgileri öğreninceye kadar yıllar geçmiştir. Üstelik bu yöneticiler tam sorunları kavrama noktasına gelmişken başka yerlere atanmışlar ve gözlemlerini değerlendirme imkanını dahi bulamamışlardır.¹⁷⁵

1.2) Yöneticilerin meşru olmayan tasarrufları

Yemen'e gönderilen yöneticilerin çoğu, sürgün olarak gönderildiklerinden,¹⁷⁶ bölgeyi iyi yönetmeyi değil de, ceplerini nasıl doldurup, zengin olacaklarını düşünmüşler ve bunun için rüşvet ve irtikaba başvurmuşlardır.¹⁷⁷ Bu gibi yöneticiler, bazan zabtiye, bazan da şeyhlerle anlaşarak, fakirlerin mallarını ellerinden almışlardır. Bu şekilde zulme uğrayan birisi, Vali'ye başvurduğunda, Vali usulen kaza veya

---

¹⁷⁵ İbnü'l-Hatib Cemalüddin, ay. es. s. 85., BDAY, KSN, 14, EN 2383, ZN, 126, KN, 11., BDA, İD, no: 72560.

¹⁷⁶ Rap. s.47. Maalesef bu meş'um zihniyet günümüzde bile devam etmekte; sorunlarla dolu, sefalet içinde yüzen Doğu ve Güneydoğu insanımızı eğitmeyc, idâre etmeyc, sağlık sorunlarını çözmeyc, sürgün edilmek istenen insanlar gidiyor. Ve tabii bu sürgün kadrolardan millete bir hayır gelmiyor. Aksine; sürgün edilmişlerinin hıncını halktan çıkarmaya çalışıyorlar.

¹⁷⁷ BDA, İD, Zilhicce, 315 no: 61, BDA, İD, Rebiü'l-ahir 317, no: 10, BDA, ŞD, no: 4664, BDA, İD, Rebiü'l-ahir 318, no:34., İ. Hatib Cemalüddin, a.g.e., s. 286.

nahiyelerdeki memurlardan bunu sorar; bu gibi sorulara alışkın olan memurlar, her seferinde müracaatçı fakiri yalanlar ve zavallının hakkı böylece kaybolup giderdi.¹⁷⁸ Öyle liyakatsız yöneticiler gönderilmiştir ki, liyakatlı ve samimi idareciler, istisna teşkil etmektedir. Nitekim iyi niyetli idârecilerin başarısı semeresiz kalmamış ve duruma hemen hakim olmuşlardır. Divrikli Fakih Osman Paşa bunun en güzel örneğidir.¹⁷⁹ Yönetim bozukluğundan, halktan alınan vergilerde adalet sağlanamaması da halkın nefretine yol açmıştır.¹⁸⁰

1.3) Yöneticilerin Hükümet tarafından zor durumda bırakılması

Yemen'e giden valilerden bazıları uzağı gören kimselerdi. 1302/1885-1303/1886 yılları arasında Yemen valiliği yapan Aziz Paşa da bunlardandı. Nitekim üç tüfek ve çeşitli araçlarla ilmî araştırma yapmak bahanesiyle Yemen'e giden A. Deflers, Aziz Paşa tarafından kendisine gezi izni verilmeyince, İstanbul'a müraaat etmiş ve gelen emir üzerine Aziz Paşa A. Deflers'e izin vermek zorunda kalmıştır.¹⁸¹ Yâni Devlet, bir Fransız turistini memnun etme uğruna, kendi valisini çığnıyor. Kaldığı bu turistlerin hangi amaçlarla oralara gittikleri de çok iyi biliniyordu.

---

¹⁷⁸ BDA, ID, NO: 72560.

¹⁷⁹ İ. Hatib Cemalüddin, a.g.e., s. 335-336.

¹⁸⁰ Bl. no: 10.

¹⁸¹ Voyage, s. 29.

1.4) Yöneticilerin yabancılarla içli-dışlı olmaları

Bu yabancılar, bazan bir şişe konyak veya bira karşılığında araştırma izni almış, Yemen içlerine kadar sokularak faaliyetlerini yürütmüşlerdir.¹⁸²

1.5) Yöneticilerin ağa-şeyhleri şımartarak halkı ezmeye meydan vermeleri

Kimi valiler ciddi tedbirlere başvurdıkları için şeyhlerin hem Devlet'i, hem de halkı ezmelerini önlemişler; daha sonra gelen valiler ise yumuşak davranışlarından şeyhler şımartmış ve birer gaile olmuşlardır. Hüseyin Hilmi Paşa'dan sonra Yemen'e vali olarak atanan Tevfik Bey'in şeyhlerle olan durumu böyledir.¹⁸³

---

¹⁸² Ay. es. s. 78, 91., Désiré Charnay, Excursion au Yemen, s. 285. Maaselef aynı zihniyet güntümüzde de, hem de dozunu bin misline çıkartarak devam ediyor. Birkaç sene önceydi. Bir meseleyi görüşmek için YÖK'e gitmiştim. Konuyu kendisiyle görüşmem gereken hanım YÖK üyesi profesör. Erzurum'dan gelmiş olmama rağmen, vaktinjn olmadığını, benimle görüşmeyeceğini söyledi. Daha ben yanından ayrılmadan, Amerikalı bir profesör (ki Türkolog olan ve bu misyonerin oğlu olan bu İzmir doğumlu misyoneri ben de çok iyi tanıyorum) randavı istedi. Benimle görüşmeye vakti olmayan YÖK üyemiz Kadın Profesör, akşama kadar Amerikalı profesörün emrinde olabileceğini söyledi. Kadın profesörümüzün Amerika'lıya davranışı beni şaşırtmamıştı. Bu, allı-şanlı Tanzimat terbiyesi, kişiliksiz pratiklerinden küçük bir tane siydi.

¹⁸³ Mevlanazade Rıfat, Yemen hakkında dahiliye nazırı Talat Bey Efendi'ye açık layiha, Kahire, 18 kanun-ı sani 1326, s. 3.

1.6) Valilerin İstanbul'u şaşırtması

Hükümet Yemen valisinden vergi isteyince vali, taşranın bazı yerlerindeki tabii afetleri bahane ederek, yeteri kadar paranın olmadığını, mevcut paranın da ancak savaş giderlerini karşılayabileceğini bildirerek, Bab-ı Âli'ye yanıltıcı cevap verirdi.¹⁸⁴ Ve tabi, vali bunu yaparken, İstanbul'un, yâni Merkez'in durumunu bildiği için buna cür'et edebiliyor. Devlet'e gideceğine, valinin cebine gitsin! Ve ne acıdır ki, şöyle ya da böyle, ezilen halk oluyor.

1.7) Yöneticilerin yerli halkı kandırması

Hükümet, kahve üreticilerine belli miktarda avans alabilmeleri için makbuzlar veriyordu. Fakat yöneticiler, bu makbuzları sahte ve yanlış olarak verdiklerinden, üretici bir hak iddia edemiyor ve hakkı kayboluyordu ki, isyan sebeplerinden birisi de budur.¹⁸⁵ Bu gibi hareketler de Avrupalıların Yemenlileri kandırmasına yeterdi.¹⁸⁶ Nitekim idârecilerin bu kabil hareketlerinden de anlaşıyor ki, 16. yüzyılda Yemen'i Portekizlilerden kurtarmaya giden İslâmî - Osmanlı : uhu kaybolmuş; yerine Tanzimatçıların Avrupai sömürge zihniyeti yerleşmiştir. Onun içindir ki Yemenli müslümanlar, kendilerini yöneten (!) Osmanlıları, Hristiyan Avrupalılardan farklı görmüyorlardı.

---

¹⁸⁴ Rap. s. 37.

¹⁸⁵ Ay. yer.

¹⁸⁶ Ay. yer.

1.8) Yöneticilerin zulmü

Yöneticilerin halka zulmetmesi, onu, Osmanlı Devleti'nden soğumaya ve başka yerlerden yardım ummaya götürüyordu. Ve maalesef bu zulüm, sadece 19. yüzyılda Yemen'e gönderilen valilerde değil, 1. fetih dönemindeki valilerde de görülüyor ki, 968/1560 yılında Yemen'e gönderilen Mahmud Paşa, işe zulümle başlamış ve ilk zulüm olarak, Darbhane Emmini Fakih Abdullah el-Yemenî'yi çarmlıha vurmuştur.¹⁸⁷ Tabiidir ki Avrupalılar bu fırsatları kaçırmıyorlardı.¹⁸⁸ Mesela halka zulümüyle tanınan Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen valiliğinden ayrılmasından sonra, halk bayram yapmıştır.¹⁸⁹ Bu zulüm, halkın sevip saydığı kişilere uygulandığında, tepki daha da artıyordu.¹⁹⁰ Bir paşanın bu zulmü o kadar ileri götürdüğü iddia edilmiştir ki ona «Ebu mismar» (çivi babası) denmiştir. Rivayete göre bu Osmanlı Paşası, halktan bir kaç kişiyi, —elleri alınlarında olduğu halde— çivileterek, halkın görebileceği yerlerde teşhir etmiş; güyâ bu gayr-ı İslâmî hareketiyle Yemenli müslümanlara gözdağı vermiştir.¹⁹¹

Halka bu denli zulüm yapanlardan birisi de Yemen valilerinden Osman Nuri Paşa'dır. Adı geçen vali, istediğini, sorgu-sual etmeden haps veya işkence ettirdiğinden,¹⁹² bu masum insanların çoğu hapisha-

---

¹⁸⁷ BY, s. 128 vd.

¹⁸⁸ M. Emin Paşa, Yemen kıtası, s. 2a-2b., BDAY, KSN, 14, EN, 330, ZN, 126, KN, 8., BDA, ID, Zilhicce 315, no: 61.

¹⁸⁹ Hüseyin b. Halid, Yemen Seyahatnamesi, s. 19, 20.

¹⁹⁰ Ay. cs. s. 23.

¹⁹¹ Rap. s. 35.

¹⁹² BDAY, SN, 18, EN, 553/217, ZN, 93, KN, 35.

nelerde hayatlarını kaybetmişler; ve bu şekilde ölenlerin akraba ve aşiretleri, haklı olarak Yemen'deki Osmanlı otoritelerine isyan etmişlerdir.¹⁹³

Bu vali, işi o kadar ileri götürmüştür ki, meşayih ve zenginlerin evlerine saldırtmış, evleri yıkılan meşayihî firara zorlayarak, bunların yol kesen eşkiya olmalarına sebep olmuştur. Yine bu vali, kendi başına meşayih-i urban diye bir komisyon teşkil ettirerek istediğini tutuklatmış veya zincirlerle topların arkasına (özellikle şeyhleri) bağlatarak teşhir ettirmiş ve izzet-i nefisleriyle oynamıştır. Oysa ki zincirlere vurulan bu şeyhler, halkın sevip saydığı kimselerdi. Bu şeyhlerin nüfuzlarıyla kurmuş oldukları bir nevi feodalizmin gereği olarak, halk kendi büyüklerini kurtarmak için Osmanlı yöneticilerine başkaldırmıştır.¹⁹⁴

Yemenli müslümanlara yapılan zulmün hangi raddelere vardığını, Yemen valilerinden Mehmed Tevfik Bey* , samimi bir şekilde şu satırlarla dile getirmektedir:

"Biraz kelle getirsinler" Yukarıda Yemen'e gelirken bana bu yolculukta refakat eden Dr. Osgian'dan bahsetmiştim. Oraya getirdiğim kitaplardan bazılarını vakit buldukça doktora okutup dinler ve muhasaranın en kötü saatlerini çok defa böyle geçirirdim. Arif Paşa kuvvetleri gelinceye kadar cür'etlerini mütemadiyen arttıran etraftaki âsî kuvvetlerin bir kısmı San'a'ya hakim Nukum Dağının

---

¹⁹³ Ay. yer.

¹⁹⁴ Ay. yer.

* Bk. "Bir Devlet Adamının" (Mehmet Tevfik Bey'in (BİREN) II. Abdulhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları, Arma Yay. İstanbul, 1993, I, 309-310.

şehre nezâreti olan bir tepesinden San'a'ya ikide birde kurşun yağdırırlar ve kurşunlar bazı kerreler hükümet konağında kitap okutup dinlediğim odanın camlarını kırarak derecede yakınımıza düşerdi. Bu sırada doktor Osğiyan ziyadesiyle ürkmüş olduğu halde, ihtarım üzerine kendisini zorhıyarak ve silah sesleri sıklaşıp kuvvetlendikçe sesinin titremesi artarak okumasına devam ederdi. Gene böyle bir gün bizim kumandan Tefik Paşa içerdeki mahsûr askerle bir çıkış hareketi yapmış ve askerle âsiler arasında müsademe başlamıştı. Yakından gelen silah seslerinin sıklaşıp şiddet kesbetmesi üzerine beti benzi sapsarı kesilen doktor benim zorumla okumaya devam ederken kapıdan içeriye bir çavuş girdi ve temenna ederek:

— Efendim, düşman telefât vererek kaçımaya başladı. Asker de arkasından kovalıyor, diye haber getirdi.

Hepsi Zeydî olan ve ekseriyetle İmam'ın burasını zabt etmesini bekliyen ve içlerinde bazı kötü niyetlere sahip olmaları melhuz bulunan San'a ehalisine karşı, oralarda âdet olduğunu işittiğim bir tedbiri tatbik etmek, yâni düşmandan tanınmış bir takım kimselerin kellelerini hükümet konağının parmaklıklarına ve direklere astırıp teşhir etmek hatırıma geldiğinden, kendimin bile bu gün taaccüb ettiğim bir soğukkanlılıkla çavuşa:

— Biraz kelle getirsinler! dedim.

Çavuş askerce bir temenna edip hemen çıktı. Ben doktora dönüp okumaya devam etmesini işaret edince, zavallı Ermeni, beti benzi atmış olduğu halde:

— Efendim şekerli kahve mi ısmarlıyorsunuz? diyerek yüzüme hayret ve dehşetle bakıyordu.

Vâkıa kendim de böyle bir emri günün birinde hem de o kadar soğukkanlılıkla verebileceğimi önceden hiçbir şekilde tasavvur edemezdim. İnsanın, bulunduğu muhitin ve içinde yaşadığı vukuatın, davranışlarında ne kadar büyük değişiklikler vücûde getirebileceğine bu vaziyet bir misal teşkil edebilir.

Doktor yüksek sesle okumaya devam etti. Lâkin artık ibareleri pek de anlıyamadan okuduğu sesinden anlaşıyordu.

Aradan yarım saat bile geçmemişti ki, bahçeye bir çuval kelle getirdiklerini haber verdiler. Binadan dışarı çıktığımız zaman oracıkta çuvalı başasağı ettiler, kelleler karpuz boşanır gibi takır tukur yere döküldü. Kimisi sakallı, kimisi bıyıklı, muhtelif görünüşte olan bu kafa sahiplerinin çoğunun oraca tanınmış civar ehalisinden olduğunu söylediler. En maruf olanlarının isimlerini de birer birer sayıyorlardı."

1.9) Kimi yöneticilerin istediği gibi vergi koyması

Osmanlı Devleti, Yemen meselesine İslâmî değil, modern sömürge anlayışıyla baktığından, doğal olarak mesele çözülememiş, boş yere kan dökülmüştür. Bir Devlet'te isteyen vali, kendi başına azmettiği şekilde vergi koyabiliyor, ya da halkı sadistane bir şekilde süründürebiliyorsa, artık, o Devlet'in ikâmesi uzun sürmez. İşte 1896 yılında Yemen valiliğine gönderilen Hüseyin Hilmi Paşa, bu şekilde hareket edenlerdendir. Onun, halk üzerine koyduğu bu keyfi

vergi, halkı çalışmaktan alıkoymuş ve itaatsizliğe yöneltmiştir.¹⁹⁵

1.10) Zabtiyelerin bayağı kimseler oluşu

Yemen'de kullanılan zabtiyelerin¹⁹⁶ en bayağı kimselerden seçilmesi de isyan nedenlerinden birisi olmuştur.¹⁹⁷ Bu zabtiyeler, Yemen'de uzun süre kaldıklarından, oralarda büyük nüfuz sahibi oluyor, halkı eziyorlardı. Bu nüfuzları o dereceye varmıştı ki halk, Kaymakam'ı değil, zabtiyeyi dinliyordu. Bazan da zabtiye Kaymakamla anlaşır, onunla birlik olarak halkı ezer ve Devlet'e karşı nefret uyanmasına yol açardı.¹⁹⁸ Polis komiserlerinin çoğu da dirayetsiz olduklarından halka zulmedip, rencide etmişler ve halkın nefretini çekmişlerdir.¹⁹⁹ Dolayısıyla bu satırları yazarken, Fransızların, Cezayir müslümanlarına yaptıklarını hatırlamamak mümkün olmuyor. Halkı ezeceksin, elinden izzet-i nefsin alacaksın; sonra da tutup İslâm adına onlardan "Ulu'l-emr'e itaat" isteyeceksin! Böylesi bir tutumu, İslâmî mezheplerin hiçbirinin fıkında bulamazsınız. Çünkü İslâm'a göre bu davranışları merduttu. Bu kabil hareketler, olsa olsa, sömürgeci devletlerin, sömürge valilerinin icraatı olabilir!

---

¹⁹⁵ Hüseyin b. Halid, Yemen Seyahatnamesi, s. 21.

¹⁹⁶ Polis teşkilatı kurulmazdan evvel, emniyeti sağlamakla görevli memurlara denirdi (M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1971, III, 644).

¹⁹⁷ Hüseyin b. Halid, a.g.e., s. 22., BDAY, KSN, 14, EN, 2382, ZN, 126, KN, 11.

¹⁹⁸ BDA, İD, no: 72560.

¹⁹⁹ BDA, İD, Rebiü'l-âhir, 317, no: 10.

1.11) Muhtarların keyfi davranışları

Muhtarların durumu da maalesef aynıdır. Kimi muhtarlar istediği gibi halktan vergi toplamaya kalkışmışlar; Kaymakamların bu duruma seyirci kalmaları, hatta bazan muhtarlarla anlaşmaları da halkı galeyana getirmiştir.²⁰⁰

1.12) Valilerin, halkın müracaat ve isteklerini sürüncemede bırakması

Gerek askerî, gerek mülkî idareciler tarafından zulme uğratılan halk, sığınacak tek merci olarak Vilâyet Makamını gördüğünden, bu durumlarda Vilâyet'e başvuran halk, aylarca hatta yıllarca müracaatının sonucunu alamamış; bu da kendisinde, Osmanlı Devleti'ne karşı bir kinin doğmasına sebep olmuştur.²⁰¹

1.13) Devlet'in Yemen'le doğrudan doğruya temasta olmaması

Hükümet, Yemen'le doğrudan doğruya temasta olmadığı için, olayları zamanında öğrenemiyor ve dolayısıyla önlemler gecikiyordu. Bab-ı Ali, Yemen hakkında herhangi bir hususu öğrenmek isterse, Seraskerî'ye müracaat eder; aranılan husus, Seraskerî'ye gönderilen telgrafnamelerden araştırılırdı. Bu da işlerin aksaması sonucunu doğuruyordu.²⁰²

---

²⁰⁰ Mehmed Hilal, Hıta-ı Yemaniyye hakkında malumat, s. 4b-6b.

²⁰¹ BDA, İD, no: 72560.

²⁰² BDA, İD, no: 97233.

1.14) Nakil ve tayinlerin zamansız oluşu

Tanzimatla birlikte, Devletin bütün işleri altüst olmuştu. Liyakatsizler ve "Batı norm ve değerlerine göre müslümanları idare etmek isteyenler, kendi idare sistemlerini bile kuramamışlar, merkez'de olduğu gibi, taşrada da bu keşmekeşliktir alıp gidiyordu. Yemen'de de tayini çıkan memur yerine oturmada, adetâ yenisi geliyordu. Buna bir tek misal verecek olursak; yalnız 1289/1872 yılı içinde Yemen defterdarı üç kez değiştirilmiştir.²⁰³

2. Mahkemeler

2.1) Mahkemelerin gerektiği gibi çalışmaması

Yemen'deki mahkemelerin gereken biçimde çalışmaması ve adaletin yerine getirilememesi de isyanlara yol açmıştır. Adaletin sağlanamamasının başta gelen nedenlerinden birisi, Osmanlı kadılarının Arapça konuşamamalarındandı.²⁰⁴ Kadılar Arapça bilmeyince, davalara bakmak için tercümanlar aranıyor; bu işin üstesinden gelebilecek kimseler bulunamayınca, davalar sürüncemede kalıyordu. Bu durumdan memnun olmayan davacılar, mecburen yerli ve gayr-ı resmi olan fukahaya başvuruyorlardı.²⁰⁵ Kazalardaki nizamiye mahkemelerinin lağvedilmesi ve mahkeme bulunan yerlerin birbirinden çok uzakta oluşu da davaların görülememesine neden

---

²⁰³ BDA, ID, no: 45547, 45577, 45674.

²⁰⁴ BDA, ID, no: 72560, Hüseyin b. Halid, a.g.c., s. 27.

²⁰⁵ Hüseyin b. Halid, ay. es. s. 28., Bl. no:6.

olmuş; halk arasında bir hoşnudsuzluk meydana gelmiştir.²⁰⁶

Önceleri kazalarda bulunan bidayet ve istinaf²⁰⁷ mahkemelerinin yerini, daha sonraları şer'iyye mahkemeleri almıştır.²⁰⁸ Mesela 1303 tarihli Yemen Salnamesinde,²⁰⁹ merkeze (San'a'ya) bağlı Hiraz kazasında; bir reisi, iki azası, bir başkatibi, bir katibi sanî ve bir müstantık muavini olan bir mahkeme-i bidayet bulunduğu halde, 1313 tarihli Yemen Salnamesinde,²¹⁰ bunun yerine, bir katibi ve iki şahidü'l-hukmi bulunan mahkeme-i şer'iyyenin kurulduğunu görüyoruz. 1880-1897 yılları arasında Yemen'de bulunan A. Bardey, normal olarak, kaymakam bulunan her yerde bir divanın (tribunal de justice) bulunduğunu zikretmektedir.²¹¹

Fakat arşiv belgelerinden edindiğimiz bilgilere göre, yerli halk, göstermelik olan şer'i mahkemelere de iltifat etmemiş ve Hükümet mahkemelerinden kaçarak, davalarını mahalli fukaha veya meşayihâ götürmüştür.²¹² Bu konudaki bir belgede şunları okuyoruz:

«Malum-ı âli buyurulduğu üzere Yemen vilayeti dört sancaktan mürekkeb olup, bunlardan Asîr sancağı ahalisi öteden beri daaviy-i hukukiyye ve cezaiyye için Hükümet'e müracaattan ictinab ve bu

---

²⁰⁶ Mehmed Hilal, a.g.c, s. 6a.

²⁰⁷ Bu mahkemeler için bk. M. Z. Pakalın, a.g.c., II, 101.

²⁰⁸ Bl. no: 6.

²⁰⁹ s. 60.

²¹⁰ s. 268.

²¹¹ Rap. s. 37, 47.

²¹² Rüşdî, Yemen hatırası, s. 68.

gibi daâvinin meşayih ve rüesay-ı aşayir marifetiyle fasl ü hasm edilmesini tercih ederler.

«Hudeyde Sancağı ahalisi, merkez-i livâ ile Zebid ve beytü'l-Fakih kazalarından maada mevadd-ı hukukîyye için nadiren hukumat-ı mahalliyyeye müracaat ederler ise de, cezaya aid vukuatı ekseriya sadat ve ülemay-ı mahalliye marifetiyle tesviye ederler.

«Taiz Sancağı ahalisi dahi Asirliler gibi da'âviy-i hukukîyye ve vukuat-ı cinâiyyede Hükûmet'e müraccattan fevkalade tehaşi ederek, örf ve âdet-i kadime üzre rü'yet-i da'âviye meyyal ve Hükûmet'in haber alıp, tahkikatına şurû' eylediği vukuatı ve mesail-i lazimeye müracaatla sulhan tesviye etmek esbabını istihsal ederler»²¹³.

Yukarıda bir bölümünü verdiğimiz belgenin tamamı incelenecek olursa, görülecektir ki, Yemen'in öteki bölgelerinde de durum aynıdır. Yine belgelerden öğrendiğimize göre, San'a'da ihtiyaca cevap verecek derecede büyük bir hapishane dahi bulunmamaktaydı. Ayrıca muhakemelerini yapacak nizamiye mahkemeleri de olmadığından, suçluların çoğu vapurlarda istihdam olunmak üzere gönderilmiştir.²¹⁴

2.2) Mahkeme reislerinin şahsî tutumları

Bu konudaki kaynaklar incelenecek olursa, Yemen isyanlarının etkenlerinden birinin de, bazı mahkeme yöneticilerinin keyfî davranışlarının olduğu görülür. Bu gibi kişiler, irtikab ve rüşvete tevessül ettiklerinden, halk arasında Osmanlı Devlet mahke-

---

²¹³ BDAY, KSN, 18, EN, 553/217, ZN, 93, KN, 35.

²¹⁴ BL.no:4.

melerine güvensizlik başlamış ve bu durum bazan kısmî ayaklanmalara bazan da halkın, Osmanlı Devleti'nden kaçarak, yerli nüfuz sahibi şeyhlere sığınmalarına sebep olmuştur.²¹⁵ Halkın nefret ettiği bu mahkeme yöneticilerinin, halktan —gerekli rüsumattan fazla olarak—, «mahkeme masrafları» adı altında para almaları, onlara karşı halkta mevcut olan nefretin bir kat daha artmasına yol açmış ve mağdur olan bu kimseler, eşkiya olmuşlardır.²¹⁶ Davacılardan istenen bu paralar bazan öyle büyük meblağlara ulaşıyordu ki, davacıdan istenen para, kendisinin talep ettiği paranın bir kaç misli oluyordu. Bu duruma düşen halk da isyan ederek yağmaya başlardı.²¹⁷ Bütün bunlar da adaletin tecelli etmemesinden ileri geliyordu.²¹⁸

Bu mahkeme reisleri, işi o kadar ileri götürmüşlerdi ki, faraza Vali, bu gibi yolsuzlukların yapılıp yapılmadığını mahkemeden sorsa, mahkeme, «Vali, bize karışamaz, biz doğrudan doğruya İstanbul'da Bab-ı Meşihat'a ve Adliye Nezaretine müracaat ederiz; yoksa Vali bize asla itiraz edemez» diye cevap verirdi.²¹⁹ Bu son husus da İdare ile Adliye mekanizmaları arasında, ahenkli bir çalışmanın bulunmadığını göstermektedir. Her ikisi de Osmanlı Devleti'ne bağlı olan bu organlar, kendi aralarında bir uyum sağlayamayınca, halkla olan ilişkileri daha da güç duruma düşüyordu.

---

²¹⁵ BDA, İD, Zilhicce 315, no: 61.

²¹⁶ Ay. yer. BDA, İD, no: 72560.

²¹⁷ Ay. yer.

²¹⁸ Zaten insanlık tarihindeki bütün ayaklanmaların ana sebebi hak ve adaletin tecelli etmemesi değil midir.

²¹⁹ Ay. yer.

Sayıları altı olan bu mahkemelerin ne Devlet'e ve ne de halka bir yararı vardı. Bunların Yemen'deki varlığı, Devlet'e binlerce lira masrafa ve halkın nefretini artırmaya sebep olmaktan başka bir işe yaramamıştır.²²⁰

2.3.) Haksız tutuklamalar

Adalet mekanizması gerektiği gibi çalışmayınca, yargıyı ellerinde bulunduranlar diktatörleşebiliyor ve "keyfe mâ yeşâ" tutumları içine girebiliyorlar. Böyle olunca da, ne hak talebinde bulunulabiliyor; ne de yargıya güven kalıyor. Yemen ileri gelenlerinden on dört imzalı olarak, Osmanlı Sultanı'na gönderilen bir dilekçede, dilekçe sahipleri, kendilerine Osmanlı Devleti tarafından eman verildiği halde, haksız yere tutuklandıklarını belirtmişlerdir. Dilekçenin kapsamından anlaşıldığına göre, bu şahıslar suçlarını bilmemekte ve itaatkâr oldukları halde, tutuklanmış bulunmaktadırlar. Bunlar arasında üç seyyidin bulunuşu ve bunların tutuklu iken ölmeleri de halkın nefretini artırmıştır.²²¹

3. Askerlik işleri

Yemen'deki isyanların bir başka sebebi de, ordudaki düzensizlik idi. Görülen düzensizlikleri, şöylece sıralamak mümkündür:

---

²²⁰ Ay. ycr.

²²¹ BDA, MM, no: 2909.

3.1) Kışla ve karakolların yeterli olmaması

Kışlalar ihtiyaca cevap verecek durumda olmadıklarından, askerler çoğu kez hasırdan yapılan arbişlerde²²² barındırılmışlardır.²²³ Her biri ayrı yerde olan bu askerleri toplamak güç oluyor; bu düzensizlik, Yemen halkının gözünden kaçmıyordu.²²⁴

3.2) Yemen'den istenen askerin zamanında gitmemesi

İstenen asker, zamanında gönderilmeyince, terhis zamanı gelip geçmiş olan asker, Yemen'den ayrılmıyor ve itaatsizliğe başlıyordu. Bu tür gecikmelerin, bazan bir kaç seneyi bulduğu da olmuştur.²²⁵

3.3) Ordu sağlık teşkilatının yeterli olmayışı

Yemen'e gönderilen askerlerin çoğu, Yemen'in —özellikle kıyı kesiminin— rutubetli havasına alışamadıklarından hastalanıyor ve yeteri derecede ilaç olmadığından tedavileri yapılamıyordu. Yemen'de bulunmuş olan doktor Kadri, bunu şöyle anlatıyor: «Yemen'de sıtmaya tutulmayan ne bir memur ne bir

---

²²² Bir nevi kulübe.

²²³ Rüşdî, Yemen hatırası, s. 66.

²²⁴ BDA, İD, no: 45682, 46835.

²²⁵ Yemen'de On dördüncü kolordu ilc Hicaz fırkası'na ve Nccid ve Fizan'daki kıtaat-ı askeriyyeye tayin olunacak sünuf-ı muhtelifc umcra ve zabıtaanınin suret-i tayin ve müddet-i istihdamlarına dair kanun sureti, İstanbul, 1327, s. 3., BDA, ŞD, no: 4698., BDA, İD, Rebiü'l,ahir, 317 no: 10., BDA, BAEÖ, no: 6947/28-8, s. 93., BDA, İD, no: 96648.

asker vardır... denebilir ki Yemen Ordusunun izmihlal-ı marzası hep bundandır»²²⁶

3.4) Asker levazımının yetersiz oluşu

Özellikle asker elbiselerinin, Yemen iklimi gözönüne alınarak yapılmamış olması, askerin her zaman hastalanmasına yol açmıştır.²²⁷ Günlerce uykusuz kalıp yorulan askere yeterli yiyecek verilmemesi de hastalığın başlıca nedenleri arasında yer alıyordu.²²⁸

3.5) Askerin araziyi tanımaması

İstanbul'dan giden asker araziyi tanımayınca, hiç beklenmedik yerlerde Yemenli isyancıların tuzağına düşerek büyük kayıplar veriyordu. Bu da, bir nevi gerilla savaşı yapan Yemenliler için büyük bir avantajdı.²²⁹

3.6) Yerli halktan asker olmaması

Bu husus da yıllarca ihmal edilmiş ve kendilerinden asker olmadığından, Yemenliler Osmanlılara ısındırılmamışlardır. Başka bir deyişle kendilerine uygulanan kötü muameleden dolayı, Yemenli müslümanlar, kağıt üzerinde -tebaası oldukları halde,

---

²²⁶ Yemen ve hayatı, s. 142, Ayrıca bk. BDA, İD, no: 45490, 46455.

²²⁷ Yemen ve Hayatı, s. 133-134.

²²⁸ Ay. es., BDA, İD, no: 45350, 45415, 96648.

²²⁹ G. Rouet, La Qestion du Yemen, s. 482., BDAY, KSN, 22, EN, 34, ZN, 153, KN, 65, BDAY, KSN, 14, EN, 330, ZN, 126, KN, 8.

kendilerini Osmanlı saymıyorlardı. Ordu içerisinde Kendilerinden asker de olmayınca, Osmanlıyı kendi tükelerini işgale gelmiş bir ordudan başka görmüyorlardı. Ancak 1322/1904 yılında yazılan bir layihada, yerli halktan asker istihdamının gerekliliği üzerinde durulmuştur²³⁰ ki, o vakit iş isten geçmiştir.

3.7) Para bulunamaması

Bütçesinde bir kuruş olmayan, ve Avrupa devletlerinden haç alma durumunda olan Osmanlının, hiç gereği yok iken, tutup Yemen'e asker göndermesi, gerçekten düşündürücüdür. Aç-biilaç Yemen çöllerine gönderilen asker, tabiidir ki açlıktan ölecek ve "Yemen türküleri"nin yakılmasına sebebiyet verecektir. Bu konudaki bir belgeden²³¹ öğrendiğimize göre çaresiz kalan Osmanlı askeri, Yemenlilere katılma eğilimi bile göstermiştir. Bu durum karşısında, Osmanlı Bankasından borç para alma kararına varılmıştır. Fakat bu sırada Osmanlı Bankası, mevcut enflasyon yüzünden altın yerine banknot çıkarmaya başlamıştır ki, buna da rağbet edilmemektedir.²³² Bu parasızlık yüzünden, erzak alınamıyor, asker perişan duruma düşüyordu. Yemen'de bulunan 7. ordu kumandanı Hasan Edib Paşa'nın Yıldız Sarayı'na çektiği 26 Temmuz 1307/1889 tarihli şifreli bir telgrafta,²³³ bu durum açıkça anlatılmakta, askerin

---

²³⁰ BDAY, KSN, 14, EN, 2382, ZN, 126, KN, 11.

²³¹ BDA, ID, no: 96648.

²³² Ay. yer.

²³³ BDAY, KSN, 22, EN, 34, ZN, 153, KN, 65. Maaşların ne kadar düzensiz olduğunu görmek için bk. BDA, BAE0, no: 697/28-8, s. 34.

yiyeceksiz kaldığı, müteahhidlerin nakit para almadıkça, kredi ile erzak vermiyecekleri bildirilmektedir.

Para olmayınca erzak alınamadığı gibi, askere cephane bile alınamıyordu. Yemen Kumandanı Ferik Hasan Edip Paşa'dan alınan 2 Eylül 1307/1889 tarihli başka bir şifreli telgrafta,²³⁴ bu durum açıkça ortaya konmuştur.

3.8) Asker nakliyesi için vapur kiralanması

Eldeki belgelerden, Yemen'e asker nakli için yeterli vapur bulunmadığı²³⁵ ve bu ihtiyacı gidermek için yabancı şirketlerden vapur kiralandığını görüyoruz. Bu demektir ki, kiralık vapur bulunmazsa, Yemen'deki asker yardım göremiyecek, terhis olamayacak, erzak alamayacak ve kumlara gömülüp gidecekti. Nitekim öyle de olmuştur.²³⁶ Asker taşıyacak vapuru olmayan devlet, binlerce kilometre uzaklıktaki topraklarda nasıl savaşsın? Üstelik, bu iş için de binlerce lira heder edilmiştir. Bir tek sefer için İngilizlerin LLOYD şirketine 2.846.000 kuruş kira verilmiştir.²³⁷ 1288/1871 yılında aynı şirketten kiralanan bir vapur, 1500 Osmanlı lirası karşılığında, her onbeş günde bir Yemen'e erzak taşıyordu.²³⁸

Yemen'le yapılan haberleşmeler için de aynı şeyleri söyleyebiliriz. Nitekim Yemen'deki haberleş-

---

²³⁴ BDA, MM, no: 5331.

²³⁵ HAS, no: 963, D. 1022.

²³⁶ BDA, ID, no: 462124.

²³⁷ BDA, ID, no: 47002. Ayrıca bk. YS, 1307, s. 118, YS, 1303-1305, s. 96, BDA, MM, no: 5331.

²³⁸ BDA, MM, no: 1892, BDA, ID, no: 45546.

meyi sağlayan telgraf hattı, Şeyh Said'deki Eastern Telegraph Company şebekesine bağlıydı.²³⁹ Bu şekilde yapılan muhabere de, tamamen İngiliz kontrolü altında sayılırdı. Üstelik, hattın Aden'den geçmesi, İstanbul'dan gönderilen telgrafların San'a'ya çok geç varmasına sebep oluyordu.²⁴⁰ Bu sakınca gözönüne alınarak, müstakil bir telgraf hattı yapılması düşünülmüş, hatta bu iş için 14 bin kese masraf gösterilmiştir.²⁴¹ Fakat bunda çok geç kalınmıştır. Ayrı bir araştırma konusu olabilecek Yemen - Hicaz telgraf hattı ile ilgili bu kadcılık bilgiyle yetindik.²⁴² Ayrıca, Osmanlı askerlik tarihi yönünden ders alınacak bir çok olayla karşılaşmış olan 7. Ordu üzerinde de keza ayrıntılı bir araştırma yapılması zaruridir.²⁴³ Zira her iki taraftan binlerce müslüman askeri bu yanlış siyâsetlerin kurbanı olmuştur.

4. Vergiler

Vergilerin ağır oluşu ve alınış biçimleri de, halkı ayaklanmaya götüren sebeplerden biridir. Nitekim daha 1. fetih devrinde, Murad Paşa'nın valiliği sırasında, vergileri çok gören Zeydiler 973/1565 yılında, imamları Ali ve Mutahhar başkanlığında ayak-

²³⁹ BDA, ŞD, no: 4698., Rap., s. 47, 51.

²⁴⁰ HAS, no: 479, D. 1875, BDA, AD, no: 877, s. 6.

²⁴¹ BDA, MM, no: 1813.

²⁴² Bu konuda bk. BDA, MM, no: 1757, 1813, 4698, BDA, ŞD, no: 4698.

²⁴³ Asaf Tanrıkut, Yemen Notları, Ankara, 1965, s. 19-20. Ayrıca bk. BDA, İD, no: 95589, 97227, 96629, 97045, 96940, 96941, 97053, BDA, MM, no: 5343, 5367, 5430, 5485, 5487, 5535, 5572, 1884, 1937, 2011., BDA, ŞD, no: 1874, 3048.

lanmışlardır.²⁴⁴ Bunları da birkaç maddede toplayabiliriz:

4.1) Vergilerin ağır oluşu

Kaynaklardan, Yemen'in bazı yerlerinde uygulanan öşür ve rüsumatın, halkın gelirinin çok üstünde olduğunu ve bu durumun, halkı galeyan ve isyana götürdüğünü görüyoruz. Bunların sonucu olarak da, «maktuan ihale ve emaneten idare» gibi yolsuzluklar ortaya çıkmıştır.²⁴⁵

4.2) Vergilerin çift yönlü alınması

Aslında Yemen halkını yikan vergi sistemi budur. Şöyle ki: Yemenli vatandaş, hem Osmanlı Devleti'ne, hem de bağlı bulunduğu şeyhe vergi vermek zorundaydı. Gerçi bu yükümlülük, hukuken yalnız tebaası bulundukları Osmanlı Hükümeti'ne karşı idi. Fakat ortamın oluşturduğu feodal yönetim düzeni, Yemenli vatandaşı, şeyhine de vergi vermeye zorlamıştır. Şeyhe vergi vermeyen Yemenlilerin adeta yaşama hakkı yok gibiydi. Tebaası bulundukları devlet, yani Osmanlı Devleti de bu vatandaşlarının hukukunu koruyamadığı için, bu şeyhlerin yılda iki kez vergi aldıkları da oluyordu. Şeyh bu vergileri «akil» denen tahsildarları vasıtasıyla topluyordu. «Akil, gerektiğinde kendisini Hükümet tahsildarı olarak da tanıtıyordu. Şeyh ilkin güya Devlet için vergi tahsil ettirir, ikinci olarak da kendisi için toplatırdı. Oysa ki Devlet

---

²⁴⁴ BY, s. 165.

²⁴⁵ BDAY, KSN, 14, EN, 2372, ZN, 126, KN, 11.

de aynı şahıslardan kendi tahsildarları aracılığıyla vergi alıyordu.²⁴⁶ Çaresiz kalan halk ezilip gidiyor ve Devlet'e karşı yapılan her isyana katılıyordu. İsyancı şeyhler de zaten bu fırsatları kolluyorlardı. Ve bütün bunlar, Devlet'in devletliğini yapamamasından, halkı koruyacağı yerde, "isyan ediyorlar" bahanesiyle onu ezmesinden kaynaklanıyordu.

Hükümet, bekaya olan vergiyi toplamak isteyince, şeyh, elinde verecek hiç bir şeyi kalmamış olan halkı, «Hükümet her şeyinizi alacak, ona isyan edin» diye ayaklandırıyordu.²⁴⁷ Şeyh ayrıca kutsal günlerin sonunda, Zeydilik mezhebi kurallarınca fukahası vasıtasıyla fitre ve zekat toplatır, bu paraları emrindeki isyancılara dağıtırdı.²⁴⁸ Hatta bu şeyhlerden Muhsin Şiharî adındaki isyancı, daha ileri giderek, kendisine öşür ve şer'î zekat vermeyen kişinin üzerinden, farz-ı ilahî'nin kalkmayacağını söylemiş ve çevresindekileri buna inandırmıştır.²⁴⁹

Halk üzerinde bu şekilde otorite kurmuş olan şeyhlerin topladığı vergiler, bazan Hükümetin topladığı vergiden daha fazla oluyordu.²⁵⁰

4.3. Vergi alınış şekli

Yemen'in bazı yerlerinde, mesala Asîr sancağında, kırkta bir usulüne göre resm alındığı için, sayım anında kırk koyunu olanlar, iki tanesini saklayıp,

---

²⁴⁶ BDAY KSN, 14, EN, 330, ZN, 126, KN, 8.

²⁴⁷ Ay. yer.

²⁴⁸ BDA, ID, no: 99740.

²⁴⁹ BDA, ID, no: 2961.

²⁵⁰ Rap, s. 35, 38.

vergi vermekten kurtuluyorlardı. Bu şekilde kaçırılan vergiler, Devlet hazinesine çok büyük külfetler yüklüyordu.²⁵¹ Keza bu şekilde vergi kaçırmalar, yerli halkın, Devlet'in "İslâm Devleti" olduğuna inanmamasından kaynaklanıyordu. Bugün bile İslâm coğrafyasının birçok yerinde durum aynıdır. Müslüman halk, devletleri "müslüman" olmadığı için, elinden geldiğince ona vergi vermemektedir. Çünkü vereceği vergilerin, Allah'ın istemediği yerlere harcanacağını çok iyi bilmektedir. Üstelik bu usul, diğer vilayetlerde de şikayet konusu oluyordu.²⁵²

Bazı yerlerde de hasılatın zekâtı, sûret-i maktuada subr namıyla —Yani ölçmeden göz kararıyla— alınıyordu. Bu zekâtın takdir işini muhamminler yapıyordu. Fakat bunların çoğu ehliyet-siz, merhamet-siz ve cahil olduklarından, yanlış tahminlerde bulunarak, şikayetlere meydan vermişlerdir.²⁵³

Vergi toplayan tahsildarların, zabtiyelerle vergi toplamaya gidişleri de, halk üzerinde olumsuz etki yapmıştır. Zira çoğu kez, tahsildar ve zabtiye, bölgedeki şeyhlerle anlaşarak halkı soymuşlar ve birisi Devlet'ten, öbürü de şeyhten olmak üzere, dürmadan darbeler yiyen masum halk, çift taraflı bu zulümden kurtuluşu isyânda bulmuştur.²⁵⁴

Osmanlı yöneticilerinin, bazı şartlarda, halkın bir kısmını vergiden muaf tutması²⁵⁵, yâni halkı sınıflara ayırarak, imtiyazlı kimselerden vergi almaması,

---

²⁵¹ BDA, MM, no: 4753

²⁵² Bl. no: 10.

²⁵³ BDA, İD, no: 72560.

²⁵⁴ Ay. ycr.

²⁵⁵ BDA, İD, no: 99740.

da geri kalanı arasında memnuniyetsizlik ve isyan sebebi olmuştur.

b) Sosyo-ekonomik etkenler

Kuşkusuz Yemen isyanlarının yukarıda arzedilenlerden başka da, birçok sosyal ve ekonomik nedenleri de vardır. Bir kaç kelimeyle dahi olsa, bu konuya değinmekte yarar görüyoruz:

1. Ekonomik etkenler

Ekonomik etkenlerin başında, Yemen'deki memurlara verilen maaşların düzensizliği gelir.²⁵⁶ Öyle anlar olmuştur ki, memurlar aylarca maaş alamamışlardır. Ekonomik yönden bu güçlükle karşılaşan memur ve hatta asker, itaatsizliğe başlamış, görevini aksatmış,²⁵⁷ isyana bile yönelmiştir.²⁵⁸ Bu para yokluğunu da yöneticilerin beceriksizliğine bağlamak gerekir. Yoksa, öyle anlar olmuştur ki, Yemen'de toplanan vergi, rûsumat ve diğer gelirlerle hem Yemen vilayeti bütçesi denkleştirilmiş, hem de İstanbul'a para gönderilmiştir.

Yemen'in karışık durumu gözönüne alınarak, buradaki memur maaşlarının ödenmesinde istisnai bir hak tanınmışsa da,²⁵⁹ bu durum geçici olmuştur. Yemen'in önemine binaen maaşların artırılması da²⁶⁰

---

²⁵⁶ BDA, BAEÖ, no: 697/28-8, s. 89

²⁵⁷ BDAY, KSN, 14, EN, 330, ZN, 126, KN, 8.

²⁵⁸ BDA, BAEÖ, no: 697/28-8, s. 7.

²⁵⁹ Ay. ycr.

²⁶⁰ BDA, ŞD, no: 4574.

olumlu bir sonuç vermemiştir. Önemli olan, bu maaşların vaktinde verilmesiydi. Belgelerden öğrendiğimize göre, mayıs ayı girdiği halde, hâlâ şubat, mart ve nisan maaşları alınmamıştır.²⁶¹ Bu gibi misalleri çoğaltmak mümkündür. Fakat biz bu kadarla yetiniyoruz. Yalnız şunu belirtmek gerekir ki, Yemen'deki gelir kaynakları iyi bir şekilde değerlendirilmiş olsaydı, Yemen'in ekonomik durumu bu şekilde olmayacaktı.²⁶² Yemen'deki tabii kaynaklara gereği gibi sahip olunabilseydi, yalnız Yemen'in değil, Osmanlı Devlet bütçesinin bir kısmı oradan temin edilebilirdi. Zira Arabistan yarımadasının bu verimli bölgesinde, tuzdan kahveye kadar çeşitli maddeler bulunmaktaydı²⁶³. Bunların miktarı o kadar fazlaydı ki, iyi bir işletmeyle bunlar ihraç edilerek, Devlet'e döviz sağlayabilirdi. Yemen'de çokça yetişen ve tıp alanında hammadde olarak kullanılan bitkilerin²⁶⁴ de büyük bir gelir kaynağı olduğunu ve fakat bu kaynaktan yeterince yararlanıl-madığına işaret etmek gerekir.

2. Sosyal etkenler

Yemen halkının, Osmanlı Devleti'nin yöneticisi ve hakim unsuru olan Türklerden farklı bir etnik yapıya

---

²⁶¹ BDA, BAEO, no: 697/28-8, s. 34.

²⁶² BDAY, KSN, 14, EN, 330, ZN, 126, KN, 8., BDAY, KSN, 14, EN, 2382, ZN, 126, KN, 11., Relation, s. 37, 47-51., Rap, s. 20-27., C. Désiré, Excursion au Yemen, s. 266-67, 273-74. Voyage, s. 8, 24.

²⁶³ Ragıb, s. 3.

²⁶⁴ Ay. es. s. 4.

sahip olması da, onların Devlet'le bütünleşmelerini engelleyen etkenlerden olmuştur.

Her şeyden önce yönetici Türklerin dili, yönetilen Yemen Araplarından tamamen farklı idi. Bu farklılık, her iki unsurdan hiçbir tarafından öğretilmele de giderilmemişti. Gerçi Yemen'in çeşitli yerlerinde bir çok ibtidaiyye, rüşdiyye, sanat mektebi gibi okullar açılmıştı.²⁶⁵ Fakat Osmanlılar bir asimilasyon siyaseti gütmediklerinden, Türkçe öğretimini lüzumlu görmemişlerdi.²⁶⁶ Öte yandan Yemen'e gönderilen memurlar da Arapça bilmiyorlardı. Halbuki, hiç değilse bu memurların Arapça bilenlerden seçilmesi veya Arapça öğretilmesine tabi tutulmaları gerekirdi. Böyle olmayınca, iki unsur arasında, aşamayacakları bir duvar yükselmiş oluyor; dil ve dolayısıyla düşünce iletişimi bakımından bir kopukluk ortaya çıkıyordu. İletişim yokluğunun taraflarda doğuracağı zarar ise meydandadır.

Esefle belirtmemiz gerekir ki Osmanlılar, Tanzimat olayından sonra edindikleri Batılı düşünceler neticesinde, olaya "ulusçuluk" zaviyesinden baktıkları-ndan, başka topraklarında olduğu gibi, Yemen'deki İslâmî eğitim müesseseleriyle ilgilenmemişler, bilâkis tamamen ihmâl ederek, sonlarını hazırlamışlardır.

A. Deflers, Zebid'de çok ünlü bir Sünnî Üniversitenin (medresenin) bulunduğunu eserinde belirtmektedir.²⁶⁷ Zimar'daki Zeydî medresesi de böyleydi.²⁶⁸ Bu ve bunun gibi medreseler örgütlendi-

---

²⁶⁵ YS, 1313, s. 194., YS, 1313, s. 254-55. BDAY, KSN, 14, EN, 2382, ZN, 126, KN, 11.

²⁶⁶ Hasan, Kadri, Yemen ve Hayatı, s.96.

²⁶⁷ Voyage, s. 5.

²⁶⁸ Ay. es. s. 79.

rilip, Yemenliler ilme çekilseydi, belki de onlar, okumayı, isyâna tercih edebilirlerdi.

Etnik farklılık; örf, âdet, ve geleneklerde de kendisini göstermektedir. Yemen'e gönderilen Osmanlı Devlet memurlarının, yerli halkın geleneklerinden habersiz olmaları ve yönetimlerinde bu durumu gözönünde bulundurmamış olmaları, olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Durum böyle olunca, Osmanlı memuru, Yemen'e yabancı gibi gitmiş ve yabancı gibi kalmıştır. Bu şekilde, iki taraf arasında bir dialog kurulamamış ve Yemen'li de memleketine gelmiş olan asker ve memurların dönüşünü beklemiştir. Aradaki bu mesafe de kin ve düşmanlığı artırmıştır.

Yemen'e gönderilen bir vali, Yemen'in sosyal yapısını bilmezse, ülkeyi nasıl yönetebilirdi? Gerçekten, Yemen'e gönderilen valilerin bu yöndeki cehaletleri, onlara ve Osmanlı Devleti'ne çok pahalıya mal olmuştur.²⁶⁹ Nitekim onların bu cehaletleri ve başarılı bir siyaset izleyememeleri yüzünden, Osmanlı Devleti'ne bağlanmak isteyen Saada bölgesinin kabile reisleri, gereği gibi dinlenmemiş ve bundan yararlanan isyancı şeyhler de buraları kendilerine bağlayarak, Osmanlı Devleti'ne tabi olmak isteyenleri, asi durumuna sokmuşlardır.²⁷⁰ Adı geçen Saada bölgesi, daha sonraki yıllarda da en problemlili bölgelerden birisi olmuştur.²⁷¹ Buranın önemi anlaşılıp, Osmanlı

---

²⁶⁹ Bu konuda sosyolojik bir araştırma yapılması zaruridir. Ayrıntılı bilgi için bk. Relation, s. 88, 91, 95, 101, 104, 112, 119, 120, 125, 127, 131, 136, 137, 168, Voyage, s. 26, 60, BDAY, KSN, 14, EN, 2382, ZN, 126, KN, 11, YS, 1313, s. 254., Mehmed Hilal, a.g.e., s. 4a, 4b, 6b.

²⁷⁰ BDA, ŞD, no: 1680.

²⁷¹ BDA, İD, no: 99740.

Devleti'ne bağlanması istendiyse de geç kalınmıştı.²⁷² Ayrıca pişmanlık duyarak, Osmanlı Devleti'ne bağlanmak isteyen bir çok kabile ve aşiretin arzuları da dinlenmemiş; tabiatıyla onlar da daha sonraları isyancı imamın tarafında geçmişlerdir.²⁷³ Bütün bu olaylar gösteriyorki suç, Devlet'e isyân eden halkta değil, halkı insan yerine koymayan, onu yönetmeyi beceremiyen, onu sömürmekten başka bir düşüncesi olmayan Devlet'teydi.

---

²⁷² Ay. yer.

²⁷³ BDA, 1D, no: 96683.

İSYANLARIN ÇIKARTILMASINDA DİNİ ANLAYIŞLARIN ROLÜ

A. Hilafet meselesi

Yemen isyanlarının çıkartılmasında ve de bastırılmasında karşılıklı olarak hilafet, oldukça istismar edilmiştir. Bundan ötürü, hilafet konusundaki ayrıntılara girmeksizin, meselenin sadece Yemen isyanlarındaki siyasi yönüne değinmek istiyoruz.¹

Bilindiği gibi, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethinden (1517) sonra Hilafetin Osmanlılara geçtiği söylenmektedir. Hilafetin Osmanlılara geçişi üzerin-

---

¹ Hilafet konusunda ayrıntılı bilgi için bk. İA.Halife mad. Maverdî, *Les Status Gouvernementaux*, Fransızca terc., Alger, 1915, s. 5-42., Ebu Mansur Abdi'l-Kahir el-Bağdadî, *Usûlü'd-din*, İstanbul, 1928, s. 270 vd., İbn Haldun, *Mukaddime*, Beyrut, tarihsiz, s. 190 vd., Subhî es-Salih, *en-Nuzumü'l-İslâmiyye*, Neş'etüha ve tatavvurüha, Beyrut, 1965, s. 256vd., Anonimus, *Etudes sur la notion Islamique de souveraineté califat et souveraineté nationale*, RMM, Editions Ernest Leroux. Paris, 1925, c.59, s. 55-56. Anonimus, *Critique historique de la notion de Califat*, *Tese des orientalistes Européens*, RMM, c. 56, s. 282 vd., Henri Laoust, *Le Califat dans la doctrine de Raşid Rida*, Beyrouth, 1938, Muhammed Hamidullah, *İslâm'da Devlet idaresi*; Ebu'l-Âlâ-Mevdudî, *Hilâfet ve Saltanat*; İ.S.Surma, *İslâmî Tebliğin Örnek Halifeler Dönemi*; İ.S.Surma, *Hilâfet'ten Saltanata*.

deki tartışmalara, burada yer verecek değiliz. Ancak şunu belirtmek isteriz ki, bazı Arap müellifleri ve özellikle Avrupalı müsteşrikler, Araplar arasında bir Türk düşmanlığı başlatmak gayesiyle Osmanlı Hilafetinin meşru olmadığını, bunun Araplardan zorla alındığı fikrini ortaya atmışlardır.² Bu iddiada bulunanlar, halifenin mutlaka Kureyş soyundan gelmesi gerektiğini,³ Osmanlıların ise böyle olmadıklarını ileri sürüyorlardı.⁴ Bu arada şunu da belirtelim ki, Yavuz Sultan Selim'in halife oluşu, henüz tarih kaynaklarıyla tesbit edilememiş bir rivayetten ibarettir. Dolayısıyla bu konunun ciddi bir şekilde araştırılması, ilk defa hangi Osmanlı Sultanın ne zaman ve ne şekilde halife olduğunun ortaya çıkarılması gerekir. Ancak Osmanlı Hilafetinin meşruluğu ayrı, tarihi bir olgunun tesbiti ise tamamen ayrı bir şeydir.

Hilâfet ünvanını, siyasî anlamda ve özellikle İngiliz ve Fransız sömürgelerindeki müslümanları ayaklandırmak için en çok kullanan Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid'in, hilâfet iddiasında bulunmakla kafir olacağı görüşü, yine müsteşrikler tarafından

---

² G. Rouet, *La Question du Yemen*, s. 484, M. Goblet, *la révolte au Yemen*, s. 62., BDAY, KSN, 14, EN, 1296, ZN, 126, KN, 10., Colonel Lamouche, *Histoire de la Turquie*, Paris, 1953, s. 93., A. De Lamartine, *Histoire de la Turquie*, Paris, 1854, IV, 188.

³ Hilâfetin sadece Kureyş'e mi verileceği konusunda geniş bilgi için bk. es-Suyutî, *Tarihü'l-Hulcfa, el-Kâhire*, 1964, s. 7., vd., Mehmet Said Haliboğlu, *Hilafetin Kureyşliliği*, İFD, Ankara, 1978, c. XXIII., Hamilton, A.R. Gibb, *Lutfi Paşa on The Ottoman Caliphate*, Oriens, Cambridge 1962, XV, 287-295.

⁴ H. Marchand, *Le Yemen*, s. 397, Philip K. Hitti, *History of the Arabs*, Tenth edition, New York, 1974, s. 671, André Duboscq, *L'Orient Méditerranéen*, Paris, 1917, s. 163-164., Thomas W. Arnold, *The Caliphate*, London, 1967, s: 47, 71, 162, 175:

ortaya atılmış ve müslümanların II. Abdülhamid'e tabi olmamaları amacı ile yayılmıştır.⁵

Bu görüşlere sahip olan müsteşrikler, özellikle 19. yüzyılda, Arap dünyasında bu fikri işleyerek, müslüman Arapları Osmanlılara karşı kıskırtmışlar ve yer yer isyanlar çıkartmışlardır. Müsteşriklerden Victor Bérard, daha ileri giderek, herhangi bir Avrupalı kuvvetin birkaç milyonluk yardımıyla, hilafet iddia ve sevdasında olanlara cesaret verileceği, daha doğrusu Osmanlı Hilafeti aleyhinde başka bir halife adayının satın alınmasını öneriyordu.⁶ Pan-Arabizm'i doğuran başlıca sebeplerden biri bu propaganda olduğu gibi, Yemen'deki ayaklanmaların çoğu da bu tahriklerin bir sonucudur.

Murtaza Müderrisi, ünlü Cemalüddin Afganî'nin (ö. 1897)⁷ de bu hilafet sorununa karıştığını ileri sürmektedir.⁸ Murtaza Müderrisi, Afganî'nin 1303/1885 yılında İngiltere'yi terk ederek Orta Doğu'ya gittiğini söylemekte ve bu seyahatinin gayesini şöyle açıkla-

---

⁵ Malcolm Mac Coll, *Le sultan et les Grandes Puissances*, Traduction de Jean Longuet, Paris, 1899, s.119.

⁶ V. Bérard, *Le Sultan, l'Islam et les Puissances*, s. 5-6.

⁷ Afganî hakkında geniş bilgi için bk. İA, Cemaleddin Efganî mad., Mirza Hüseyin Han Adalet Pür, Seyyid Cemalüddin, Yağma, Tahran, şomâre-i heştom, hicrî ramazan 1390, s. 672, Muhammed Emin Hügânî, Hayat-ı Seyyid Cemalüddin-i Afganî, Kabil, 1318, Asgar Mehdevî, Mecmu'a-ı isnâd ve medârik der bâre-i Seyyid Cemalüddin, Tahran, 1391, Abdülhayy Habîbî, Neseb ve Zâdgâh-ı Seyyid Cemalüddini-Efgânî, Kabil, şemsi 1355, Muhammed Muhîr Tabatabâî, Seyyid Cemalüddin-i Estdâbâdî der bidariyy-i meşrik-i zemin, Kom, 1392, Seyyid Cemalüddin Efgani, Urvetü'l-vüskâ, terceme-i Abdullah Semender, Kabil, şemsi, 1355, Osman Keskiöğlu, Cemaleddin Efganî, İFD, Ankara, 1962, X, 91 vd.

⁸ Murtaza Müderrisi, Seyyid Cemalüddin ve endişehay-ı u, Çap-ı ciharom, Tahran, 1353, s. 227.

maktadır: «Onun gayesi, Arabistan'a gidip, İslâmî Hilafeti canlandırmak ve kurulacak olan bu hilafete **Yemen İmamı**'nı teşvik ederek, onu hilafete geçirmekti. Veya Necid'e varıp, orada medenî bir İslâmî saltanat vücuda getirmekti.⁹

Fakat maalesef, Murtaza Müderrisi, bu iddiayı neye dayanarak ortaya attığını söylememektedir. Biz arşivlerde, bu konuyla ilgili herhangi bir belge bulamadık.¹⁰

Elimizdeki belgelerden, Yemen'deki bazı isyancıların, isyan etmekle kalmayıp, aynı zamanda, hilafet iddiasında da bulundukları anlaşılmaktadır¹¹ ki, manidardır. Bir belgeden şunları okuyoruz: «İmam Yahya, bütün Arap kabilelerinin kendisini halife olarak tanımlarını istemektedir»¹² Yemen isyancılarından olan İmam Yahya'dan bu şekilde bahseden belgenin¹³ devamından Hilafet merkezinin İstanbul'dan alınıp, Mekke'ye götürülmek istendiği de anlaşılmaktadır.

9

«ظاہر آنست کہ سید جمال الدین از انگلستان رصبار مشرق شد و گویا
خیالش آن بود کہ بہ عربستان برود و در آنجا خلافت اسلامی ریا کند
و امام یمن را بہ خلافت تشویق و خود او را ترویج کند و یا عزیمت
نجد داشته کہ در آنجا ملک سلطنت اسلامی متقدم بہ خود آورد.»

¹⁰ Sultan Abdülhamid'in daha sonraları Cemalüddin Elfganî'ye karşı takındığı olumsuz tavır, acaba bundan mı ileri geliyordu? Bu sorunun cevabı, ancak bulunacak belgelerle verilecektir.

¹¹ BDA, ŞD, no: 1680, BIDAY, KSN, 22, EN, 34, 7N, 153, KN, 65, BDA, İD, no: 2691, Bl. no: 2, 15., Rap. s.35., G. Rouet, a.g.e., s. 485.

¹² Bl. no: 13.

¹³ Ay. yer.

Yemen isyancılarının gerçekten hilafet iddiasında bulunduklarını, bu şahısların bizzat kendilerinin yazdıkları mektuplardan da anlamak mümkündür. Mesela, araştırmamızın belgeler bölümündeki suretini sunduğumuz mektupta,¹⁴ Abdullah adındaki bir şeyh, İmamet (hilafetin) kendisine ait olduğunu şu sözlerle ifade ediyor: «ülemay-ı amilîn ve sâdât-ı ekremîn bi'l-ictima' bâr-ı imâmetin bize tahmiline ittifakla karar verilmiş...».

Aynı Şeyh, kabile reislerine yazdığı başka mektuplarda,¹⁵ imzasını Emirü'l-mü'minin olarak atmıştır ki, bu sıfat halifelerin sıfatı idi. Üstelik, bir başka mektubunda da yine bu Şeyh, İmamet davasının neşrini istemektedir.¹⁶

Osman oğullarından alınmak istenen hilafet müessesesi, bizzat Yemen şeyhleri arasında da ihtilafa sebep olmuş; İmam Yahya ile Şeyh Said Dahianî, ayrı ayrı hilafet iddiasında bulunarak, birbirleriyle mücadele etmişlerdir.¹⁷ Bu gibi mücadelelerin eksik olmadığı, konu ile ilgili belgelerden anlaşılmaktadır. Nitekim, Şeyh Abdullah, Nasıra kalesinden, civarındaki şeyhlere gönderdiği bir mektupta, şöyle demektedir: «Ve lehü'l-hamd ülema ve sâdâtı daire-i ittifaka alarak zuhur-ı fesad ve binaenaleyh terk-i cihadı mucib olagelen ihtilaf ve inşitâtı ref ettikten sonra işbu mektubu maasker-i makrum-i zaferimden yani Nasıra hısnundan isdâr ve tesyâr eyledim.»¹⁸

---

¹⁴ Bl. no: 17.

¹⁵ Bl. no: 19., BDAY, KSN, 22, EN, 34, ZN, 153, KN, 65.

¹⁶ Bl. no: 20.

¹⁷ Bl. no: 14.

¹⁸ Bl. no: 20.

Yemen'le ilgili belgelerden bu konuda çıkardığımız bir başka sonuç da, oradaki Sünnî mezhebinde olan müslümanların Osmanlı Halifesi'ni tanıdıkları halde, Zeydî mezhebindekilerin, Osmanlı hilafetini kabul etmeyerek, sadece kendi imamlarını tanıması olmalarıdır.¹⁹ Bu tutum da, Zeydî imamlarının, Zeydileri, Osmanlı Hilafeti aleyhinde ayaklandırmasında büyük rol oynamıştır.

B. Şeyhlik müessesesi

a. Şeyhliğin dinî ve siyasî yönleri

Şeyh tabiri, lugatta ihtiyar, âlim, kabile reisi vs. gibi çeşitli anlamlara gelir.²⁰ Terim olarak, bir tarikatın başı veya yöneticisi, yani bir nevi dinî lider anlamında da kullanılmıştır. Fakat sözünü edeceğimiz Yemen şeyhlerinin durumu biraz farklıdır. Şöyle ki, Zeydî mezhebine mensup olan Yemen'deki şeyhler, buyrukları altındaki kabile veya kabilelerin, hem dinî hem de siyasî işlerini yönetirlerdi.²¹ Böyle olduğu için, öteden beri bu şeyhler, halk tabakası üzerinde büyük ölçüde etkinlik kazanmışlar ve onu istedikleri yöne çekmişlerdir. Bu şeyhlerin ne derecede etkin olduklarını, ileride ele alacağımız konularda açıkça göreceğiz.

b. Şeyhlerin gayesi

Şeyhlerin, birbirini tamamlayan iki ana gayeleri vardı:

---

¹⁹ Bl. no: 5.

²⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. İA, şeyh mad.

²¹ Hasan Kadri, Yemen ve Hayatı, s. 27.

a) Dine hizmet ve bunun için gerekli organizasyonu tarikatlar vasıtasıyla yapmak.

b) Siyasî nüfuz kazanmak için şeyhlik sıfatından yararlanmak. Bu ikincisi, dini siyasete âlet etmektir ki, özellikle üzerinde durmak istediğimiz konu da budur. Yemen'de İmam ünvanıyla da anılan bu şeyhler, bir veya bir kaç kabileyi dinî ve siyasî olarak yönetirlerdi.²² Bazan, bir kaç şeyhin bağlı olduğu şeyhü'l-meşayihler de bulunuyordu ki, bunların halk üzerinde olan nüfuzu daha da fazlaydı.²³ Şeyhlerden bazıları da San'a'daki İmama bağlıydılar,²⁴ Şeyhler halktan fitre ve zekat gibi vergiler alır,²⁵ ade-tâ «devlet içinde devlet» olmak durumuna girerlerdi. Şeyhler, halkı istedikleri gibi çalıştırır, onlara, çalışmalarının karşılığı olarak herhangi bir ücret dahi vermezlerdi.²⁶ Bu şeyhlerin çoğu zengin oldukları²⁷ için, maiyyetleri üzerinde ekonomik bir baskı kuruyor ve onları istedikleri yöne götürebiliyorlardı. Halkın çoğu fakir olduğundan, kendi-sine yapılan bu ekonomik baskıya katlanmak zorundaydı. İmam, çoğunlukla fakirleri kendisine asker olarak kullanırdı.²⁸ Hattâ maiyyetindeki insanları, çalıştıracakları yerlere göre sınıflara da ayırırdı.²⁹

---

²² H. Marchand, Les Questions d'Arabie, s. 397, Muhamed Hilal, a.g.c., s. 8b.

²³ İbnü'l-Hatib Cemalüddin, a.g.c., s. 355-356.

²⁴ İmamet hakkında bk. Rüşdî Yemen hatırası, s. 38.

²⁵ Ahmed Rıza, Mufasssal Yemen Coğrafyası, IÜMK, no: TY4257, Arapların usûl-i harbi bahsi.

²⁶ Relation, s. 73., Muhammed Hilal, a.g.c., s. 7b.

²⁷ Relation, s. 74, 77.

²⁸ Rüşdî, a.g.c., s. 37., Relation, s. 43, 66.

²⁹ Rüşdî, ay. ycr., Eyyüb Sabri, Mir'atü'l-Haremeyn, s. 170, Mevlan zâde, a.g.c., s. 6.

Siyasî manadaki bu şeyhlik, babadan oğula geçerdi.³⁰ Fakat imamların, ölmeden evvel, haleflerini seçtiği de oluyordu.³¹ Kabile reisleri, üst yönetici durumunda olan imam ve şeyhlere vergi vermek ve onlara itaat etmek zorundaydılar.³²

Bazıları için kılıç, ibadetten önce gelen³³ bu imam ve şeyhler, kendi aralarında da devamlı anlaşmazlık ve savaş halindeydiler.³⁴ Bunların Yemen'e giden Avrupalılara iltifat etmeleri de³⁵ anlamlıdır. Avrupalıların, bu iltifata mazhar olmak için bir şişe şarap veya likör ikram etmeleri kafi geliyordu.³⁶

Şeyhlerin bu tutumu, hem oradaki Osmanlı yöneticilerini, hem de halkı güç duruma düşürmüştür. Nitekim bu şeyhler, kendi çıkarlarını Devlet menfaatından üstün tuttuklarından,³⁷ halk üzerinde kurmuş oldukları bu otoriteyi yitirmemek için Devlet'e isyan etmişlerdir. Bu isyanlara halkı da karıştırmak ve «devlet içinde devlet» durumlarını devam ettirmek, hatta daha da ileri giderek, tam bağımsız olmak için bu şeyhler veya imamlar, çeşitli yollara başvurmuşlardır ki, bunları aşağıda göreceğiz.

Günümüzde de çeşitli etkinlikleri olan tarikat ve mezheb şeyhlerinin tamamını bu şekilde değerlendirmek, şüphesiz insafsızlık olur. Biz, bu sıfatı, sırf siyasi

---

³⁰ TYS, I, 319.

³¹ Rap, s. 34.

³² Ay. ycr., C. Dérisé, Excursion au Yemen, s. 282.

³³ Relation, s. 114.

³⁴ Relation, s. 66-67., BDAY, KSN, 22, EN, 34, ZN, 153, KN, 65.

³⁵ Voyage, s. 6-7.

³⁶ Relation, s. 87.

³⁷ Hasan Kadri, Yemen ve Hayatı, s. 106-107., Muhammed Hilal, a.g.e., s. 1a-1b.

nüfuz sağlamak için "şeyhlik"i devam ettirenlere karşıyız. Gerçek manada, sırf din'e hizmet için bu görevi üstlenmiş olanlara karşı da, müslümanlar olarak şükran borçluyuz. İsterse bu şeyhler Tanzimat kafalı Osmanlı otoritelerine ters düşsün!

Zaten gerçek şeyhler, ne menfaatları uğruna İngilizlerle bir olur, ne de din'i, siyasi nüfuz sağlama-ya alet ederler!

1. Etrafa hocalar göndererek isyana davet etme

İsyancı şeyhler, davalarının halk tarafından benimsenmesi için özellikle hocaları kullanıyorlardı. Halk herhangibir eşkiyadan ziyade, bunlara değer verdiğinden, isyancı şeyhler bu yola başvurmuşlardır.

İsyana davet eden bu hocalar, sair zamanlarda gerçekten halkın dinî ihtiyaçlarıyla uğraştıkları için, kendilerinden şüphe edilmiyordu. Bu hocalar çoğunlukla fukaha adıyla anılıyorlardı.³⁸ Bunlar, fıkıhla meşgul olan kimseler olup, Seyyidlere olduğu gibi bunlara da hürmet edilirdi. Halka istediği telkinatı yapmaya muktedir olan³⁹ fukaha, isyanı teşvikle yetinmiyor, bunun için gerekli olan parayı da halktan topluyordu.⁴⁰

İmamın hükmettiği halk, çok cahil olduğundan, onun her emrine itirazsız uyuyor, dediğini yapıyordu.⁴¹ Bu bağlılığın bir başka nedeni de, İmam'ın halk

³⁸ BDA, İD, no: 2961, 99684, Muhammed Hilal, a.g.c., s. 6a.

³⁹ Hasan Kadri, a.g.c., s. 26-27.

⁴⁰ BDA, İD, no: 99684.

⁴¹ BDA, İD, no: 62152.

üzerinde kurmuş olduğu manevî nüfuz idi.⁴² Bu yüzdendir ki, Osmanlı otoriteleri, gayr-ı İslâmî siyâsetlerinden dolayı İmama olan bu bağlılığı, Halife'ye çevirememişlerdir. Başka bir deyişle Yemenli müslümanlar, kendilerini yönetmekte olan Osmanlı idârecilerini, kendi imamları kadar dindar görmüyorlardı; ve gerçek de buydu. Zaten Osmanlı otoriteleri, gerektiği gibi İslâm'a bağlı olsalardı, müslüman Yemenliler, isyân gerekçesi bulamıyacaklardı.

Halkın yanında itibar sahibi olup, bu isyanlarda rolü olan diğer bir dinî sınıf da, **ukkal** sınıfıdır. Şeyhliğe yakın bir mertebe olduğu için, bir **âkıl**,⁴³ ileride şeyh de olabilirdi.⁴⁴ Ukkal, şeyhin veya imamın kararlarını yürütmekle görevliydi.⁴⁵

Bu işte büyük rol oynayan dinî sınıflar arasında, **vaizleri** de saymak gerekir. Bunlar halk arasına katılır; imama bağlanıp isyan etmeleri için halkı harekete geçirirlerdi.⁴⁶

Osmanlı idarecilerinin din'e olan lakaytlıklarından dolayı, isyânı meşru gören müftiler hile, isyancı imamın yanında yer alıyordu.⁴⁷

İmam, Osmanlılara karşı çıkarttığı bu isyanlarda, sadece hocaları değil, özel surette yetiştirdiği adamlarını da kullanıyordu.⁴⁸ Bunların görevi halka, isyan

---

⁴² BDA, İD, no: 98683, BDA, MM, no: 5507

⁴³ Âkıl, ukkal'ın tekili.

⁴⁴ Bl. no: 21., H. Kadri, Yemen ve Hayatı, s. 27.

⁴⁵ İbnü'l-Hatib Cemalüddin, a.g.e., s. 354.

⁴⁶ BDA, BAEÖ, no: 697/28-8, s. 90.

⁴⁷ BDAY, KSN, 22, EN, 34, ZN, 153, KN, 65.

⁴⁸ BDA, ŞD, no: 1680, Relation, s. 83,97.

duygusunu aşılamaktı.⁴⁹ Eski derebeylerin torunları olan **nukabâ**⁵⁰ ve **ummâl** sınıflarını da bunlar arasında zikretmek gerekir. Bu iki sınıf da, hocalar gibi, imam için cihada davet ediyor, isyanları destekliyorlardı. Şeyh Abdullah denen isyancının mektubundan bunu anlamak mümkündür. O, mektubunda şöyle diyordu: «Sâdât ve meşâyih ile minnet ve peyman edildikten sonra ummâl gönderdim».⁵¹

2. İsyanların cihad olduğu hakkında kamuoyu oluşturma

Şeyh, gayesine ulaşmak için, özellikle halkın dini duygularından istifade etmek istemiştir. Çıkarılan isyanların cihada dönüştürülmek istenmesi de bunu açıkça göstermektedir. İsyancılardan Seyyid İdris olsun, İmam Yahya olsun, veya onun babası Hamidüddin olsun, her üç dinî-siyasî lider de bu metoda başvurmuşlar, davalarını cihad diye ilan etmişlerdir. Onlar bu **cihadi**, kendi mezheblerince farz olarak görüyor; imamet vazifesinde bulunan şahsın da cihad yapmakla **mükellef** olduğunu söylüyorlardı.⁵²

İsyancı dinî lider, bu fikirlerini yukarıda belirttiğimiz gibi özel adamları vasıtasıyla yayıyor veya

---

⁴⁹ BDA, BAEÖ, no: 697/28-8, s. 93.

⁵⁰ H. Kadri, a.g.e., s. 27.

⁵¹ Bl. no: 21.

⁵² Bk. Yemen Hey'et-i teflişiyyesinden Ferik Ferid'ten, Müşir Şakir Paşa'ya yazılan telgraf (BDA, BAEÖ no: 691/28-3), ve 697/28-8, s. 90, BDAY, KSN, 22, EN, 34, ZN, 153 KN, 65, HAS, no: 555, D. 2295. Cihadın islâm hukukundaki yerini ve şartlarını incelemek konumuzun dışında kaldığı için, biz sadece konunun isyanlarla olan ilgisini araştırdık.

mektuplar⁵³ göndererek, cihadı teşvik edip, Osmanlı Devleti aleyhine halkı ayaklandırıyorlardı.⁵⁴

Bu cihadın gerekçesi, Osmanlı Devleti'nin artık layığıyla İslâm'ı temsil edemediği savından ileri geliyordu. Başka bir deyişle; Yemenli müslümanlar, belkide sadece kendilerini idare etmekte olanların hareketlerine bakarak-, İstanbul'daki halifeyi meşru kabul etmiyor; ve bunun neticesinde de isyân ediyorlardı.

Bu konuda dikkati çeken husus, cihadın Osmanlılara yani müslümanlara karşı ilan edilmesidir. Oysa ki İslâm Hukukuna göre, cihad müslümanlara karşı değil, ehl-i küfre karşı yapılır. Fakat yukarıda dediğimiz gibi, Yemenli müslümanlar kendilerini idare etmekte olanların hâl ve hareketlerine bakıyor; bu hareketleri İslâm'la bağdaştıramıyordu. Bundan dolayıdır ki onları kafir sınıfına koyarak, onlara ve hattâ Halife'ye karşı cihad ilan ediyorlardı.⁵⁵

Bu isyancı dinî-siyasî liderlere halk çok kolay uymuş, kendilerini desteklemiştir. İsyancılardan Seyyid Muhsin Şihârî, Osmanlıları, maiyyetine küçük göstermek için, Osmanlıların «küçük bir grup» (şirzime-i kalile) olduğunu, onların «tu'ma-ı mücahidin-i İslâm» olacaklarını iddia ve ilan etmekteydi.⁵⁶

⁵³ Bu mektuplardan, Yemen'deki Osmanlı yöneticilerinin eline geçen ve hâlâ Başbakanlık Devlet Arşivinde muhafaza edilenlerin bir kısmının, Türkçe tercümelerini ve fotokopilerini araştırmamızın «Belgeler» bölümüne koyduk.

⁵⁴ BDA, BAEO, no: 697/28-8, s. 90, BDAY, KSN, 22, EN, 34, ZN, 153, KN, 65.

⁵⁵ Bl. no: 21, BDA, ID, no: 2961, 62152, BDAY, KSN, 22, EN, 34, ZN, 153, KN, 65.

⁵⁶ Bl. no: 2, BDA, ID, no: 62152.

Burada Türklerin İslâm dışı oldukları gösterilerek cihad çağrısında bulunulduğu açıkça görülüyor.

Şeyhlerin, isyana davet için yazmış oldukları mektuplar dikkatle incelenecek olursa, onların Yemen'e bağımsızlık türünden sloganlardan alabil-
diğine kaçındıklarını, savaşlarının sadece din için olduğu kanaatini yaymak olduğu görülür. Mesela, şeyhlerin cihadı teşvik için yazdıkları mektuplardan birinden⁵⁷ bazı tabirleri alıp analiz edecek olursak, bu düşünce daha açık olarak ortaya çıkar.

Şeyh, bir mektubunda, «kaffe-i nası ittihada davet» ederken, bu ittihadın, Osmanlılara yani müs-
lûmanlara karşı olduğunu gizliyor. Şeyhin kullandığı bir başka cümlede, bu cihadı nasıl meşru göstermeye çalıştığı ortadadır. Şeyh mektubunda şöyle diyor: «İşte sizi de tarik-i sedad ve menhec-i reşada davet ediyorum. O da Kitabullah ve Sünnet-i Resûl'e ve sîret-i eimme-i salifeye mütabaat ve emr-i bi'l-ma'ruf ile beraber münkerâttan mücanebet ve i'zâz-ı Din için fî sebilillah cihada himmet etmektir.» Bazı tabirleri alıp analiz edecek olursak, bu düşünce daha açık olarak ortaya çıkar.

Şeyh, bu mektubunda, «kaffe-i nası ittihada davet» derken, bu ittihadın, Osmanlılara yani müs-
lûmanlara karşı olduğunu gizliyor. Şeyhin kullandığı bir başka cümlede, bu cihadı nasıl meşru göstermeye çalıştığı ortadadır. Şeyh mektubunda şöyle diyor: «İşte sizi de tarik-i sedad ve menhec-i reşada davet ediyorum. O da kitabullah ve sünnet-i Resûl'e ve sîret-i eimme-i salifeye mütabaat ve emr-i bi'l-ma'ruf ile beraber münkerâttan mücanebet ve i'zâz-ı Din için fî sebibillah cihada himmet etmektir.»⁵⁸

---

⁵⁷ Bl. no: 17.

⁵⁸ Ay. yer., BDAY, KSN, 22, EN, 34, ZN, 153, KN, 65.

Kimi şeyhlerin mektuplarında, doğrudan doğruya cihad kelimesi kullanılmamış; cihad, başka kelimelerle ifade edilmiştir. Bu mektuplardan birinde,⁵⁹ cihad kavramı şöyle geçmektedir: «Sihar işini yoluna koyduktan sonra, mübarek addolunan hareket icra olunmak üzere şimdiden tehiyyat».

Bu şeyhler, aynı zamanda Allah'ın Dinini kurtarma çabası içinde olduklarını da halka kabul ettirmek istemişlerdir. Şeyhin biri, bir mektubunda şöyle diyor: «Bu musibet-i azimeyi görünce, boynumdan ribka-ı rahatı nez ederek Halik'ın Dini'ni kurtarmak için şitâb ettim. Çünkü bu lüzum artık bana teveccüh ve kıyâm uhdeme tehattüm eyledi».⁶⁰

Şeyhlerin, cihadı meşru göstermek için öne sürdükleri iddialardan birisi de «Dini ihyâ»dır.⁶¹ Şeyh, bu iddiasını ortaya atarken, tek amacının, «mazhar-ı rızay-ı ilahî ve nail-i mükafat-ı manevî» olduğunu söylemektedir.⁶² Bu amaca ulaşmak için de «Dini ihyâ» etmesi gerektiğini, zira vaz olunan kanunla (yani Osmanlı Devlet kanunuyla) ahkam-ı şeriatın terk edildiğini ileri sürmektedir.⁶³

Cihad bahanelerinden biri de, Türklerin erbâb-ı fesad oldukları, dolayısıyla onlara karşı mal ve canla cihad edilmesi gerektiğidir.⁶⁴

Bir şeyh, mektubunda, Türkleri açık açık küfürle itham etmekten çekinmemiş ve şöyle demiştir: «Artık

---

⁵⁹ Bl. no: 21.

⁶⁰ BDAY, KSN, 22, EN, 34, ZN, 153, KN, 65.

⁶¹ Bl. no: 18, 22.

⁶² Ay. ycr.

⁶³ Ay. ycr.

⁶⁴ Ay. ycr.

San'a'da umurunu yoluna koyup, noktalarını ümera ve askerle tahkîm ve teşhizden başka mucib-i tavakkuf bir mania yoktur. O maksad da elde edildikten sonra 'inân-ı azimeti a'dâu'llah tarafına tevcih edeceğim». ⁶⁵ Cümlede geçen a'dâu'llah (Allah düşmanları) tabiri Türkler için kullanılmıştır.

Yine bu şeyh mektuplarından, onların kendilerini halka rehber olarak tanıttıkları, dolayısıyla kendilerine uymanın zorunlu gösterildiği anlaşılmaktadır. Şeyh bu konuda şöyle bir cümle kullanıyor: «hasılı kaffe-i enama hâdî ve delilim. İmdi, herkes için, evamirime itaat ve hareketima mütabaat vacibdir». ⁶⁶ Cümlelerin son kelimesinde, şeyhe itaatın vacib yani farz olduğu iddiası açıkça görülüyor. Şeyh, başlatmış olduğu cihad'da lider, yâni hukukî tabiriyle "ulu'l-emr" olduğunu, Kur'an'a göre de, gerçekten İslâm için cihad eden ulu'l-emr'e itaat gerektiğini hatırlatıyor. Şeyh, kendisine bu gibi manevî sıfatları takarak, halkın dinî duygularını etkilemek, kendisine kayıtsız şartsız bağlamak istemektedir. Aynı mektupta, şeyhin, Hz. Peygamber'in soyundan olduğunu ileri sürerek etkisini artırmaya çalıştığı görülmektedir. O, mektubunda şöyle diyor: «Ben nesl-i necib-i Hazret-i Peygamberi'den olmağla beraber helal ve haramı tanırım». ⁶⁷

Cihadı başlatmak için ortaya atılan ve belki en önemli olan gerekçelerden birisi de, Osmanlı Devleti'nin Şeriat'ı ortadan kaldırdığı ve kaldırılan Şeriat'ın tekrar yaşatılması gerektiği idi. Şeyh Abdulah, bu konuda da şöyle demektedir: «İbadullah,

---

⁶⁵ BDAY, KSN, 22, EN, 34, ZN, 153, KN, 65.

⁶⁶ Mektubun mecnû için bk. Bl. no:18.

⁶⁷ Bl. no: 18.

davetime icabet ve bana muavenet ediniz. Dini düzeltelim, ebvab-ı Şeriatı açalım, ehl-i fücurun ocaklarını söndürelim». ⁶⁸ Şeyh, ehl-i fücür, derken Türkleri kast ediyor.

3. Cihadı meşrulaştırmak için ayet ve hadisleri delil gösterme

İsyanı teşvik eden şeyhler, Kur'ân'ın bazı ayetleriyle Hz. Peygamber'in hadislerini öne sürerek, davalarının haklılığını ispatlamak istemişlerdir. Konuyu aydınlatmak amacıyla, şeyhlerin cihada çağrı mektuplarına almış oldukları bazı âyet ve hadislerin meallerini şöylece sıralamayı faydalı görüyoruz.

Ayetler

Size ne oluyor ki çarpışmıyorsunuz...» ⁶⁹

«Yardımlaşın» ⁷⁰

«De ki (Habibim), "İşte bu, benim yolumdur. Ben (insanları Allah'a bir basiret üzere davet ediyorum)"» ⁷¹

«Ey îmân edenler, siz Allah (ın dinine, O'nun peygamber-i zîşanına) yardım ederseniz, O da (düşmanınıza karşı (size yardım eder ve ayaklarınızı sabit kılar))» ⁷²

---

⁶⁸ BDAY, KSN, 22, EN, 34, ZN, 153, KN, 65.

⁶⁹ K.K. 4/75., Bl. no: 17.

⁷⁰ K.K. 4/71, Aynı belge

⁷¹ K.K. 12/108, Bl. no: 18, 22, BDAY, KSN, 22, EN, 34, ZN, 153, KN, 65.

⁷² K.K. 47/7., Bl. no: 20.

«Ey iman edenler, Allah'tan korkun, Bir de sâdık olanlarla beraber olun»⁷³

«Ey imân edenler, sizi, size hayat verecek şeylere davet ettiği zaman Allah'a ve Resûli'ne icabet edin. Bilin ki şüphesiz Allah kişi ile kalbi arasına girer ve siz hakikaten yalnız O'na dönüp toplanacaksınız. Bir de öyle bir fitneden sakının ki, o, içinizden yalnız zulmedenlere çatmaz (âmmeye de sirayet ve hepsini perişan eder). Hem bilin ki Allah, şüphesiz azabı çetin olandır.»⁷⁴

«Size söylemekte olduklarımı yakında hatırlayacaksınız. Ben işimi Allah'a ısmarlıyorum. Çünkü Allah kullarını çok iyi görendir»⁷⁵

«Size ne oluyor ki Allah yolunda ve acz ü ızdırıp içinde bırakılıp: "Ey Rabbimiz, bizi ahalişi zâlim olan şu memleketten (kurtarıp) çıkar, bize tarafından sahib gönder, bize katından bir yardımcı yolla" diyen erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda düşmanla çarpışmıyorsunuz.»⁷⁶

«Ey iman edenler (düşmanlarınıza karşı) korunma tedbirinizi alın da küçük kıt'alar halinde harbe çıkın yahud toptan seferber olun»⁷⁷

«Şüphesiz biz peygamberlerimize ve iman edenlere hem dünya hayatında, hem şahidlerin dikileceği gün herhalde yardım edeceğiz.»⁷⁸

---

⁷³ K.K. 11/119, Bl. no: 20.

⁷⁴ K.K. 824-25, Aynı belge.

⁷⁵ K.K. 40/44, Bl.no:21, BDAY, KSN,22, EN, 34, ZN, 153, KN, 65.

⁷⁶ K.K. 4/75., BDAY, KSN, 22, EN, 34, ZN, 153, KN, 65.

⁷⁷ K.K. 4/71., aynı belge.

⁷⁸ K.K. 40/51., Ay.yer.

«İnsanları Allah'a davet ve (kendisi de) iyi amel ve hareket eden ve «ben şüphesiz müslümanlardanım» diyen kimseden daha güzel sözlü kimdir?»⁷⁹

«Sizden öyle bir cemaat bulunmalıdır ki (onlar herkesi) hayra çağırsınlar, iyiliği emretsinler, kötülükten vazgeçirmeğe çalışsınlar. İşte onlar muradına erenlerin ta kendileridir».⁸⁰

«Ey kavmimiz, Allah'ın davetçisine icabet edin. Ona iman edin ki (Allah) sizin günahlarınızdan bir kısmını yarlıgasın ve sizi çok elem verici bir azaptan kurtarsın. Kim Allah'ın davetçisine icabet etmezse o, yeryüzünde (Allah'ı) aciz bırakacak değildir. Onun Allah'tan başka yardımcıları da yoktur. Onlar apaçık bir sapıklık içindedirler.»⁸¹

«Ey iman edenler, Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin.»⁸²

«Şüphesiz ki Allah hak yolunda (muharebe ederek düşmanları) öldürmekte, kendileri de öldürülmekte olan müminlerin canlarını ve mallarını –kendilerine cennet (vermek) mukabilinde– satın almıştır. (O'nun) Tevratta, İncilde ve Kur'an'da (zikir olunan bu va'di) kendi üzerinde hak (ve kat'i) bir va'ddir. Allah kadar ahdine vefa eden kimdir? O halde (ey mü'minler) yapmış olduğunuz bu alış verişten dolayı sevinin, Bu, en büyük saadettir».⁸³

«Şüphesiz ki Allah zerre kadar haksızlık etmez».⁸⁴

---

⁷⁹ K.K. 41/33., Ay. ycr.

⁸⁰ K.K. 3/104, Ay. ycr.

⁸¹ K.K. 46(31-32., BDAY, KSN, 22, EN, 34, ZN, 153, KN, 65.

⁸² K.K. 9/111, Ay. ycr.

⁸³ K.K. 9/111, Ay. ycr.

⁸⁴ K.K. 4/40, Ay. ycr.

«Şüphesiz ki Allah insanlara hiçbir şeyle zulmetmez. Lakin insanlar kendi kendilerine zulmederler».⁸⁵

«Kim (yalnız) dünya hayatını ve onun zinet (ve ihtişam)ını arzu ederse, onların yaptıklarının (çalıştıklarının) karşılığını burada tamamen öderiz. Onlar bu hususta bir eksikliğe de uğratılmazlar. Onlar öyle kimselerdir ki ahirette kendilerine ateşten başkası yoktur. (Dünyada) işledikleri şeyler (hatta iyilikler) orada boşa gitmiştir. Zaten yapageldikleri hep boştur (onların)».⁸⁶

«Habibim de ki: «Ben bu (tebliğime) karşı akrabalıkta sevgiden başka hiçbir mükafat istemiyorum.»⁸⁷

«Çünkü benim velim o Kitabı indiren Allah'tır ve O, bütün salihlere de velilik ediyor».⁸⁸

«Allah size yardım ederse artık sizi yenecek yoktur. Sizi yardımsız bırakırsa ondan sonra size yardım edebilecek kimdir? Mü'minler ancak Allah'a güvenip dayanmalıdır.»⁸⁹

«Şüphe yok ki bu (Kur'an)'da âbidler zümresi için (umduklarına) ulaşma (çareleri) vardır.»⁹⁰

---

⁸⁵ K.K. 10/44, Ay. ycr.

⁸⁶ K.K. 11/15-16., Ay. ycr.

⁸⁷ K.K.42/23., Ay. ycr.

⁸⁸ K.K. 7/196, Ay. ycr.

⁸⁹ K.K. 3/160, BDAY, KSN, 22, EN, 34, ZN, 153, KN, 65.

⁹⁰ K.K. 21/106., Ay. ycr.

Hadisler

«Kim Allah için sever, Allah için buğz eder, Allah için verir, Allah için menederse, o kimse imanını tamamlamış olur»⁹¹

«Bir kul beni nefsinden, ehlimi ehlinde ve neslimi kendi neslinden daha fazla sevmezse, iman etmiş olmaz».⁹²

4. Mehdilik iddiasıyla halkı kandırma

Yemen'deki isyancı liderlerin hilafet davasını gütmekle yetinmeyip, başka iddialarda da bulunduklarını kaynaklardan öğreniyoruz. Mehdilik de bunlardan bir tanesidir. Mehdilik sıfatı da, sırf isyanı meşru göstermek ve Osmanlı Devleti'ne karşı isyan çıkarmak için ortaya atılmıştır. Meselâ, Beyt-i münit köyünde Umranlı Seyyid Kasım el-Mahzî, mehdilik iddiasında bulununca; Seyyid Kasım mehdiliğini ileri sürdü; bunu fırsat bilen Sevdeli Seyyid Yahya b. Abdurrahman da kendisinin «mehdinin veziri» olduğunu iddia etti.⁹³

Mehdiliğini ilan eden yalnız Seyyid Kasım değildi; bu iddiada bulunan başka kimseler de ortaya çıkmıştır. Meselâ İbb Kazasından Fakih Muhammed el Hittaci bunlardan biridir. Aynı kazadan Abdullah adındaki bir zenci de «mehdinin bayraktarı» olduğunu ileri sürmüştür.⁹⁴

---

⁹¹ BDAY, KSN, 22, EN, 34, ZN, 153, KN, 65.

⁹² Ay. yer.

⁹³ BDA, DAA, no: 796/5.

⁹⁴ Ay. yer.

Keza, Yemen valilerinden Ahmed Muhtar Paşa'nın Bab-ı Âlî'ye göndermiş olduğu 29 Ramazan 1289 tarihli bir ârızasından, yine mehdî lakabıyla birinin ortaya çıktığını, bu mehdînin de Devlet aleyhinde isyan çıkarttığını ve nihayet gönderilen bir kuvvetle kalelerinin imha edildiğini anlıyoruz.⁹⁵

Daha sonraki yıllarda ortaya çıkan Seyyid Muhammed b. İdris'in de Osmanlı Devleti'ne isyan ederken, kendisini Mehdî olarak tanıttığını, yine arşiv belgelerinden öğreniyoruz.⁹⁶ Mehdî İdris, bir yandan Şeriatın uygulanmasını Osmanlı Devleti'nden isterken öte yandan da, Osmanlılar aleyhinde Din'e inanmayanlarla, yâni İngilizlerle anlaşmıştır.⁹⁷ Bu Mehdînin İngilizlerden çok miktarda para aldığı bu parayı da Osmanlılar aleyhine çıkarttığı isyanda kullandığı, ilgili belgede⁹⁸ belirtilmektedir.

Yukarıda söylediğimiz gibi bu dönemde, Yemen'de görülen mehdîlik iddiaları, sırf siyasî amaçlarla ortaya atılmıştır. Nitekim bu mehdîler, çevrelerine topladıkları saf insanlarla, Osmanlı Devleti'ne isyan etmişler ve Osmanlılar'a yardım eden Şeyh Salih Ümrânî gibilerini öldürtmüşlerdir.⁹⁹

Mehdîlik iddiasında bulunanların, saf ve cahil insanlarla temasa geçmelerinin sebebi, onları kandırmanın kolaylığından ileri geliyordu. Bu mehdîler, halkı kandırmak için bazı metodlar uygulamışlar ve özellikle kerâmetler gösterdikleri izlenimini vererek halk üzerinde manevî bir tesir bırakmak istemiş-

---

⁹⁵ BDA, MM, no: 1884

⁹⁶ HAS, no: 555, D. 3. 2611.

⁹⁷ Ay. yer.

⁹⁸ Ay. yer. Bl. no: 13.

⁹⁹ BDA, DAA, no: 796/5.

lerdir. Bunlar aynı zamanda halka manevî ve uhrevî mükafatlarda vadediyorlardı.¹⁰⁰ Bu cümleden olarak, 28 safer 1293/1876 cuma gecesi, yukarıda adı geçen Mehdî veziri Seyyid Yahya, Beyt-i Münit köylülerini toplayarak, **ateş yemek** ve benzeri oyunlarla halkı kandırmış ve kendilerine bağlamışlardır.¹⁰¹ Halkı bu şekilde etkiledikten sonra, Hükümet alcyhine bir cemiyyet kurmuşlar ve adı geçen Fakih Muhammed el-Hittaci'ye **mehdilik** ve zenci Abdullah'a bayraktarlık ünvanını vererek, bu saf insanlarla çevredeki kabile ve köylere saldırmışlardır.¹⁰² Görülüyor ki, mehdilik iddiasında bulunan bu zevat, din'den başka şeylerle uğraşmışlardır. Oysa ki **mehdilik**, hidayete, yani Allah yoluna çağırma demektir; soygunculuk ve sihirbazlık değil. Buradan da mehdilik sıfatının nasıl kötüye kullanıldığını görüyoruz.

Bu mehdîler, kendilerine bağlanmayanların evlerini ve tarlalarını ateşe vermişler, halka zulüm ve tecavüzde bulunmuşlardır.¹⁰³ Nihayet bunlar yakalanıp İstanbul'a getirilmiş, bazılarına Osmanlı askeri kanununa göre idam cezası verilmiş, diğerleri de hapse veya küreğe mahkûm edilmişlerdir.¹⁰⁴ Hattâ bunlardan birinin Devlet aleyhinde casusluk yaptığı da tesbit edilerek o da idam edilmiştir.¹⁰⁵

---

¹⁰⁰ BDA, İD, no: 2961.

¹⁰¹ BDA, DAA, no: 796/5.

¹⁰² Ay. ycr.

¹⁰³ Ay. ycr.

¹⁰⁴ Ay. ycr.

¹⁰⁵ Ay. ycr.

5. Osmanlı Devleti'ni dinsizlikle itham etme

İsyancı şeyhler, bu isyanlarında mümkün mertebe, Osmanlıları küçük düşürmeğe ve halkın yanında olan itibarlarını azaltmaya çalışmışlardır. Şeyhler bunu yaparken de, yine siyasi emellerine hizmet etmeyi düşünüyorlardı. Çabaları, elden geldiği kadar halkı İstanbul Halifesi'nden koparmak ve hattâ ona karşı bir nefret uyandırmaktı. Bunun için de halkı kışkırtıyorlardı.¹⁰⁶

Bu cümleden olarak, Halife ve maiyyetinin birbiriyle ihtilaf halinde oldukları söylenip yayılıyordu. Güya Halife ve dolayısıyla Devlet, Yemen'i terk etmek istiyormuş da, Yemen'deki Devlet adamları buna karşı çıkıyormuş. Bunun için de «Yemen'deki memurlara isyan etmek gerekir» deyip, isyanı kışkırtıyorlardı.¹⁰⁷

Şeyhler, ayrıca Osmanlı ordusunun zayıf olduğu söylentisini yaymaya çalışıyorlardı. Onlar, Osmanlı ordusunun gayr-ı müslimlere yenildiğini ve bunun için Yemen'e yardım gönderilemeyeceğini iddia ediyor, halkı isyanda direnmeye çağırıyorlardı.¹⁰⁸ Bu şeyhlere inanan halk da, yukarıdaki bölümlerde de gördüğümüz gibi Osmanlılara karşı cihad etmeye sürükleniyordu.¹⁰⁹

Bu şeyhlerden bazıları, mesela Muhsin Şihari, mezheplerle ilgili bazı itikad meselelerini söz konusu ederek, halkı bir mezheb taassubuna sürüklüyor ve

---

¹⁰⁶ BDA, İD, no: 2961., BDA, MM, no: 5507.

¹⁰⁷ BDA, İD, no: 1961.

¹⁰⁸ BDA, İD, no: 62152.

¹⁰⁹ Ay.yer., BDA, BAEÖ, no: 697/28-8, s. 93.

Osmanlı Devleti'nden soğutuyordu.¹¹⁰ Şeyh Abdullah da yazdığı mektuplarda Osmanlı düşmanlığını işliyor ve mümkün olduğu kadar halkı Osmanlı Devleti'nden koparmaya çalışıyordu. O bir mektubunda halka hitaben Türkler için şöyle diyor: «İcrasından çekinilmeyen münkerat ve ahalî hakkında edilen itisâfât malumunuzdur»¹¹¹. Bu mektubun devamında da, bu şekilde münkerat işleyenlere karşı cihad etmek gerektiğini işliyor.

Başka mektuplarda da Türklerden düşman olarak söz edilmektedir.¹¹² Bu şeyhler Türklerle düşman gözüyle bakmakla yetinmiyor, onları, Şeriat'ı terk etmekle de itham ediyorlardı.¹¹³ Şeyh, suçlamalarına devamla, Türklerin, herkesin malını elinden zorla aldıklarını, onların yani Türklerin erbâb-ı fesad ve cebabire¹¹⁴ olduklarını yazmakta ve bu acem askeri-nin (yani Osmanlı askeri-nin) yakında kılıçtan geçireceklerini maiyyetine bildirmektedir.¹¹⁵ Bazı mektuplarda da Türkler için erbab-ı bağy ve inad,¹¹⁶ a'dâu'llah,¹¹⁷ sihâb-ı ğam ve elem,¹¹⁸ tâife-i

---

¹¹⁰ BDA, İD, no: 2961.

¹¹¹ Bl. no: 17, 18, 22, BDAY KSN, 22, EN, 34, ZN, 153, KN, 65.

¹¹² Bl. no: 19, 21., BDAY, KSN, 22, EN, 34, ZN, 153, KN, 65.

¹¹³ Bl. no: 18.

¹¹⁴ Bl. no: 18, 22.

¹¹⁵ Bl. no: 18.

¹¹⁶ BDAY, KSN, 22, EN, 34, ZN, 153, KN, 65.

¹¹⁷ Ay. yer.

¹¹⁸ Ay.yer.

bağiiye,¹¹⁹ a'day-ı Din,¹²⁰ acemler,¹²¹ ehl-i fücûr,¹²² kavm-ı dalâletkarin¹²³ denilmektedir.

Bir başka mektupta, Türkler için yazılmış olan şu ithamları okuyoruz: «ahkâm-ı ilahiiyyeyi tebdîl ve rızay-ı Bârî hilâfına olarak bir din ibdâ iden ve muharrematı istihlal bir de şurb-ı hamr ve fi'l-i şenî gibi fezayiha ictisâr ve salavat-ı hamseyi terk ve Ramazanda alenen iftar eyleyen ve zuafaya zulûmden ve şürefayı tahkîrden çekinmeyen taife»¹²⁴. Böylece bir gayr-ı müslim için söylenebilecek her şeyi sayıp döken Şeyh, mektubunun sonunda «düşman» olduğunu belirttiği Türklere fiilen düşmanlık edilmesini istiyor¹²⁵. Burada yinelemekte yarar vardır ki; şeyhleri, Osmanlılar aleyhinde bu şekilde konuşmaya götüren âmillerin başında, Yemen'deki Osmanlı yetkililerinin din'e karşı gösterdikleri gayr-ı ciddi ve de gayrı İslâmî hareketleriydi.

Yine bir mektupta, Türk idaresinin ihmalinden söz edilmekte ve Türklerin esas gayesinin, halka zulmederek, mallarını ellerinden almak olduğu ileri sürülmektedir.¹²⁶ Aynı mektupta¹²⁷ şunları okuyoruz: «Meramları, İstanbul'a gönderip, «kibâr ve rüesay-ı arabı tuttuk» diye iftihar eylemektir... Hazer ediniz». Bir başka mektupta da Türkler aleyhine

---

119 Ay. yer.

120 Ay. yer.

121 Ay. yer.

122 Ay. yer.

123 Ay. yer.

124 Bl. no: 19.

125 Ay. yer.

126 Bl. no: 21., BDAY, KSN, 22, EN, 34, ZN, 153, KN, 65.

127 Bl. no: 21.

yazılmış şu cümleleri okuyoruz: «Türklerin emri altına duhuldan hazer ediniz. Mevsûkan haber aldığı-mıza göre, maksadları Yemen'in cemî rüesâsını toplayıp İstanbul'a göndermek imiş.»¹²⁸

Bu isyanıcı şeyhler, Osmanlıların malını ganimet olarak göstermekte ve fakir halkın mala olan meylini körüklemekteydiler. Nitekim şeyh mektuplarının birinde şunları okuyoruz: «seksene karîb tüfenk iğtinâm edilmiştir. İşte bu fırsat, iğtinam olunacak bir fırsattır. Düşmanımız min tarafî'llah duçar-ı zillet oldu. Aleyhine her tarafta kıyam olundu. Gece ve gündüz anlardan kimi görür iseniz zabt ve derdest etmeniz rica olunur. Âmme-i İslâm'a teklif ettiğimiz gibi malen bize muavenet ve düşmanımız hakkında fiilen ibraz-ı adavet etmenizi teklif ve iltizam ederiz vesselam»¹²⁹ Oysa ki İslâm Hukukuna göre, kendisiyle savaşılan kafirlerin malı ganimet olur; müslümanların değil. Yukarıdaki cümlelerden anlaşıldığına göre, bütün müslümanlar Türkler aleyhine yardımlaşmaya çağrılmakta ve Türkler müslüman kabul edilmemektedirler.

Bu şeyhler, Türklerin görgü kurallarından da yoksun olduklarını yaymışlardır. Onlardan biri bu konuda şunları yazıyor: «Onlar (yani Türkler) ne büyüğün ne küçüğün kadrini bilmezler».¹³⁰ Bunu daha da ileri götürerek şöyle demişlerdir: «Onların Allah'a isyanları meydanda, gayr-ı kabil-i inkardır. Emval-i müslimin gasb, erbab-ı şan ve şeref tahkîr, ahkam-ı ilahiyye tebdîl edildi. Helal ile haram belli

---

¹²⁸ BDAY, KSN, 22, EN, 34, ZN, 153, KN, 65.

¹²⁹ BDAY, KSN, 22, EN, 34, ZN, 153, KN, 65.

¹³⁰ Ay. ycr.

değil. Küfürleri zahir oldu. İbada'llah, bu kavm-i delaletkarin ile cihad için bana muavenet ediniz.»¹³¹

6. Halkı kurtarma çağrısı

Şeyhlerin isyan için kullandıkları başka bir metod da, kendilerini kurtarıcı olarak halka kabul ettirmeye çalışmalarıdır. Şeyhlerin bu çabasını, elimizdeki belgelerden ve bizzat yazdıkları mektuplardan anlıyoruz. Şeyhler bu mektuplarında, kendilerine katılacak olanlara bazı manevî mükafatlar da vadederek onları kolayca kendi taraflarına çekiyorlardı.¹³²

Şeyhler kendilerini kurtarıcı gösterebilmek için, önce Türkleri zalim olarak tanıtıyor ve halkı, bu zalimlerden kurtarma çabası içinde olduklarına inandırıyorlardı. Bir mektupta şu cümleyi okuyoruz: «maksadları sizi tutmak ve bununla iftihar etmektir»¹³³. Türkleri bu şekilde nitelendirdikten sonra, şeyh, mektubuna¹³⁴ şöyle devam ediyor: «Nâsi fevz ve felâhı mucib ef'âle tahrik ve teşvikte inâyet ve gayretin... karîn-i is'af olacağını me'mul ederim».

Bir başka mektupta, yukarıdaki hususu daha da açık görüyoruz. Şeyh bu mektupta diyor ki: «a'dây-ı Din rahat ve ibadullaha zulm için meydan ve fırsat bulmuş idi»¹³⁵ Bu cümlede de Türkleri din düşmanı olarak gösteren şeyh, şu cümlelerle kendisini kurtarıcı pozisyonuna koyuyor: «Bu musîbet-i azîmeyi görün-

---

¹³¹ Ay. yer.

¹³² BDA, İD, no: 2961.

¹³³ BDAY, KSN, 22, EN, 34, ZN, 153, KN, 65.

¹³⁴ Ay. yer.

¹³⁵ Ay. yer.

ce, boynumdan rıbka-ı rahatı nez ederek, Halik'in Dini'ni kurtarmak için şitâb ettim. Çünkü bu lüzum artık bana teveccüh ve kıyam uhdeme tahattüm eyledi»¹³⁶ diyor ve devam ediyor: «Davetime icabet, evamirime itaat, uhdenize vacib olduğu surette harekete müsaraat, acemlerle muharebe etmeğe, baş kesmeğe, teşmîr-i sa'at himmet eylediniz. Benim bu bâr-ı girân-ı imameti tahammülüm, ancak itaat-ı evâmîr-i ilahîye ve gayret-i dinîye ile beraber, eimme-i hâdîn meslek-i celiline inzîmam etmek arzusundan ileri geliyor. Yoksa müzehrefat-ı dünyeviyyeyi istemem».¹³⁷ Aynı mektupta, kendisini kurtarıncı olarak gösteren şeyhin şu iddialarını da okuyoruz: «Eğer bana itaat eder iseniz, inşaallah sizin esbab-ı istirahatınızı istihsal ve sizi Sünnet-i kavîme ve tarîk-i müstakîme irşâd ederim. Metâ-ı dünyaya gönül vermem. Emvâlî reâyayı almam. Adl ve nasfeti elden bırakmam. Mü'minlere rahîm ve şefîk, a'day-ı Din'e şedid olurum. Milleti muhafaza, erkan-ı dinî himaye ve ihkak-ı hakk ederim. Niran-ı harb ve vağanın iltihabında beni bir semender-i sefder görürsünüz. Her umurda azm ve basîret, ahval-i cumhuru islahâ himmet ederim. Fî sebilillah kemal-i sabr ve sebatla mücadele ederek kanımı dökmekten çekinmem»¹³⁸

Şeyh, isyân gerekçesini halkına bu şekilde izah ettikten sonra tekrar onu isyana davet ediyor ve şöyle diyor: «İbâdâ'llâh, davetime icâbet ve bana muavenet ediniz; Dini düzeltelim, ebvâb-ı Şeriat'ı açalım, ehl-i

---

¹³⁶ Ay. yer.

¹³⁷ Ay. yer.

¹³⁸ Ay. yer.

fücûrun ocaklarını söndürelim. Zira, daire-i isyanda devamları uzadı»¹³⁹

Şeyh, başka bir mektubunda, halkın ancak kendisi sayesinde değer kazanabileceğini iddia ederek, şöyle diyor: «Onlar ne büyüğün ne küçüğün kadrini bilmezler. Sizin böyle itibar ve haysiyet bulmanız bizim sayemizedir. Bir ay kadar görünmez olsak da bizden emniyet bulsalar, artık kimseyi tanımazlar, siz de itibardan düşersiniz.»¹⁴⁰ Şeyh, müslümanların ancak kendisi tarafından toplanıp, birliğinin sağlanabildiğini halka inandırmak için şu cümleleri de kullanıyor: «Ehl-i Beyt ve ehl-i iman merkez-i ittihadta cem etmeğe Hazret-i Müyessirü'l-umûr beni muvaffak eyledi»¹⁴¹. Bu muvaffakiyetini gösterdikten sonra, yine kurtarıcı vasfını ortaya koyuyor: «Mahza dini ihya ve zuafa ve mesakini zulûmden tahlis etmek ve binaenaleyh mazhar-ı rızay-ı ilahî ve nail-i mükafat-ı manevî olmak maksadiyle vatanımı terk ederek buraya geldim»¹⁴². Şeyh, kurtarıcı olduğunu, şu cümlede daha da açık olarak ortaya koyuyor: «Hasılı kaffe-i en'ama hadî ve delilim»¹⁴³.

Şeyh, bütün bu davetlerinde, halkı doğru yola ve hidayete çağırma iddiasındadır. Nitekim başka bir mektubunda şöyle demektedir: «İşte sizi tarik-i sedad ve menhec-i reşada davet ediyorum»¹⁴⁴

---

¹³⁹ BDAY, KSN, 22, EN, 34, ZN, 153, KN, 65.

¹⁴⁰ Ay. yer.

¹⁴¹ Bl. no: 22.

¹⁴² Bl. No: 18, 22.

¹⁴³ Ay yer.

¹⁴⁴ Bl. no: 17.

7. Şeyhin, kendisine uymayanları cezalandırması

Her ne kadar şeyhler, halkı zulümden kurtarma iddiasında idiyse de, zaman zaman aynı şeyhlerin halka zulüm ettiklerini görüyoruz.

Belgelerden edindiğimiz bilgilere göre, şeyh, maiyyetindeki bazı eşkiyaları 15 riyal karşılığında kiralamakta ve onlara verilecek bu parayı da, ya zorla halktan almakta¹⁴⁵ veya halkı kandırarak onlardan aldığı zekat ve fitre sadakalarını, kiraladığı bu eşkiyalara dağıtmaktaydı.¹⁴⁶

Şeyhin halktan para koparması için başvurduğu yollardan birisi de, halktan esir ve rehine alarak, bunları fidye karşılığında salıvermesiydi.¹⁴⁷ Bu konudaki bir belgede şöyle denilmektedir: «Şakiy-i markûm bu günlerde nezdindeki rehinler ve aldığı fidye-i necat ve eyyam-ı mübarekenin hululunde Zeydilik icabınca fukâhası vasıtasıyla toplayabildiği fitre ve zekâtı rüesay-ı eşkiyaya me'kel ve mat'am göstererek dörder beşer yüz mevcudlu eşkiya çetelelerini vilayetin hudud-i şimaliyyesindeki Hicce ve Hücur'a sevk ederek ifsâda çalışır».¹⁴⁸

Şeyhler, aldıkları bu rehinelere çok kötü muamele ve işkence yaparlardı. Bir şeyh mektubunda bu konuda şunları okuyoruz: «Siharlıların rehineleri

---

¹⁴⁵ BDA, İD, no: 99684, BDAY, KSN,14, EN 437; ZN, 126, KN, 9.

¹⁴⁶ HAS, no: 479, D. 1900, BDA, İD, no: 2961, 99740.

¹⁴⁷ BDA, İD, no: 99684.

¹⁴⁸ BDA, İD, no: 99740.

nezdinizde zincirbend olarak mahbus olup, meşayih bayramında gelecekler»¹⁴⁹

Şeyhlerin elinde, yabancı ülkelerden, özellikle Aden üzerinden İngilizlerden temin ettikleri silahlar¹⁵⁰ bulunduğundan,¹⁵¹ halk üzerindeki baskılarını daha kolay kurabiliyorlardı. Nitekim 21 Mayıs 1308/1890 tarihinde, Yemen vilayetinden Sadaret'e çekilen telgrafta, isyancı imam Hamidüddin'in **martini, hanri ve kapaklı tüfenklerle köylere saldırdığını** görüyoruz.¹⁵²

Halk üzerinde bu şekilde baskı kuran şeyhler, kendilerine tâbi olmayanlara karşı acımasız bir şekilde davranıyorlardı. Bir belgede bu konuda şöyle denilmektedir: «Civarlarında bulunan kabâil-i bedviyye halkının sebükmeğzanından bir takım eşhası başlarına cem ile oralardaki kurâ ve kabâile tecavüz ve tahatti ve kendilerine teba'iyet etmeyen ahaliyi mutî'ânın mesken ve me'valarını basmak ve mal ve mülklerini yağma ve ihrak etmek.»¹⁵³ Bundan da anlaşılıyor ki, şeyhler kendilerine uymayanları öldürtüyor, mallarını yağma ediyorlardı.

Şeyhlerin bu zulumü, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin tabaiyyetini kabul eden halka da yöneltti.¹⁵⁴ Osmanlı Hilafetini ve idaresini kabul edenler

---

¹⁴⁹ Bl. no: 21.

¹⁵⁰ HAS, no: 479, D. 1900, HAS, no: 555, D. 3.2611, BDA, 1D, no:99740.

¹⁵¹ BDAY, KSN, 14, EN, 330, ZN, 126, KN, 8., HAS, no: 548, 479, D. 1899, BDA, 1D, no: 99684.

¹⁵² BDAY, KSN, 22, EN, 34, ZN, 153, KN, 65.

¹⁵³ BDA, DAA, no: 796/5.

¹⁵⁴ Ay. yer.

tehdid ediliyor ve Osmanlı İdaresinden koparılmak isteniyordu.¹⁵⁵

Şeyhler, gayelerinde başarılı olabilmek için, çeşitli devlet konsolosluklarıyla da ilişki kuruyor; bunlardan aldığı silah ve para yardımıyla bu baskılarını daha da artırıyorlardı.¹⁵⁶

Şeyhler, bütün bunlarla yetinmiyor, halktan istediklerini hapse attırarak dövdürüyor, veya sürgüne gönderiyordu.¹⁵⁷

Bu şekilde şeyhin siyasî, ekonomik ve sosyal baskısı altında olan halk, istemiyerek de olsa ona tabi oluyordu.¹⁵⁸ Halk bu bağlılığı kabul edince de, şeyh onları istediği şekilde kullanıyor, isyan ettiriyor, eşkiyalık yaptırıyordu.

Yemen'deki Osmanlı yöneticileri de, insan onurunu kırıcı davranışlarıyla, bu isyanlara âdetâ davetiye çıkartıyordu.

C. Mezheb Farklılıkları

Yemen'deki isyanların çıkartılmasında mezheblerin de büyük rolü olmuştur. Bunlardan müntesibi en çok olanı Zeydiyyedir.¹⁵⁹

---

¹⁵⁵ HAS, no: 555, D. 3. 2611.

¹⁵⁶ BDA, MM, no: 4543, BDA, BAEO, no: 697/28-8, s. 90.

¹⁵⁷ BDA, İD, no: 2961.

¹⁵⁸ BDA, İD, 1323 safer no: 22.

¹⁵⁹ Mezheblerin, itikadî ve amclî yönlerini incelemek, sahanızın dışında kaldığı için, biz meselenin sadece siyasî yönünü ele alacağız. Zeydîler, Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebi Talib'e dayanırlar. Bunlar, imametın, yani hilafetin kendilerinden başkasına verilmesini meşru saymazlar. Ancak, imam olacak şahsın üzerinde gerekli vasıfların bulunmasını da şart koşarlar.

Zeydiyye mezhebinden başka, Şafî,¹⁶⁰ Hanefî,¹⁶¹ İsmâîlî¹⁶² ve Vahhabî¹⁶³ mezhepleri müntesiblerinin de Yemen'de bulundukları kaynaklarda zikredilmek-

Zeydî inancına göre, Devlet Reisi zalimse, ona isyan etmek gerekir. Zeydîlik konusunda daha ayrıntılı bilgi için bk. eş-Şehrîstânî, el-mîlel ve'n-nihel, el-Kahire, 1968, I, 154-157, BY, s. 60 vd., TYS, I, 267 vd., AY, s. 6a-6b, Ragıb, s. 165 vd. Muhammed Hilal, a.g.e., s. 9a, Hüseyin b. Halid, a.g.e. s. 26., Hukn. Os. s. 9., Relation, s. 79, 87, H. Lammens, l'İslam, Croyances et institutions, Beyrouth, 1943, s.203-205, Neşet Çağatay-İbrahim Agah Çubukçu, İslam Mezhepleri Tarihi, Ankara, 1965, I, 48 vd., Yaşar Kutluay, İslâm ve Yahudi Mezhepleri, Ankara, 1965, s. 101, H. Laoust, Les Schismes dans l'İslam, Paris, 1965, s. 93-94., BDAY, KSN, 18, EN, 553/217, ZN, 93, KN, 35., İbrahim Abdüsselam, Yemen seyahatnamesi, s. 60, FS. Naggiar, La Révolte du Yemen, s. 154., Rıza Ahmed, Mufasssal Yemen coğrafyası, s. mezahib-i muhtelifeleri bahsi, Gillian King, Imperial Outpost Aden, s. 80,81., Y. M. Goblet, La Révolte au Yemen, s. 208., H. Ingrams, The Yemen, s. 59., Hüseyin Gazi Yurtaydın, İslam Tarihi Dersleri, Ankara, 1971, s. 180-181., R. Duguay, Trois années en Arabie Heureuse, par Alfred Beneyton, s. 496, Hasan Kadri, Yemen ve Hayatı, s. 11, 28., Barbier de Meynard, Notice sur l'Arabie Meridionale, s. 118,119, İhsan Süreyya Sırma, Yemen Kıt'asında Osmanlı Devleti'ne ve Diğer Devletlere karşı İsyan Eden Aşiretlere Dair bir Vesika, İİFD, Ankara, 1977, II, 223, İ.A. Zeydiyye mad.

¹⁶⁰ Mission, s. 208, Gillian king, a.g.e., s. 80-81., Rıza Ahmed a.g.e., mezahib-i muhtelifeleri bahsi, İbrahim Abdüsselam, a.g.e., s. 60., F.S. Naggiar, a.g.e., s. 154., AY, s. 3a., Hasan Kadri, a.g.e., s. 11, 28, H. Marchand, a.g.e., s. 399., Raymond Duguay, a.g.e., s. 496.

¹⁶¹ Hasan Kadri, a.g.e, s. 11, Rıza Ahmed, a.g.e., s. mezahib-i muhtelifeleri bahsi.

¹⁶² Rıza Ahmed, ay, es. ay. yer., TYS, I, 8., H. Lammens, a.g.e., s. 205., C. Faycin, a.g.e., s. 486., Henri Corbin, Histoire de la philosophie İslamique, Paris, 1964, s. 114,115.

¹⁶³ Vahhabiler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Eyyüb Sabri, Tarih-i Vahhabîyân, İstanbul, 1296., İbnü'l-Hatib Cemalüddin, a.g.e., s.116-117., BDAY, KSN, 14, EN, 330, ZN, 126, KN, 8., V.

tedir. Fakat gençlikle Zeydiyye mezhebi yaygındır. Zeydiler, kendi imamlarına kesin bir şekilde bağlı olup, imametın başkasına geçmesini de kabul etmezler. Zeydiler nazarında imam, halife gibidir. Bu bakımdan imamın, maiyyetini Osmanlı Halifesi'nden koparması daha da kolay oluyordu. İmam, halkı şeyhler vasıtasıyla kendisine bağlamakta; şeyhler adeta onun propagandacıları durumundaydılar.¹⁶⁴ Zeydiler, imamın maddî ve manevî kudretine inan-
dıkları için, ona karşı çıkmaları düşünülemezdi.¹⁶⁵

Zeydî imamları, kendilerine bu derecede bağlı olan tebaasını istediği gibi kullanıyor ve inançları için onu isyana, ölüme sevk edebiliyorlardı. Zeydî inancına göre, kim imama itaat etmezse, imam görünmeden ona felaketler gönderebilirdi.¹⁶⁶ Zeydilerce, Haşimî sülalesinden, eli kılıç tutan birisinin iktidara gelmek istediğinde, silahla iktidarı alması caiz görüldüğünden, bu imamlar sürekli olarak isyan çıkartmışlardır.¹⁶⁷ Bununla yetinmeyip, isyanları cihad olarak kabul ettiren imamlar, Peygamber soyundan geldiklerini iddia ederlerdi.¹⁶⁸

Bérard, *Le Sultan, l'Islam et les Puissances*, s. 16-17., G. Rouet, a.g.c., s. 475., Mevlan Zâde a.g.c., s. 14., *Relation*, s. 54., H. Lammens, a.g.c., s. 235., vd., Edouard Driaut, *La Question d'Orient*, Paris, 1938, s. 213., H. Laoust, a.g.c., s. 330., Yusuf Ziya Yörükân, *Vahhabîlik*, İFD, Ankara, 1953, I, 51 vd.

¹⁶⁴ Y. M. Goblet, *La Révolte au Yémen*, s. 61.

¹⁶⁵ Hasan Kadri, *Yemen ve Hayatı*, s. 106, Rap. s. 34., BDA, ŞD, no: 1680.

¹⁶⁶ H. Kadri, ay. es. s. 112., Rüşdî, *Yemen Hatırası*, s. 37., Ragîb, s. 329.

¹⁶⁷ Rüşdî, ay. es. s. 39., C. Désiré, *Excursion au Yémen*, s. 28.

● ¹⁶⁸ Hüseyin G. Yurdaydın, *İslâm Tarihi Dersleri*, s. 180, 181.

Osmanlı Devleti'ne karşı özellikle Zeydîlerin isyan etmelerinin sebebi,¹⁶⁹ Osmanlıların, ve özellikle Yemen'de idareci konumunda olanların gayr-ı İslâmî davranışları ve de Sünnî oluşları yanında, Sünnî Osmanlı Halifesinin de Zeydîlerce halife kabul edilmemesiydi. Nitekim Zeydîler, İstanbul'daki Halife'ye değil, kendi imamlarına biat ediyorlardı.¹⁷⁰ Bu konudaki bir belgede şunlar yazılmaktadır: «Bunların bir kısmı Hilafet-i Osmaniyye'yi tasdik eyleyen sünniyü'l-mezheb ehl-i takva ve bir kısmı dahi, imamları San'a'da bulunan ve kendi imamlarından başkasına tabiiyyeti kabul etmeyen ve amal-i meşedet-engizlerini kuvveden fiile ihraç için daimi surette fırsat gözetmekte bulunan Zeydîlerdir.»¹⁷¹

Belgelerden, Zeydîlerin bununla da yetinmiyerek, Sünnîlik yerine Zeydîliği resmî hükümet yapmak istedikleri de ortaya çıkıyor.¹⁷² Zaten kamu oyunda oluşturulmak istenen cihad ve imamet iddialarının altında da bu düşünce yatmaktaydı.¹⁷³ Hatta, isyancı imam, kendi davasını meşrulaştırmak için kendi adına hutbe bile okutmuştur.¹⁷⁴

Bunun yanında, Sünnî olan Şafîîlerin, Zeydîler gibi isyan etmediklerini görüyoruz. Nitekim onlar, Osmanlı Hilafetini kabul ediyorlardı.¹⁷⁵ Bunun içindir ki, Zeydîler gibi İngiliz tahriklerine kapılmamışlardır. Bu konuda, Yemen Umum Kumandanı Müşir

¹⁶⁹ BDAY, KSN, 14, EN, 2382, ZN, 126, KN, 11.

¹⁷⁰ Y. M. Goblet, a.g.o., s. 61.

¹⁷¹ Bl. no: 5.

¹⁷² BDA, 1D, no: 99740, BDA, MM, no:5331.

¹⁷³ Bl. no: 13, 15, 17, 18, 20, BDAY, KSN, 22, EN, 34, ZN, 153, KN, 65.

¹⁷⁴ BDA, MM, no:5331

¹⁷⁵ Mission, s. 208.

Ahmed Feyzi Paşa'nın Makam-ı Seraskerî'ye gönderdiği şifreli telgrafta şöyle denilmektedir: «İngilizlerin Subhî hududuna alamet rekzi için Zali ve Havaşib-lilerle Subhîler miyanesinde zuhura gelen muhalefet, bunların kısm-ı azamı şafî mezheb bulunduklarından naşî, İngilizlere tamamen mütemayil olmadıklarından sûret-i gayr-ı resmiyedeki naşâyihâ ibtinaen Sar'ab dahilinde rekz ettikleri alâmetler kabail tarafından ref edilmiştir»¹⁷⁶ Aynı telgrafta Zeydî kabileleri için yazılan şu cümleyi okuyoruz: "İngilizlere Lahec ve Zali' emirleri mütemayil ve Aden'in tevsî-i ticareti ve ihtimal ki bazı niyyat-ı naimenin uyandırılması için İngiltereliler de bunlara müsaîd ve mültefit olup, şakiy-i mahud da Aden'den mübayaa ve talep etmekte bulunduğu esliha ve saireyi ucuz bir fiyatla istihsal etmekte olmalarından, hadise-i Yemaniyyede İngilizlerin zahiren medhalleri görünölmüyor ise de manen haylice muavenetleri anlaşılır»¹⁷⁷

Fakat daha sonraları, Osmanlı idarecilerinin basiretsizliklerinden dolayı mezheb farklılığını da ortadan kaldırmayı başaran Seyyid İdris, Osmanlılar aleyhine şafilere toplayıp Zeydîlerle birleşmiştir.¹⁷⁸ Bu da, Osmanlı Devleti'nin Yemen'de güttüğü mezheb siyasetinin yanlışlığından¹⁷⁹ ileri gelmiştir. Yemen'deki Osmanlı yöneticiler, Zeydî mezhebine karşı biraz toleranslı olsalardı, belki ihtilaflar bu kadar büyümeyecek ve Yemenliler, İngilizlere âlet olmayacaklardı.

---

¹⁷⁶ BDA, İD, no: 99680, 99682.

¹⁷⁷ Ay. ycr.

¹⁷⁸ Mevlânazâde, a.g.e., s. 6., İbnü'l-Hatib Cemalüddin, a.g.e., s.288., H. Marchand, a.g.e., s.399-400., Y.M. Goblet, a.g.e., s. 61.

¹⁷⁹ Mevlânazâde, ay. cs. s. 15-16.

İSYANLARIN BASTIRILMASINDA DİNİ ANLAYIŞLARIN ROLÜ

A. Hilâfetin siyasette kullanılması: Panislâmizm

19. yüzyıl Yemen isyanlarının çoğu Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) devrinde olmuştur. Bu isyanlar, onun tahttan indirilmesinden sonra da devam etmiş ve nihayet I. Dünya Savaşıyla Yemen Osmanlı egemenliğinden çıkmıştır.

Yemen isyanlarının bastırılmasında, askeri ve idare önlemler yanında, dinî unsurlara da baş vurulduğunu görüyoruz ki, bu bölümde bizi ilgilendiren de bu sonuncularıdır.

Sultan II. Abdülhamid'in yalnız Yemen'de değil, İmparatorluğa bağlı olan veya olmayan bütün İslâm dünyasında dinî-siyasî bir faaliyet gösterdiğine tanık olmaktayız. Onun amacı, Anadolu dışındaki tüm müslümanları kendisine bağlamaktı.¹ Bu gayesine ulaşmak için de Hilafet ünvanından faydalanmıştır ki, onun bu siyasetine Panislâmizm denilmiştir.

---

¹ Salih Tuğ, *İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri*, İstanbul, 1969, s. 260.

Bu dinî ve siyasî faaliyet, konumuzu da ilgilendirdiğinden, üzerinde kısaca durmayı yararlı buluyoruz.

19. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin çözülmeye başladığı en kritik bir dönemdir. Avrupa ülkeleri, eskiden beri Osmanlı Devleti üzerinde olan emellerini daha da açığa vurmuş, bir an evvel bu devleti parçalayıp, paylaşma yolunu tutmuşlardır. Her Avrupa devleti, meseleyi kendi çıkarlarına doğru çekmek istemiş ve bunun için projeler bile yapılmıştır.² Sun'î olarak bir Şark meselesi (Question d'Orient) ortaya atılmış ve bu konuda bir çok kitap yazılmıştır.³

Osmanlı İmparatorluğu içindeki azınlıklar, Tanzimat hareketini müteakip, Avrupa'nın desteği ile bağımsızlık mücadelelerine başlamış ve yer yer isyanlar çıkartmışlardır. Yukarıdaki bölümlerde gördüğümüz gibi, Avrupa devletleri sadece gayr-ı müslimleri değil, aynı zamanda, Osmanlı Devleti'nin müslüman tebaasını da ayaklanmaya teşvik etmiş ve bu yoldaki girişimleri desteklemişlerdir.

İşte bütün bunlara karşı, Devlet'in öngördüğü tek çare İslâmlaşmak idi.⁴ Bu İslâmlaşma, müslümanların yeniden örgütlenerek (réorganisation), Batı'ya karşı birleşmeleri demektir. II. Abdülhamid, bu birleşmenin, kendi etrafında olmasını istiyor, bunun için de Hilafet ünvanından yararlanıyordu. İstanbul'dan çok uzakta bulunan bölgelerdeki müslüman-

² Bk. T.G.Djuvara, *Cent projets de partage de la Turquie*, Paris, 1914.

³ Edouard Driaut, *La Question d'Orient*, G. Gaulis, *La ruine d'un Empire*, Paris, 1913, Gustave Le Bon, *Premières conséquences de la Guerre*, Paris, 1916, s. 251.

⁴ Hüseyin G. Yurdaydın, *İslâm Tarihi Dersleri*, s. 172.

ları dahi —kısmen de olsa— kendisine bağlayabilmesi, bu siyasetinden ileri geliyordu.

Abdülhamid, özellikle, gayr-ı müslimlerin yönetimi altında bulunan müslümanlarla, özel surette yetiştirilmiş temsilcileri vasıtasıyla temasa geçmiş ve onları,—bazı durumlarda da gizli bir biçimde—manen İstanbul'a bağlamayı başarmıştır.⁵ O, bu amaçla, Türkistan'a, Afrika'ya⁶ Japonya'ya⁷ ve hatta Çin'e kadar adamlarını göndermiştir.

Arnold J. Toynbee'nin⁸ bugün dahi endişe duyduğu Abdülhamid'in bu oyalama⁹ ve panislamist politikası hakkında, müsteşrik Victor Bérard şunları yazmaktadır: «Onun, Çin, Fas, Hindistan, Buhara ve özellikle İmparatorluğun eski vilayetleri olan Mısır, Tunus, Bosna, Kafkasya vs. gibi gayr-ı müslimlerin kanunlarının idaresi altına düşmüş yerlerde adamları vardı»¹⁰.

Abdülhamid, bu faaliyetleri için özellikle tarikat şeyhlerinden istifade etmiştir ki;¹¹ bu şeyhler, çeşitli

---

⁵ Uriel Heyd, *Foundations of Turkish Nationalism*, London, 1950, s. 101.

⁶ Bk. İhsan Süreyya Sırma, Fransa'nın Kuzey Afrika'daki sömürgecilğine karşı Sultan II. Abdülhamid'in Panislamist faaliyetlerine ait bir kaç vesika, İstanbul Edebiyat-Fakültesi, Tarih Enstitüsü Dergisi, İstanbul, sayı, 7-8, s. 157 vd.

⁷ İhsan Süreyya Sırma, Sultan II. Abdülhamid'in Uzak Doğu'ya gönderdiği ajana dair, 6-9 şubat 1978'de İstanbul'da yapılan 1. Millî Türkoloji Kongresi'ne tebliğ olarak sunulmuştur.

⁸ *La Civilisation à l'épreuve*, Paris, 1951, s. 228.

⁹ André Duboscq, *l'Orient Méditerranéen*, Paris, 1917, s. 7, 10.

¹⁰ *Le Sultan, l'Islam*, s. 36., AMAEF, N.S. 165, Turquie, 1897, s. 181.

¹¹ Hüseyin G. Yurdaydın, a.g.e., s. 219., AMAEF, N.S. Turquie, no: 174, 1902, s. 6., İhsan Süreyya Sırma, *Ondokuzuncu Yüzyıl*

tarikatlara mensub olup, bunlardan en önde gelenleri, Ebu'l-Huda, Şeyh Rahmetullah, Seyyid Hüseyin el-Cisr, Muhammed Zafir ve Şeyh Fazl idi.¹² Abdülhamid, bu şeyhleri vasıtasıyla, Çin'deki müslümanları bile kendisine bağlamıştı.¹³ Hatta Sultan Abdülhamid'in bu girişimleri sonucundadır ki, Çin müslümanları, onun adına Pekin Hamidiyye Üniversitesi'ni açmışlardır.¹⁴

Belgelerden edindiğimiz bilgilere göre, II. Abdülhamid, Yemen'de de aynı siyaseti gütmek istemiştir. Fakat hemen belirtelim ki, onun panislamist politikası Yemen'de başarılı olmamıştır. Bunun da başlıca nedeni dinidir; şöyle ki:

Geçen bölümlerde gördüğümüz gibi,¹⁵ Yemenlilerin çoğu, Zeydiyye mezhebindendirler. Zeydîlerin, kendi imamlarından başkasını imam, yani halife olarak tanımadıklarını da belirtmiştik. Üstelik onların inançlarına göre imamın Peygamber soyundan olması da şarttır. Oysa ki Sultan Abdülhamid'de bu özelliklerden hiç biri yoktu. Zira o Zeydî değil, Sünniydi; ayrıca Peygamber soyundan gelmediği gibi, Sünnîlerin halifesiydi. İşte bütün bunlardan dolayı, Zeydîler onun panislamist siyasetini benimsemediler.

Osmanlı siyasetinde büyük rol oynayan tarikatlara dair bir vesika, TD, İstanbul 1977, sayı XXXI, s. 183 vd.

¹² A. Duboscq, a.g.e, s. 155-56., Hüseyin G. Yurdaydın, a.g.e., s. 219.

¹³ İhsan Süreyya Sırma, Sultan II. Abdülhamid ve Çin Müslümanları, İstanbul Edebiyat Fakültesi, İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, İstanbul, 1979.

¹⁴ Bk. İhsan Süreyya Sırma, Pekin Hamidiyye Üniversitesi, Erzurum İslâmî İlimler Fakültesi, Prof. Muhammed Tayyib Okiç Armağanı, Ankara, 1978, s. 159 vd.

¹⁵ Bk. I. Bölüm

Buna rağmen Abdulhamid'in Yemenlileri isyandan vazgeçirme ve onları Osmanlı Hilafetine bağlamak için bazı dinî faaliyetler de bulunmuştur ki, bunları bir kaç ana maddede toplayabiliriz:

a. Halife'nin gayesinin halka ulaştırılması

İsyancı İmamların, Osmanlı Devleti'ni ve dolayısıyla Osmanlı Halifesini maiyyetlerine kötü tanıtmak için nasıl çaba gösterdiklerini, yukarıda bölümlerde belirtmiştik.¹⁶ İşte onların bu faaliyetlerine karşı, yâni isyanları bastırmak için, her şeyden evvel, Yemenlilere Osmanlı Devleti'nin iyi niyeti ve Halife'nin düşünceleri aktarılacak isteniyordu. Bu yolla, isyancı imamların, Osmanlılar hakkında, halkın kafasına yerleştirdiği yanlış fikirlerin¹⁷ düzeltilmesi gaye ediniliyordu.¹⁸ Nitekim ıslahat için Yemen'e gönderilen heyete verilen talimatta şunlar yazılıdır: «İşbu hey'etin vezaif-i esasiyyesinin birisi ve belki birincisi, Hilafet penah-ı muazzam Padişahımız Efendimiz Hazretlerinin maksad-ı hümayunları ahali ve tebaay-ı sadıka kullarının her cihetle mazhar-ı refah ve saadet ve müstenir-i envar-ı re'fet ve adalet olmaları kazıyye-i tebaa-perverisinden ibaret bulunduğu, lisan-ı münasible ahaliy-i mahalliyeye tebliğ ve ilan eylemek»¹⁹

---

¹⁶ Bk. ilgili bölüm.

¹⁷ Bk. Mabeyn-i Hümayun başkitabetine, imamet sevdasında olanlara ve isyanlara dair verilen arıza (BDA, MM, no: 5507) ve Bab-ı Âlî Evrak Odasının isyanlar hakkındaki yazısı, (BDA, BAO, no: 697/28-8, s. 93).

¹⁸ BDA, MM, no: 5507.

¹⁹ Bu konudaki talimatın tam metni için Bk. BDA, ID, 1325, Safer, No: 40.

İsyân etmekte olan Yemenli müslümanları yatıştırmak ve Osmanlı Devleti'ne bağlamak için her fırsatta kendilerine öğüt verilmiş,²⁰ bazan da nüfuzlu şahıslardan istifade yoluna gidilmiştir.²¹ Yine bir belgede şu cümleleri okuyoruz: «Yemen'deki hal-i iğtişaştan dolayı oraca lazım gelenlere Şerif Avnû'r-Refik Paşa hazretleri marifetiyle bazı vesaya icra ettirilmesi... Yemen gailisinin hasen suretle izalesi hususunda Paşay-ı müşarun ileyhin vasatetine müracaat olunarak iktiza edenlere icray-ı nesayih ettirilmesi, kendisinin oralarca te'sir-i nüfuzunu irae edeceği derkâr olmasıyle manen ve siyaseten mehâzir-i adiyeyi dâ'i olacağından ve zaten Yemen kabâilini şu aralık salık oldukları nâhemvârdan rücû' ile makam-ı mu'allay-ı Hilafet-i İslâmiyye ve saltanat-ı seniyyeye kemâfi's-sâbık arz-ı inkiyâd ve sadakata sevk için kabâil-i markûmeye va'z ve nasihat etmek üzere geçende Yemen'e, i'zam olunan zevat-ı muhtereme»²² cümlelerinden de, Yemen'e bu amaçla nüfuzlu şahsiyetlerin öğüt vermek için gönderildiklerini görüyoruz. Fakat bazan bu va'z ve nasihâtlar, halkı Osmanlı Devleti'ne bağlayacağı yerde yanlış anlamalara da yol açmıştır. Bunlardan, Osmanlı Devleti'nin güçsüz olduğu sonucu çıkarılmış ve isyancılar, isyanlarından daha çok yol almışlardır.²³

---

²⁰ Bk. Yemen Umum Kumandanı Müşir Ahmed Feyzi Paşa'dan alınan 25 Şubat 307 tarihli şifreli telgraf (BDA, İD, no: 99680) ve BDA, İD, zilhicce, 315, no: 61., BDA, İD, no: 2961, BDA, MM, no: 5507.

²¹ BDA, BAEO, no: 697/28-8, s. 93.

²² Bl. no: 7.

²³ BDA, İD, no: 2961.

Sultan Abdülhamid, Yemen'e gönderdiği Arapça bir buyruhduda,²⁴ Yemenlilere karşı olan tutumunu şöyle ifade ediyordu. «Sultan b. Sultan olan efendimizin, Allah'ın Kitabı'nı ve Resûlullah'ın Sünnetini ikametten ve müslümanları, Din düşmanlarına karşı korumaktan ve Haremeyn-i şerifeyn'e hizmetten başka arzusu yoktur».

Aynı buyruhduda, Peygamber ümmetini korumak için Yemen'de ıslahata girişildiği belirtildikten sonra, Yemen uçurumunun kenarındayken, Allah'ın yardımıyla, Osmanlılar tarafından fethedildiği ve böylece Yemenlilerin kurtuldukları anlatılmaktadır.²⁵

Bu buyruhduda, ulû'l-emr'e de uyulması konusu işlenmekte ve şöyle denmektedir: «Allah onlara: Kendine, Resûlüne ve ulû'l-emr'e itaat etmelerini emretti. Ve başı siyah üzüm gibi bir Habeş köle bile olsa, Emîr'e itaatı ve kendisinden açıkça küfr zahir olmayan ulû'l-emr'in itaatına sarılmayı emreden Resûlullah'a salat ve selâm olsun»²⁶.

Abdülhamid, Yemenli müslümanların, ehl-i fesadın zulmüne uğradıklarını ve Osmanlı Devleti'nin kendilerini bu zulümden kurtardığını belirttikten sonra şöyle devam etmekteydi: «İşte o fesad ehli, insanları, Allah'ın gazabını almaya zorladı. Biz ise ehl-i fesadı döverek, öldürerek, esir ederek, üzerinizden bu zorluğu kaldırdık. Ve bütün bunlar, sizin rahatınızı temin etmek ve üzerinizden zararı kaldırmak

---

²⁴ Bl. no: 2. Özellikle Arapça olan bu buyruhtalar, Arap müslümanlar üzerinde çok etkindi. Bk. BDA, Mcs. Müh. Yemen, no: 1816, lef 5.

²⁵ Bl. no: 2.

²⁶ Ay. yer.

içindi»²⁷. Bu cümlelerin devamında da, Sultan'ın tek arzusunun Yemenli müslümanların durumlarını islâh etmek olduğu belirtilmektedir.²⁸

b. İsyandan vazgeçirmek için âyet ve hadislere başvurulması

Zeydî imamlarının, davalarına haklı bir görüntü vermek ve kendi amaçları doğrultusunda kamu oyu oluşturmak için, âyet ve hadisleri delil gösterdiklerini geçen bölümlerde görmüştük.

Biraz önce sözünü ettiğimiz buyruldu metninden, Sultan Abdülhamid'in de aynı yola başvurarak, İmamın yanlış yolda olduğuna ve ulu'l-emr olan Osmanlı Halifesi'ne itaat etmek gerektiğine, âyet ve hadisleri delil getirdiğini görüyoruz. Bir fikir vermek ve mukayese imkanı sağlamak için İmamların mektubunda zıkr ettikleri ayetleri naklettığımız gibi, Abdülhamid'in de buyrultusunun metninde verdiği ayet ve hadisleri aşağıda göstermeyi faydalı bulduk:

Âyetler:

«Kim bir mü'mini kasden öldürürse cezası, içinde ebedî kalıcı olmak üzere, cehennemdir. Allah ona gazabetmiştir»²⁹.

«Aranızda (birbirinizin) mallarını haksız sebeplerle yemeyin»³⁰.

---

²⁷ Ay. yer.

²⁸ Ay. yer.

²⁹ K.K. 4/93., Bl. no: 2.

³⁰ K.K. 2/188, Ay. yer.

«Dillerinizin yalan yere vasıflandırıldığı şeyler için: «Şu helaldir, bu haramdır» demeyin. Çünkü (bu suretle) Allah'a karşı yalan düzmüş olursunuz. Allaha yalan düzenler ise, şüphe yoktur ki felah bulmazlar»³¹.

«Kötü sözlerin iman edenlerin içinde yayılıp duyulmasını arzu edenler (yok mu?) dünyada da, ahirette de onlar için pek acıklı bir azab vardır.»³²

«Tekrar muharebe için bir tarafa çekilenin, yahud diğer bir fırkaya ulaşır, mevki tutanın hali müstesna olmak üzere kim öyle bir günde onlara arkı çevirirse, o, muhakkak ki Allah'ın gazabına uğramıştır.»³³

«Allah'a ve Resûl'üne (mü'minlere) harb açanların, yeryüzünde (yol kesmek suretiyle) fesadçılığa koşanların cezası, ancak öldürülmeleri, ya da asılmaları, yahud (sağ) elleriyle (sol) ayaklarının çaprazvarı kesilmesi, yahud da bulundukları yerden sürülme-leridir»³⁴.

«... tecavüz edenle, Allah'ın emrine dönünceye kadar savaşın».³⁵

Hadisler:

«Başı siyah üzüm gibi bir Habeş köle bile olsa, Emîr'e itaat edin»³⁶.

---

³¹ K.K. 16/116, Ay. yer.

³² K.K. 24/19., Ay. yer.

³³ K.K. 49/9., Ay. yer.

³⁴ K.K. 5/33., Ay. yer.

³⁵ K.K. 5633, Ay. yer.

³⁶ Bl. no: 2., Buharî, Sahih, Beyrut, tarihsiz, Ahkam-4 (IX, 78).

«Kendisinden açıkça küfr zahir olmayan ulûl-emr'in itaatına sarılın»³⁷.

«Kim mü'min kardeşine, «ya kâfir» derse, kâfir olur»³⁸.

«Ey insanlar! bugün nasıl mukaddes bir gün, bu belde nasıl mukaddes bir belde, bu ay nasıl mukaddes bir aysa, kanlarınız ve mallarınız da öylece mukaddestir; her birinizin kanı ve malı ötekine haramdır»³⁹.

«Ben, insanların «lâ ilâle illallah» demelerine kadar, onlarla mücadele etmekle emr olundum; eğer onlar bu sözü söyleyecek olurlarsa, benden kurtulurlar; kanları, malları ve hesapları Allah'a kalır»⁴⁰.

«Bir müslümanın kanı, ancak şu üç şeyden biri ile helal olur:...»⁴¹.

«Ümmetin şerhileri, iyilerinizin kendisinden korktuğu, kötülerinizin de ondan emin olduğu kimse-dir»⁴².

«Ben zenginlerinizden alıp, fakirlerinize dağıtmak üzere emr olundum.»⁴³.

Bir sınıflamaya tâbi tutacak olursak, yukarıdaki âyet ve hadislerle ortaya konmak istenen fikirleri, iki ana grupta toplamamız mümkündür:

---

³⁷ Bl. no: 2., Bu hadisin kaynağını bulamadık.

³⁸ Bl. no: 2., Buhârî, Sahih, Edeb-73, (VIII, 32).

³⁹ Bl. no: 2., Buhârî, Sahih, İlim-37 (I, 37).

⁴⁰ Bl. no: 2., Müslim, Sahih, Mısır, 1955, İmam babı., Buhârî, Sahih, iman-17 (I, 13).

⁴¹ Bl. no: 2., Müslim, Sahih, Kitâbü'l-kasame, Buhârî, Sahih, Diyat-6 (IX, 6).

⁴² Bl. no: 2., müslim, a.g.c., İmare, 65, 66 (III, 1481).

⁴³ Bl. no: 2., Nesâî, Sünen, Beyrut, tarihsiz, Siyam, (IV, 124)., Buhârî, a.g.c. Zekât-1 (II, 130)

1. Ulû'l-emr'e itaat (Ancak, Osmanlılara göre bu ulû'l-emr Osmanlı sultanı yani Halife; Zeydîlere göre ise, Halife'ye karşı mücadele eden imamdır).

2. Allah yolunda dinsizlikle mücadele, yani cihad. Ancak, Osmanlı Devleti, Hilafet'e karşı isyan edenlere karşı koymayı cihad sayarken; Zeydîler, imamlarına karşı yapılan her hareketle mücadele etmeyi cihad olarak göstermişlerdir.

c. Karşı tarafı haksız gösterme yöntemi

Zeydî imamlarının, Osmanlı Devleti'ne karşı giriştikleri isyanlarda, Türkleri dinsizlikle suçlamalarına karşılık,⁴⁴ Osmanlı Hilafeti de bu imamları din dışı ve eşkiya olarak kabul etmiştir.⁴⁵

Sultan Abdülhamid, daha önce sözünü ettiğimiz Arapça buyrulduşunda, bu konuda şunları yazmaktadır: «Fakat bazı eşkiya... bütün fiillerini iyi bir şerife isnad ettirirler... dilediğini öldürür, dilediğine zulmeder ve haddini öyle aşar ki, onun yolu fesad, ifsad; dalal, idlal ve inad olur. Ve o, bunun için, yaldızlı yazılarla ve hatta ayetler kullanarak işini yürütür. Onun kitapları ve risaleleri, müslümanların tekfirini natıktır... Muvahhidlerin kanını da helal görüyor... Mü'minlerin hürmetini kaldırmayı mübah görüyor ve onların mallarını kendi mücahidlerine yiyecek olarak dağıtıyor»⁴⁶.

---

⁴⁴ Bk. II. Bölüm/5.

⁴⁵ Bl. no: 2.

⁴⁶ Ay. yer.

Yine Abdülhamid'e göre bu isyancı imam, Şeytan'ın kendisine yardım ettiği bir kimsedir.⁴⁷ Bu cümle ile, imamın doğru yolda yani İslâm yolunda olmadığı anlatılmak isteniyor.

İmam'ın müslümanları birleştirmek yerine tefrikaya sürdüğü, ıslah yerine fesadı teşvik ettiği, yolları korkuya boğduğu, hidayet yoluna çekeceği yerde, başka yere çektiği, yine Yemenlilere anlatılmak istenen hususları teşkil ediyordu.⁴⁸

Bir isyancının İslâm'ı emredemiyeceğini de Yemenlilere anlatmaya çalışan Abdülhamid, bu gibilerin Allah'ın gazabına uğrayacaklarını belirttikten⁴⁹ sonra, yukarıda gördüğümüz gibi, bütün bu görüşlerini âyet ve hadislerle ispatlamaya çalışıyordu.

d. Sünniliği yayma politikası

Geçen bölümlerde, Sünnilerden ziyade, Zeydîlerin Osmanlı Hilafetine karşı isyan ettiklerini görmüş-tük.⁵⁰ Bunun içindir ki, Abdülhamid yalnız Yemen'de değil, öteki müslüman ülkelerinde de Sünniliği yayma siyasetini gütmüştür. Fransız Hariciye arşivlerinde bulduğumuz bir belgeden, onun, aynı siyaseti, Çin'deki müslümanlar arasında dahi uyguladığını öğreniyoruz.⁵¹

Yemen Zeydîleri, Osmanlı Hilâfetini, dolayısıyla Osmanlı Hükümetini kabul etmediklerinden, fırsat

---

⁴⁷ Ay. yer.

⁴⁸ Bİ no: 2.

⁴⁹ Ay. yer.

⁵⁰ Bk. II Bölüm/C.

⁵¹ AMAEF, N.S. Chine, no:81, s. 174.

buldukça isyan edip, istedikleri gibi bir hükümet kurma teşebbüslerine girmişlerdir.⁵²

Zeydîlerin bu faaliyetlerini önlemek için alınan başka tedbirler yanında, şu teklifleri de görüyoruz: «San'a bir defa daha Zeydîler eline geçecek olur ise, onları oradan ihrac müstahil olduğu gibi, Saltanat-ı Seniyye'nin bu hareketi (yılanı kendi esvabı içinde terbiye) etmekten başka bir şey değildir. Esbab-ı maruzaya mebnî San'a'daki istihkamları, tabyaları hedm ile orasını ufak bir kasaba haline ifrağ ve idaresini bir mutasarrıf veya kaymakama tevdi ile merkez-i vilayeti sekenesi umumiyetle sünniyü'l-mezheb olan sahil tarafında münasebetli bir mevkie nakl eylemek ve merkez-i vilayet olacak kasabayı, akideleri sağlam ve Hükümet-i Seniyye'ye sadık Türk, Kürt ve Arapla iskan eylemek ve Taiz cihetinde dahi bir vilayet teşkiliyle, Zeydîlerin kuvvet ve şevketini kesr eylemek ve amal-i fesad iştilahlarının gayr-ı kabil-i husul olduğunu göstererek, kendilerini bu fikirden vazgeçirmek iktiza ettiği maruzdur.»⁵³

Yukarıdaki cümlelerden de anlaşıldığı gibi, Zeydîlerin kuvvetini kırmak için, «akideleri sağlam müslümanların», yani sünnîlerin oralara yerleştirilmesi öngörülmüyor.

İleri sürülen bir başka teklif de, imamet fikrinin tamamen ortadan kaldırılmasıdır. İmamet kalkacak olursa, Zeydîler dağılacak ve Devlet'e daha kolayca bağlanacaklardır.⁵⁴ Bu teklifte bulunanlar, bunun

---

⁵² Bl. no: 5.

⁵³ Bl. no: 5.

⁵⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Asım Paşa'nın Bab-ı Âli'ye gönderdiği 24 teşrin-isani 1293 tarihli arzı (BDA, ID, no: 621527, BDAy, KSN, 22, EN, 34, ZN, 153, KN, 65).

muhal olduğunu; yâni "imâmet" müessesesinin hiçbir zaman kalkmayacağını nasıl bilmezler!

e. Dindar idareciler gönderme politikası

Zeydî imamları, Yemen'deki Osmanlı yöneticilerinden bazılarının, dine karşı kayıtsız davranışlarını dillerine dolayarak, bütün Türklerin bunlar gibi olduğu fikrini yayıyor ve Türklerin dinsizliği propagandasını yapıyorlardı.⁵⁵ Gerçekten, yöneticiler arasında, dine karşı ilgisiz olan, keyfi tasarruflarda bulunan, hattâ din âlimlerine zulmeden kimselerin mevcut olduğunu, yukarıdaki bölümlerde ayrıntılı bir şekilde görmüştük.⁵⁶

İsyancı imamlar, bu konuyu alabildiğine işlemişler ve Zeydî halkı da buna inandırmışlardır. Neden sonradır ki, Osmanlı Devleti bunu farketmiş ve Yemen'e dindar idareciler göndermeye başlamıştır. Hatta kimi yöneticiler, bizzat yerli halktan seçilmişlerdir.⁵⁷

Nitekim, Yemen'e gönderilmiş olan Hey'et-i islâhiyeye verilen 1315 tarihli talimatta, yolsuzlukları görülen idarecilerin derhal işten atılmaları ve yerlerine başkalarının getirilmesi emredilmiştir.⁵⁸ Bütün bunlar, Yemenlileri Osmanlı Hilafetine bağlamak içindi. Bu konuda, sözünü ettiğimiz talimatnamede

---

⁵⁵ Bk. II. Bölüm, B-b/5.

⁵⁶ Bk. I. Bölüm, B/a, BDAY, KSN, 14, EN, 2382, ZN, 126, KN, 11., BDA, 1D, no: 72560.

⁵⁷ BI. no: 6., BDA, 1D, zilhicce, 315 no: 61, BDA, BAEO, no: 697/28-8, s. 93, BDA, 1D, no: 72560., BDA, ŞD, no: 5289, BDA, MM, no: 1937, 1934, 4543.

⁵⁸ BDA, 1D, zilhicce 315, no: 61.

şunlar yazılmaktadır: «... efrad-ı ahalinin makam-ı me'aliyü's-sami-i hilafet-i uzmaya rabıta-i diniyyelerini takviye ile anın muktezasından olan farıza-ı itaat ve fermanberîyi ifaya ve dikkatlarını istilzam edecek mevaiz-i cemîle ve tefhimat-ı halisane ve bu teşebbüsü natık olmak üzere mülhakat-ı vilayette bulunan ülema ve sadat ve mütehayyızan-ı memlekete tebliğat-ı tahririyye icrasına ibtidar ve ihtimam eyliyecektir»⁵⁹.

Eldeki belgelerin birinde, yine ıslahat için yapılan tekliflerden birisi gerçekten ilginçtir. O da: memura, dindar olmazsa bile, kendisini öyle göstermesi için verilen talimattır. İlgili madde aynen şöyledir:

«Bir de me'murîn-i hükümet için şart-ı a'zam olan şey, daima her memur mütedeyyin olduğunu göstermelidir. Emr-i bi'l-maruf ile mütehallik ve nehy-i ani'l-münker ile mütehalli ve kaffe-i münkerattan müctenib olmalıdır.»⁶⁰

Yine yöneticilerin ihmalinden olacak ki, 1308/1890 yılına kadar, Yemen camilerinde basma Kur'an bulunmamaktaydı. Neden sonradır ki, halkın bu ihtiyacını karşılamak için İstanbul'dan Kur'an istenmiş ve 14 rebi'ül-evvel 1308/1890 tarihli bir irade-i seniyye üzerine, istenilen mushaf-ı şerifler Yemen'e gönderilmiştir.⁶¹

f. Şeriat'ın uygulanmasına itina gösterilmesi

İsyanların bastırılması için başvuru olan çarelerden birisi de Şeriat'ın Yemen'de tatbiki idi. Bu,

---

⁵⁹ Ay. yer.

⁶⁰ BDA, İD, no: 72560.

⁶¹ BDA, İD, no: 94394.

isyancı imamın Osmanlılar hakkındaki iddialarının çürütülmesi için gerekli görülüyordu. Çünkü yukarıda gördüğümüz gibi isyancı imam, Türkleri dinsiz ve Şeriat düşmanı olarak tebaasına tanıtmaya çalışıyordu.

Bunun için bilhassa mahkemelerde şer'î hükümlerin uygulanması ile bu iddiaları çürütme yoluna gidilmiştir. Zira halk, nizamiye mahkemelerine müracaat etmiyordu. Bu sebeptendir ki, Yemen Valiliğinden Yıldız Saray-ı Hümayunu'na gönderilen 22 Şevval 1306 tarihli bir yazıda, bidayet, mahkemelerinin kaldırılması ve onların yerine şer'î mahkemelerin konması istenmektedir. Bu yazıda özellikle şu cümle dikkati çekmektedir: «el-yevm mevcud olan isti'naf ve bidayet mahkemelerinin lağviyle ahalice bir kat daha mücib-i itmi'nân ve memnuniyyet olmak üzere vilayet ve elviye merkezlerinde ülemay-ı mahalliyeden hükkâmü's-şer' maiyyetinde muvazzaf olarak bir iki muavin bulundurulması halen ve mevkian muhsenat-ı adiyeyi da'î olacağı gibi mehakim-i şer'iyede istihdam olunacak muavin ve ke-tebenin...»⁶² cümlelerinde dikkatimizi çeken husus, şer'î mahkemelerin ihdas edilmesinden maksadın, halkın memnuniyyetini temin etmek olmasıdır.

Bu bakımdan, şer'î mahkemelere daha da önem verilmiş ve intizam içinde görev yapmalarına dikkat edilmeye başlanmıştır⁶³ Ancak, halkın bu konuda, daha önce edinmiş olduğu kötü intibayı silmek kolay olmamıştır. Bu gibi tedbirler bir bakıma, eskiden işlenmiş olan hataların tamiri mahiyetindeydi. Bunun için değil midir ki, ıslahat maddeleri arasında

---

⁶² Bl. no: 6.

⁶³ BDA, İD, 1317 rebiü'l-âhir, no: 10.

yerli halkın «hiç bir suretle rencide edilmemek tehbihini şâmil bir ta'limât» valilere gönderiliyor.⁶⁴

Bir başka belgeden de⁶⁵ Yemenlilerin şer'î hükümlerin uygulanmasını sabırsızlıkla beklediklerini anlıyoruz ki bu da, Şeriat'ın tatbikine zemin hazırlayan bir durumdur.⁶⁶

Bütün bunlar, şer'î hükümlerin Yemen'de, gerektiği gibi tatbik edilmediği izlenimini doğuruyor. Nitekim bir belgede şunları okuyoruz: «Evvela zekat keyfiyeti şer'-î şerif ve kanun-ı münife tevfikan kemal-i hakkaniyetle alınmalıdır.»⁶⁷ Şayet kanun maddeleri gereği gibi uygulanmamış olsaydı, «şer'-i şerif ve kanun-ı münife tevfikan» kayıtlarını koymaya ihtiyaç duyulmazdı.

Yukarıdaki satırlar, bize çok acı bir gerçeği gözler önüne seriyor: Osmanlı Devleti, Yemen'de Şer'î hukuku değil, örf hukuku uyguluyor. Bunu gören Yemenliler, Osmanlı Devleti'ne nasıl "İslâm Devleti" desin? Göstermelik şeriat uygulamaları da, dinî endişeden dolayı değil, siyâseten yapıldığından işin tabiatı gereği, hiçbir başarı elde edilememiştir.

B. Dinî liderler vasıtasıyla isyanları bastırma

a. Şeyh ve seyyidlere maddî iltifatlar

Dinî liderleri kazanmak için, Osmanlı Devleti ve özellikle II. Abdülhamid'in başvurduğu politik bir

⁶⁴ BDA, İD, 1317 rebi'ü'l-âhir, no: 10.

⁶⁵ BDA, BAEÖ, no: 697/28-8, s. 99.

⁶⁶ BDA, İD, zilhicce, 315, no: 61.

⁶⁷ BDA, İD, no: 72560.

yöntem de, bu gibi şahıslara maddî iltifatlarda bulunmaktı. Bu iltifatlar çeşitli olup, para ve hediyeler şeklinde oluyordu.

Elimizdeki belgelerden, para ve hediyelerin yalnız dinî liderlere değil, kendilerini isyancı imamdan koparmak için, eşkiyalara bile verildiğini görüyoruz.⁶⁸ Fakat bu para ve hediyeler, özellikle şeyh ve seyyidlerin Osmanlı Devleti'ne bağlanması veya bağlı olanların sadakatlarının artırılması düşüncesiyle verilmiştir.⁶⁹ Sultan Abdülhamid'in bu uygulaması, Yemen'e mahsus olmayıp, öteki müslüman ülkelere ve hatta gayr-ı müslimlere bile tatbik edilen bir siyasettir.

II. Abdülhamid'in bu siyaseti, bazan öyle etkin olmuştur ki, kimi seyyid veya şeyhler, Osmanlı Devleti yararına, kendilerini tehlikeye bile atmışlardır. Nitekim San'a ileri gelenlerinden Seyyid Hasan Salah Efendi namında biri, Kevkeban denilen yerde mahsur kalmış iki bölük Osmanlı askeri için oğlunu rehin bırakarak hem bu askeri kurtarmış, hem de oraları Osmanlı Devleti'ne itaatkâr bir duruma sokmuştur.⁷⁰ Verilen bu para ve hediyelerin esas gayesi, bir belgede şu şekilde anlatılmaktadır: «şakîye kapılan meşayih üzerine i'mal-i nüfuz ve siyaset ve bu vesile ile onların celb-i kulubuna muvaffakiyet için ataya vesaire gib tedabir-i taltifiyye ittihazı laih-i hatır-ı âlî olduğundan» denmekte ve bu tedbiri Halife'nin istediği belirtilmektedir.⁷¹

---

⁶⁸ BDAY, KSN, 22, EN, 34, ZN, 153, KN, 65.

⁶⁹ BDA, ID, no: 99680.

⁷⁰ BDA, ŞD, no: 1399, BDA, ID, no: 90720.

⁷¹ BDA, ID, 1323 safer no: 22.

Yemen'e gönderilmiş olan Teftiş heyetine verilen talimat zeylinde de aynı konu işlenmiş ve şeyhlerin kalplerini kazanmak için hediye verilmesi öngörülmüştür.⁷²

Şeyhleri bu şekilde elde etmek için bazan para, bazan ikramiye⁷³ ve bazan da çeşitli hediyeler verilmiştir. Bu tutum, şeyh veya seyyidin durumuna göre değişiyordu. İkramiyeler, özellikle Osmanlı Devleti tebaası olmak isteyen şeyh veya kabile reislerine veriliyordu.⁷⁴

Bu şekilde verilen paralar sayesinde, kabile şeyhlerinin İngilizlere iltifat etmemeleri sağlanıyor; bu muameleye tâbi tutulmayan yerlerde ise İngilizler istedikleri şekilde hareket edebiliyorlardı.⁷⁵ I. bölümde gördüğümüz gibi, İngilizler de bu faaliyetlerini maddî menfaatlar karşılığında yürütüyorlardı.⁷⁶

Seyyid ve şeyhlere bazan muntazam olarak aylık maaş bile verildiğini görüyoruz. Hatta Devlet bütçesinin çok zor durumda olduğu bir yılda, Seyyid Ahmed'e 1200, Hüseyin el-Hadî'ye 1000 ve yine Seyyid Ahmed adındaki bir başka şahsa 500 kuruş

---

⁷² Bu talimat zeylinin ayrıntıları için bk. Yemen hey'et-i teftişyyesine i'tası bi'l-istizan şerefsâdır olan irade-i seniyye-i Hazret-i hilafetpenahî maktezay-ı alisinden olan talimata zeyl müsveddesi (BDA, İD, 1323 safer no: 22).

⁷³ Bk. Yemen umum kumandanı Müşir Ahmed Feyzî Paşa'dan gelen 25 Şubat 307 tarihli şifreli telgraf (BDA, İD, no: 99680).

⁷⁴ Bk. Maliye Nezaretinden Şuray-ı Devlet'e gönderilen gurre-i cumâde'l-âhire 1294 tarih ve 297 numaralı tezkire (BDA, ŞD, no: 1817).

⁷⁵ BDA, İD, no: 99682.

⁷⁶ Bk. Yemen Valiliğinden Sadaret'e gönderilen 8 Haziran 305 tarih ve 152 sayılı arıza (BDA, MM, no: 45437).

maas bağlandığını görüyoruz ki, bunun tek gayesi, adı geçenleri Devlet'e bağlamaktı.⁷⁷

En büyük isyancı imam olan İmam Yahya'nın babası Hemidüddin zamanında bile, bu şekilde Osmanlı Hilafetine' bağlanmış olan Adin kazası şeyhü'l-meşayih Ali b. Abdillâh Efendi, altı çocuğu ve 1000 kadar askeri ile halkın arasına karışarak Osmanlı Devleti'ne bağlanmaları için öğütlerde bulunmuş, onları Hemidüddin'den koparmaya çalışmış ve âsiler arasına tefrika sokmuştur.⁷⁸

Bu gibi zatların bazan memur ve nahiye müdürü olarak da tayin edildiklerini görüyoruz. Yemen Valiliğinden 22 şevval 1306 tarihinde Sadaret'e gönderilen bir yazıda şunlar yazılmaktadır: «Zikr olunan nahiyelerin müdirleri hususiyet-i mevkiyye icabınca meşayih ve müteneffizan-ı mahalliyyeden bulunmak cihetiyle İngilizler tarafından daima akçe ve ataya ile teşvikten halî kalmadıkları halde ber muktezay-ı İslâmiyyet, cânib-i seniyyül cevânib-i Hazret-i hilafet penâhiye derkâr olan irtibat-ı maneviyeleri mûlabesesıyla tesvilat-ı ecnebiyyeye ol kadar meyl ve râğbet göstermedikleri meydanda iken ma'aşât-ı mahsusalarının senelerce mahsub olunmadığını anlayacak olurlar ise Hükümet-i Seniyye'den yüz çevirecekleri bedihî idüğinden, şu gibi haller oraların dahî suhûletle yed-i ecânibe düşmesini intac

---

⁷⁷ Aynı şekilde Seyyid Ceylân Efendi'ye 2000, Seyid Hüseyin'e 2000, Şeyh Muhammed Salih'e 2000 kuruş maaş bağlanmıştır. Ayrıca bk. Bl. no: 12., BDA, İD, no: 90099, 89322, 94897, 99964, 66677, 3047, BDA, MM, no: 2027, 5582, BDA, ŞD, no: 1399, 3048, BDA, BAEO, no: 697/28-8, 6-7.

⁷⁸ BDA, MM, no: 5507.

edecektir»⁷⁹. Fakat verilen bu paralar, bazan aksi tesir yaparak, şeyhleri, Devlet'i sömürür pozisyonuna sokmuştur ki, Şeyh Muhsin Şihârî, bunun en tipik örneğidir.⁸⁰

Şeyhlere verilen hediyelerin çeşitleri hakkında da bir belgede şu bilgilere rastlıyoruz: «Yemen canibinde bulunan bazı meşâyih ve rüesây-ı kabaile iksa ve i'ta olunmak üzere mübayaa ve irsal olunan ellişer aded hil'at ve saat ile şal ve kumaş ve seyflerin esmân ve masarifi 70.410 güruşa balığ olmuş ve Hıttâ-ı Yemâniyye'nin ahd-ı karibde dahil-i dâire-i zabt ve ıslâhat olması cihetiyle, oralarda bu makûle masrafların vukuu tabii bulunmuş»⁸¹ denmekte ve 70.410 kuruş olan bu masrafın, ihtiyat için ayrılmış olan 15.000 keseden sağlanması karara bağlanmıştır.⁸² Aynı belgede, bu uygulamanın öteden beri süregelmekte olan bir âdet olduğu da belirtilmektedir.

II. Abdülhamid'in Yemen halkına hitaben gönderdiği bir buyrultudan da kendilerine Devlet bütçesinden aynı gayeyle 1000 riyal gönderildiğini öğreniyoruz.⁸³

Şeyh ve seyvidlerin kalplerini Osmanlı siyaseti lehine kazanmak için kendilerine ev bile satın alındığına yine arşiv belgelerinde rastlıyoruz. Nitekim 28 cemaziyel'lâhir 1318 tarihli bir arızadan, Hudeyde sadadatından Seyid Ömer Bumin Efendi'nin evi olmadığından ve ikamet edebileceği,

---

⁷⁹ BDA, MM, no: 4543.

⁸⁰ BDA, İD, no: 2961.

⁸¹ Bl. no: 3.

⁸² Bl. no: 2.

⁸³ Bl. no: 2.

Devlet'e ait bir ev de bulunmadığından, 15.000 kuruşla kendisine bir ev satın alınmasının uygun görüldüğünü öğreniyoruz.⁸⁴

Osmanlı Devleti'nin dinî liderlere vermiş olduğu bu hediyelere, Arap şeyhleri de mukabele etmiştir. Bu hediyeler genellikle at, kısırak oluyordu. Fakat irade-i seniyye mucibince, hediye verilen bu atlar satılıyor ve kazanılan paralarla tekrar şeyhlere hil'at ve sancak alınıyordu.⁸⁵ Bu şekilde şeyhlerden hediye satın alınması için para elde etmek yoluna gidiliyordu.⁸⁶

b. Şeyh ve scyyidlere manevî payeler verme

Para ve hediyeler yanında, şeyhleri Osmanlı Hilafeti'ne bağlamak için bazı manevî payeler de verilmiştir ki, bunlar da en az para kadar etkin olmuşlardır.⁸⁷

Bu siyaset, Halife'nin şeyhe iltifatını bildiren bir mektup göndermesiyle uygulanabileceği gibi,⁸⁸ Halife'yi temsil eden idarecilerin şeyhe iltifatı şeklinde de olabiliyordu.⁸⁹ Bu konu ile ilgili olarak Sultan yaveri binbaşı tarafından, Zeydiye Şeyhü'l-

---

⁸⁴ BDA, İD, recceb 1318 no: 18.

⁸⁵ BDA, ŞD, no: 1817.

⁸⁶ Ay. ycr.

⁸⁷ BDA, Mcs. Müh. Yemcn, no: 1816, lcf, 5., BDA, ŞD, no: 1680.

⁸⁸ BDA, MM, no: 5507.

⁸⁹ Bl. no: 11. BDA, MM, no: 5507.

meşayihine yazılan 27 Nisan 1316 tarihli Arapça mektubu örnek verebiliriz.⁹⁰

Manevî payeler ve iltifatlar, genellikle şeyh ve seyyidlere verilen nişanlardı. Bu nişanların fazla bir maddî değeri olmamakla beraber, bir şeyhi ve dolayısıyla binlere varan kabilesini Devlet'e bağlamaya kafi geliyordu.⁹¹ Yemen Valiliğinden Dahiliye Nezaretine gönderilen 19 Receb 1306 tarihli yazıda şunları okuyoruz: «Mukbil b. Yahya Fari'nin bir kat daha şevk ve gayretini ve meşayih-i sairenin de sadakat ve hüsn-i hizmetini mucib olmak üzere taltif ve tesiri lazım gelip... diğerlerine nümayiş olmak üzere hasbe'l-mevki bu gibilerin derhal taltifi emr-i zarurî olmaktan naşı... 5. rütbeden bir küt'a mecidiy-i zişânî... kendisine i'ta edilmiş⁹² denilmekte ve görüldüğü gibi bu iş zarurî gibi gösterilmektedir.

Şeyh ve seyyidlere verilen bu nişanlara bir başka misal olarak, Şeyh Abdullah es-Si'r'e tevcih edilen 4. rütbeden mecidiye nişanını gösterebiliriz.⁹³ Aslında bu örnekler o kadar çoktur ki, kanaatimize göre bu konu, yani II. Abdülhamid'in nişan verme siyaseti, özel bir inceleme konusu olabilir.

Sultan Abdülhamid, bu nişanları ya özel temsilcileriyle gönderiyor, veya İslâm Dünyasının ünlü şahsiyetlerini —özellikle dinî liderleri— İstanbul'a davet ederek onları taltif ediyor ve nişanlarını

---

⁹⁰ BDAY, KSN, 22, EN, 116, ZN, 153, KN, 65.

⁹¹ Bir nişana mukabil, Yemen âlimlerinden Sa'düddin Efendi'nin Sultan Abdülaziz'e yazdığı kaside ilginçtir (BDA, İD, no: 45820).

⁹² Bl. no: 11.

⁹³ BDA, İD, no: 73877.

vererek, onları kendisine bağıyordu.⁹⁴ Abdülhamid bu siyasetiyle bir çok şeyhi kendisine bağlamış ve bu şeyhler vasıtasıyla nisbeten isyanları önleyebilmiştir. Konu ile ilgili belgelere sadece dip notta işaret etmekle yetiniyoruz.⁹⁵

c. Şeyhlere Hilafet'in gücünü gösterme

Osmanlı Devleti, şeyhleri isyancı imamdan koparmak için aynı zamanda Hilafet'in gücünü göstererek onları manevî ve siyasî bir baskı altına almak da istemiştir. Bu siyaset çeşitli şekillerde tezahür ediyordu:

1. Şeyhler üzerinde manevî-siyasî nüfuz kurma

Şeyh ve seyyidleri, isyancı imamdan koparmak için, Osmanlı Devleti'nin Yemen'e bazı adamlar gönderdiğini görmüştük. Bu adamlar, Yemen'deki nüfuzlu şeyhlerin yanına giderek, Osmanlı Hilafeti'nin propagandasını yapar ve onları Osmanlı Devleti lehine kazanmaya çalışırlardı.⁹⁶ Bu şekilde Hilafet'e bağlanan şeyhler üzerinde kurulan siyasî-dinî nüfuz sayesinde halk, kısmen de olsa yatıştırıla-

---

⁹⁴ C. Snouck Hurgronje, *Verspreide Geschriften*'den naklen. S.T.W. Arnold, *The Caliphate*, s. 176.

⁹⁵ BDA, İD, no: 73734, 75462, 81527, 90638, 74794, 74820, 722230, 75806, 76124, 76386, 82890, 86629, 908878, 91614, 95508, 95148, 95589, 96807, 97432, 98328, 99267, 100301, 100310, 100396, 100383.

⁹⁶ BDA, İD, Zilhicce 315 no: 61., BDA, İD, safer 1323 no: 22., HAS, no: 479, D. 1900.

biliyordu. En azından, bu şeyhlerin aşiret ve kabilelerinin isyanlara katılmamaları sağlanıyordu.

Şerif Avnü'r-Refik Paşa da bu gayeyle Yemen'e gönderilenlerden biridir.⁹⁷ Yıldız Sarayı Başkıtabet Dairesinin 425 nolu yazısında bu konuda şunlar yazılıdır: «Yemen gaillesinin hasen suretle izalesi hususunda Paşay-ı müşarun ileyhın vesatetine mü-racaat olunarak iktiza edenlere icray-ı nesayih ettirilmesi kendisinin oralarca te'sir-i nüfuzunu irâe edeceği derkâr olmasıyle... Yemen kabailini şu aralık salik oldukları tarik-i nahemvârdan rücu ile makam-ı mu'allay-ı Hilafet-i İslâmiyye ve Saltanat-ı Seniyye'ye kema fi's-Sabık inkiyad ve sadakata sevk için kabail-i merkumaya va'z ve nasihat etmek üzere...»⁹⁸

Bu şekilde nasihatlerde bulunmak için bazı kimselerin gayrı resmi olarak gönderildiğini de belgelerden öğreniyoruz.⁹⁹ Hatta bu iş için özel hafiyeler de kullanıldığı, resmî belgelerde ifade edilmektedir.¹⁰⁰ Bu öğütlerin bazan çok iyi netice verdiği ve belki de askerin yapamayacağını yapmaya muvaffak olduğu, kezâ belgelerden anlaşılmaktadır.¹⁰¹ Fakat bunun yanında, nasihatın hiç bir işe yaramadığı, tersine öğüt verilen şeyhin şımardığı da yine belgelerde¹⁰² zikredilmektedir.

Nasihat ve maddî imkânlar tanınmasıyle elde edilen bu şeyhlerden bazıları, İmamın kuvvetini

---

⁹⁷ Bl. no: 7.

⁹⁸ Ay. yer.

⁹⁹ BDA, İD, no: 99680.

¹⁰⁰ BDA, İD, muharrem 1313 no: 1.

¹⁰¹ BDA, MM, no: 5507.

¹⁰² BDA, İD, no: 2961.

kırmaya bile muvaffak olmuştur.¹⁰³ Zaten nasihatların esas gayesi de nüfuzlu şeyhleri, isyancı imamdan koparmaktı.¹⁰⁴

2. Şeyhleri tehdid

Osmanlı Devleti, Yemen'deki şeyh ve seyyidleri nüfuzu altına almak için sadece maddi menfaatlar sağlama veya nasihat etmeyi değil, bunların yanında tehdid yöntemini de uygulamıştır.¹⁰⁵ Bunun için de Osmanlı Kudreti gösterilmek istenmiştir. Yıldız Sarayı'ndan Yemen Umum Kumandanlığına gönderilen bir şifrede bu konuda şunlar yazılmaktadır: «...ber minvâl-i ma'rûz ulûbiyyet-i kudret-i Devleti yekten irâe ile Haşid ve Erhab'ı artık bağilikte sebat ettirmeyecek ve şakîy-i markuma da min ba'd isti'mal-i nüfuz edemiyecek bir vecihle kabailin esbab-ı mutava'atını bi'l-istihsal Sa'da'nın dahi daire-i idareye alınması için mükemmel bir alay asakir-i mülûkane yetiştirilmesine mütevakıftır.»¹⁰⁶

Aslında daha evvel, Sa'da kabileleri, Osmanlı Devleti idaresi altına girmek için Yemen'deki Osmanlı Valisi Mustafa Asım Paşa'ya bir çok kez müracaatta bulunmuşlardır. Adı geçen vali de, konunun önemini belirterek, 6 mayıs 1292, 13 mayıs 1292, 10 haziran 1292 tarihlerinde 27, 28 ve 30 sayılı arızalarıyla durumu Bâb-ı Âlî'ye bildirmiştir.¹⁰⁷

---

¹⁰³ BDA, İD, no: 62152.

¹⁰⁴ HAS, no: 555, D. 3. 2611, BDA, İD, safer 1323 no: 22.

¹⁰⁵ BDA, İD, no: 99740, BDA, ŞD, no: 1680, BDAY, KSN, 22, EN, 34, ZN, 153, KN, 65.

¹⁰⁶ BDA, İD, no: 99740.

¹⁰⁷ BDA, ŞD, no: 1680.

Mustafa Asım Paşa, bu arızalarında, Devlet'e bağlanmak isteyen bu kabilelerin isteklerinin kabulünü sadrazamlık makamına teklif ediyordu. Fakat, Bab-ı Âlî, valinin bu görüşlerini kabule şayan bulmamış; bunun üzerine Asım Paşa, aynı endişesini bildiren 20 cemaziye's-sani 1293 tarihli ve 46 sayılı bir ariza daha göndermişse de¹⁰⁸ netice alamamıştır. Daha sonra ortaya çıkan Muhsin Şihârî denen isyancı Şeyh, faaliyetlerini burada sürdürmüştür. Çıkan bu isyanlardan sonradır ki, Sa'da, Osmanlı idaresine alınmak istenmiş, o zaman da iş iştan geçmiş ve bunun için yeterli asker dahi bulunamamıştır.¹⁰⁹

Osmanlı Devleti, özellikle nasihatların sonuç vermediği yerlerde tehdid yoluna başvurmuştur. Erhab ve Nerim kabilelerine yapılan nasihatlar bir fayda vermediği içindir ki onların Osmanlı askeriyeye tehditleri düşünülmüştür.¹¹⁰ Konu ile ilgili bir belgede¹¹¹ de asker gücünün isyancılara gösterilmesiyle iyi neticeler alınabileceği belirtilmiştir. İnsan, kulağından ziyade, gözüne inandığı için, Yemenli isyancılar da ancak Osmanlı askerini gördükten sonra, gerçekten Osmanlı askerinin var olduğuna inanıyordu. Bu konuda, Yemen'de bulunmuş olan 7. orduy-ı Hümayun kumandanı Ferik Hasan Edib Paşa'nın yaptığı tesbitler çok anlamlıdır. O, Makam-ı Seraskeri'ye gönderdiği 13 temmuz 1307 tarihli bir belgrapta şöyle demektedir: «Bura ahalisinin akılları gözlerinde olduğundan, kuvvet

---

¹⁰⁸ BDA, İD, no: 99740.

¹⁰⁹ BDA, ŞD, no: 1680.

¹¹⁰ BDA, ŞD, no: 1680., BDA, İD, no: 98683, 99680.

¹¹¹ Bl. no: 7.

görmedikçe el-haletu hazihi, kuvve-i kahire-i padişahîye inanmadıklarından ve ikinci kafiye-i ihtiyatın Kamaran'da karantinada bulunmasıyla Hudeyde iskelesine çıkmaması, Dersaadet'ten artık asker gelmiyeceğine hükm ettirerek sû-i te'siri mucib olmuştur»¹¹²

3. Şeyhleri cezalandırma

Osmanlı Devleti tehdidin de sonuç vermediği yerlerde gerek şeyhlere ve gerekse bu şeyhlere uyanlara, çeşitli cezalar uygulamıştır.¹¹³ Bütün bu cezaların gayesi de isyanları yatıştırmak ve şeyhlerin Osmanlı Devleti'ne bağlanmalarını sağlamaktır.

Bu cezaların başında, sürgün etme cezasını görüyoruz. Sürgün etme işlemi, bazan nakl edilme gibi de gösteriliyordu. Nitekim Devlet'in, kalplerini kazanmak için maaş mukabilinde görevlendirdiği bazı şeyhler, istenileni vermeyince, bunların başka yerlere nakli, yani sürgünleri düşünülmüştür.¹¹⁴

Bunun dışında, halkı isyana teşvik ettikleri, casusluk yaptıkları, kamu oyununda Osmanlı Devleti'ni küçük düşürmeye çalıştıkları, isyancı imam Muhsin Şihari'ye yardım ettikleri, Zeydî mezhebini delil olarak kullanarak, adı geçen imam'dan başka hiç kimseye uyulamayacağını propaganda ettikleri gerekçesiyle yirmi bir kişi yakalanmış ve bunların Yemen'de çıkardıkları fitneye bir son vermek için Rodos ve Akka'ya sürgün edilmeleri düşünülmüş-

¹¹² BDAY, KSN, 22, EN, 34, ZN, 153, KN, 65.

¹¹³ BDAY KSN, 14, EN, 2382, ZN, 126, KN, 11.

¹¹⁴ BDA, İD, 1317, rebiü'l-âhir, no:10.

tür.¹¹⁵ Ancak sürgüne gönderilecek bu şeyhlerin gidecekleri yerlerde dil bakımından bir zorlukla karşılaşmamaları için Trablusgarb veya Suriye'ye aileleriyle beraber sürgün edilmeleri daha uygun görülmüştür.¹¹⁶ Sürgüne gönderilen bu şahısların, ortaya bir mezheb ihtilafını çıkarmamaları ve Zeydîlerin bu ihtilafı istismar etmeleri düşüncesiyle de muhakemeleri bile yapılmamıştır ki, bu dehşet vericidir. Bir insan muhakeme edilmeden nasıl cezalandırılabilirdi? Hem de "Halife" tarafından!..¹¹⁷

Bazan, sürgün edilen bu şeyhlerden istifade etme yoluna da gidilmiştir. Nitekim 1321 yılında Yemen için çıkarılan genel aftan sonra halkı yatıştırmak gayesiyle Rodos'a sürgün edilmiş olan Yemen şeyhlerinden faydalanma fikri ortaya atılmıştır.¹¹⁸ Çünkü sürgüne gönderilen bu şeyhler, Yemen'in en nüfuzlu şahsiyetleri olup, halk üzerinde büyük tesisleri vardı.¹¹⁹

Dikkati çeken bir husus da şudur ki, sürgüne gönderilen bütün bu şeyhlere maaş bağlanmıştı.¹²⁰ Örneğin, Rodos'a sürülen kırk Yemenliye beşer kuruş yevmiye verilmiştir.¹²¹

Yemenli isyancı şeyhlere uygulanan ikinci bir ceza da hapis cezasıydı. Mahkumların sayısı öylesi-

---

¹¹⁵ BDA, İD, no: 2961.

¹¹⁶ Ay. yer.

¹¹⁷ BDA, İD, no: 2961.

¹¹⁸ BDA, İD, 1323 safer no: 22.

¹¹⁹ Ay. yer.

¹²⁰ BDA, ŞD, no: 6219, BDA, İD, no: 2961.

¹²¹ BDA, İD, safer 1318., BDA, Hazine-i evrak no: 1, lef, 2.

ne artıyordu ki, çoğu kez Yemen hapishanelerinde yer bulunamıyordu.¹²²

Hapsedilen şahısların, halkın saygı duyduğu nüfuzlu kimseler olması, isyanları artırıyor; Zeydiler, özellikle seyyidlerin bu gibi muamelelere tabi tutulmalarını istemiyorlardı. Fakat bu dinî-psikolojik durum gözönüne alınmadan şeyh ve seyyidler hapsedilmişlerdir.¹²³ Bu tutuklamalar bazan rasgele yapıldığı için halkın şikâyetine yol açmış ve bu şikâyet dilekçeleri İstanbul'a kadar gönderilmiştir.¹²⁴

Şeyhlerin hapsedilmeleri için mutlaka bir suç işlemeleri de gerekmiyordu. Nitekim bazan gözdağı vermek için şeyhler hapsedilmiş ve emsaline örnek olarak gösterilmiştir.¹²⁵

Sürgün ve hapis cezalarından başka, isyancı şeyhlerin idâma mahkum edildiklerini de görmekteyiz. Muğil b. Salih, bu şekilde ölüme mahkum edilen şeyhlerden biridir. Ona tatbik edilen kanun maddesinde şunlar yazılmaktadır: «Ve 55. madde-i kanuniyyede her kim bizzat veya bi'l-vasıta taba'ay-ı Devlet-i aliyye ve sekene-i memalik-i mahrusay-ı saltanat-ı Seniyye aleyhine musallahan isyan ettirmek üzere tahrik edip de maksadı olan kazıyye-i isyan tamamıyla fiile çıkar veyahud isyanın icrasına başlanmış bulunur ise ol kimse idam olunur»¹²⁶.

---

¹²² Bl. no: 4.

¹²³ BDA, MM, no: 2909.

¹²⁴ Ay. ycr.

¹²⁵ BDA, İD, no: 2961.

¹²⁶ BDA, DAA, no: 796/5.

Çok gariptir ki, şeyhlerin bazıları küreğe bile mahkum edilmişlerdir. Bu şekilde tutuklanan Seyyid Yahya ile Nacî adındaki kimseler, on beşer; Muğil, Abdullah, Muslih, Ahmed, Nâşir, Kaid ve yine Ahmed ve Abdullah adlarındaki zatlara onar sene kürek cezası verilmiştir.¹²⁷ Kürek cezasına çarptırılan bu seyyid ve şeyhlerin, cezalarını çekmeleri için Sinop'a gönderilmeleri kararlaştırılmış ve bu hususta Kastamonu Mutasarrıflığına yazı yazılmıştır.¹²⁸

---

¹²⁷ Ay. yer.

¹²⁸ Ay. yer.

*Yemen'e döktüğümüz Türk uşağı
Dokuz on ordudan olmaz aşığı**

Tarihi çok eski devirlere kadar varan ve giriş bölümünde kısa tarihçesini sunduğumuz Yemen, Portekiz'in 16. yüzyıl başlarında Kızıldenizin Arap yarımadası kıyılarına saldırmasından ve Yavuz Sultan Selim'in 1571'de Mısır'ı fethinden sonra Osmanlıların idaresine girmiştir.

1635 yılında Zeydi imamlarına terk edilip, 1848'de tekrar Osmanlı yönetimine alınan Yemen, bunu takip eden yıllarda bir mesele haline gelmiş ve Osmanlı Devlet'ine menfaat sağlamak şöyle dursun, onun bütçesinden oluk oluk para akıtmış ve binlerce askeri çöllerine gömmüştür.

Araştırmamızda belirtmeye çalıştığımız gibi, Yemen'in jeo-politik durumu yönünden olan önemi, meselenin boyutlarını daha da genişletmiş ve Yemen'i, 19. yüzyıl Avrupa emperyalizminin hedeflerinden birisi durumuna sokmuştur. Fransa, İtalya ve özellikle İngiltere Yemen'e göz koymuş; bu gayelerine ulaşmak için de, Yemen'e gönderdikleri casus ve misyonerler vasıtasıyla Müslüman yemenlileri Müslüman Osmanlı'ya karşı kışkırtmışlardır.

---

* Muhammed Ali Bahaüddin, Yemen'den gelen mektub, s. 21.

Yemen sorununun bu derece vahim olmasının sebeplerinden birisi de, kuşkusuz bazı Osmanlı yöneticilerinin bir takım sorumsuzca davranışları ve kişisel tasarruflara girişmiş olmalarıdır.

Gerek Osmanlı Devleti'ne, gerekse Yemenli müslümanlara bu kadar pahalıya mal olan 19. yüzyıl Yemen isyanlarının çıkartılmasında olsun, bastırılmasında olsun, din faktörü büyük rol oynamıştır. Konu ile ilgili yaptığımız tahlillerden şu sonuçları çıkarabiliriz.

1. İsyancı imamlar, davalarını haklı göstermek için, Hilafet iddiasında bulundukları gibi, Sultan II. Abdülhamid de, her fırsatta halife olduğunu Yemenlilere hatırlatarak, isyancılara değil, kendisine itaat etmelerini istemiştir.

2. İsyancı İmam, isyana teşvik için etrafa hocalar gönderdiği gibi, II. Abdülhamid de bu isyanları bastırmak için dinî liderler göndermiştir.

3. İmam, çıkarttığı isyanı cihad olarak kamu oyunda oluştururken, Osmanlı Halifesi de bunun cihad değil, fesad olduğunu; asıl cihadın, isyancılarla savaşmak olduğunu Yemenlilere kabul ettirmeye çalışıyordu.

4. İsyancı imam olsun, Osmanlı Halifesi olsun, davalarını meşru göstermek için âyet ve hadisleri delil olarak kullanmışlardır.

5. Her iki taraf, karşılıklı olarak, birbirini dinsizlikle suçlamışlardır.

6. İsyancılar olsun, Osmanlı Devleti olsun, din için, halkı zulümden kurtarma çabası içinde olduklarını inandırmaya çalışmışlardır.

7. İmam olsun, Osmanlı Halifesi olsun, kendilerine uymayanlara çeşitli cezalar vermişlerdir.

A- Belgeler

1)

Bâb-ı Âlî
Meclis-i Mahsus

Yemen cihetindeki erbab-ı şakavetin te'dib ve tenkiliyle asayişin idamesi için oraya seferber mevcudlu sekiz tabur asâkir-i şahane ile mükemmel iki cebel bataryasının ve takibat işinde kullanılmak için iki yüz ester ile iktiza eden dekîyk ve peksimad ve erzak-ı sairenin sür'at-ı mümkinine ile tertib ve sevki lüzumuna dair Yedinci Ordu-yu Hümayun Kumandanlığından vukubulan işaret üzerine daire-i askeriyece tertib ve ittihaz olunan tedabiri mütezammın Erkan-ı harbiye dairesinin taraf-ı Seraskerî'den ba-tezkere atebe-i ülyay-i mülukaneye takdim olunan mazbatası manzûr-ı âlî olarak ol babda şerefmüteallik buyurulan emrû ferman-ı Hümayun-ı Cenab-ı Hilafetpenahîyi mübellîğ tezkere-i hususiyye miyane-i bendeganemizde kıraat ve mütalaa olundu. Saye-i muvaffakiyetvaye-i Hazret-i padişâhîde Hıttâ-ı Yemaniyyece de asayiş ve emniyetin isikrar ve idamesine ait tedabirin ittihazı lazimedenden olmasıyla daire-i askeriyece kararlaştırıldığı ve irade ve

ferman buyurulduğu üzre Karaman ve Antalya redif-i mukaddem alaylarını teşkil eden sekiz taburun sekiz yüz mevcudla hemen teslihi ve iki cebel bataryasının teşkili ile beraber işbu redif taburlarıyla bataryaların dört aylık erzak ve mühimmatıyla talep olunan dekîyk ve peksimad ve erzâk-ı muktaziye-i saire tehyie ve sâlifü'l-beyan iki yüz ester dahi mübayaa edilerek peyderpey gönderilmesi ve işbu erzak ve lavazım-ı saire ile mübayaa edilecek esterlek esmanının ve masarif-i nakliyenin fevkalade tertibinden tesviyesi miyane-i çökerânemizde bi'l-ittihad tensib olunduğu gibi esna-yı müzakerede taraf-ı Seraskerî'denvaki lan ifadeye göre iki yüz re's esterin adem-i kifayeti cihetiyle dört yüz ester mübayaası iktiza edeceği anlaşılp bu da icab-ı maslahata mübteni olarak münasib görünmüş ve Yemen vilayetinden bi'l-vürud miyane-i abidane-mizde kıraat olunan telgrafnamelerde eşkiyanın beyan ve iş'ar kılınan ahval ve harekitanı nazaran asakir-i şahane ile mühimmat ve levazımat-ı mezkurenin sevk ve irsaline iltizam-ı sür'at olunması icab-ı halden bulunmuş olmağla ber vech-i ma'ruz ifay-ı muktezası babında ve katibe-i ahvalde emr ve ferman Hazret-i veliy'ul emr Efendimizindir.

7 muharrem 308 ve 31 temmuz 307.

vükelâ mühürleri

(BDA, MM, no: 5306)

2)

**Şihare ve cebel-i Ehnum ve Uzrîn
ahalisine hitaben yazılan buyrulduunun
sûretidir¹**

Ümmet-i Muhammediye'ye birleşmeyi emreden, tefrikayı nehyedene hamd ederim. Allah, onlara; «kendisine, resûlüne ve ulü'l-emr'e itaat etmelerini emretti». Ve «başı siyah üzüm gibi bir habesi köle bile olsa, Emîr'e itaatı ve kendisinden açıkça küfr zâhir olmadıkça ulü'l-emr'in itaatına sarılmayı» emreden Resûlullah (s.a.v.)'e salat ve selam olsun. Bu böyleyken, bunu söyleyenden şüphe mi edilir? Sizi idare edenlere itaat ediniz... Onun için Allah'a dua edin. İhtilaftan daha büyük musibet var mıdır?

Bu i'lân-i şerif ve hatt-ı âlî ü münif, şihare, Cibalu'l-Ehnûm ve Uzrîn ahalisinedir. Zira Sultan İbn Sultan olan Efendimiz'in, Allah'ın Kitabı'nı ve Resûlullah'ın Sünnetini ikameden ve müslümanları, Din düşmanlarına karşı korumaktan ve Haremeyn-i Şerife hizmetden başka arzusu yoktur. Peygamber'in ümmetini düşmanlarından korumak ve ihtiyat için, Yemen eyaletinde, ıslaha mecbur kalındı. Yemen uçurumun kenarına geldiği halde, siz bunu bilmiyor, boş şeylerle uğraşıyordunuz; ta ki Allah'ın yardımıyla ve inayetiyle Yemen fethedildi ve oraya sahip

---

¹ Buyrulduunun aslı arapçadır.

olundu, Yemen halkı rahata kavuştu. Emin ve mutmain oldular. Erzak arttı, ittiḥad hasıl oldu. Fakat bazı eşkiya, bu nimeti inkâr ettiler; tıpkı kendilerinden evvelki ahmaklar gibi. Ve bütün fiillerini iyi bir şerife isnad ettirirler. Bu da, kendine gelenleri kabul eder ve istediği gibi hareket eder. Dilediğini öldürür, dilediğine zulmeder ve haddini öyle aşar ki, onun yolu fesad, ifsad; dalal, idlal ve inad olur. Ve o, bunun için, yaldızlı yazılarla ve hattâ âyetler kullanarak işini yürütür. Onun kitapları ve risaleleri, müslümanların tekfirini natıktır. Halbuki, Resûlu'l-Emin buyurmuştur ki: «Kim mü'min kardeşine, «ya kâfir» derse kâfir olur». Muvahhidlerin kanını da helal görüyor. Halbuki, Allahu Teala şöyle buyuruyor: «Kim bir mü'mini kasden öldürürse cezası, içinde ebedî kalıcı olmak üzere, cehennemdir. Allah ona gazabetmiştir» (K.K. 4/93. O, aynı zamanda mü'minlerin hürmetini kaldırmayı mübah görüyor ve onların mallarını kendi mücahidlerine yiyecek olarak dağıtıyor. Bu nasıl olur? Allahu Teala şöyle buyuruyor: «Aranızda (birbirinizin) mallarınızı haksız sebeplerle yemeyin» (K.K. 2/188). Buna Mustafa'l-Emin'in, bundan meneden sözü kafidir: «Ey insanlar, bugün nasıl mukaddes bir gün, bu belde nasıl mukaddes bir belde, bu ay nasıl mukaddes bir aysa, kanlarınız ve mallarınız da öylece mukaddestir, her birinizin kanı ve malı ötekine haramdır». Yine Resûlullah şöyle buyuruyor: «Ben, insanların «lâ ilahe ilallah» demelerine kadar onlarla mücadele etmekle emrolundum; eğer onlar bu sözü söyleyecek olurlarsa, benden kurtulurlar; kanları, malları ve hesapları Allah'a kalır». Resûlullah (s.a.v.) yine şöyle buyuruyor: «Bir müslümanın kanı, ancak üç şeyden biri ile helal olur, bununla beraber, men etmeksizin helal kılarsa ve Şeriat'ta olmayanı teşri ederse...»

Allahu teala şöyle buyuruyor: «Dillerinizin yalan yere vasıflandıra geldiği şeyler için: «Şu helâldir, bu haramdır» demeyin. Çünkü (bu suretle) Allah'a karşı yalan düzmüş olursunuz. Allah'a yalan düzenler ise, şüphe yoktur ki felah bulmazlar» (K. K. 16/116). Yine o, Devlet-i âliyyeye öyle şeyler nisbet ediyor ki, kalem ve kağıt ondan utanır. Ve o, Devlet-i âliyyeyi diğer milletler nezdinde küçük düşürmeye çalışıyor ve Allahü Tabareke ve Te'ala Hazretlerinin şu âyetinden çekinmiyor: «Kötü sözlerin iman edenlerin içinde yayılıp duyulmasını arzu edenler (yok mu?) dünyada da, âhirette de onlar için pek acıklı bir azab vardır» (K.K. 24/19). Bu kimse, Şeytan'ın, işlerini güzelleştirdiği ve onları doğru yoldan ayırdığı kimselerden oldu. Bunlar, kendilerini mühtedi sayıp, kendilerine imam ismini verdiler ki, bunlar müsemmasız isim ve manasız hayallerdir. Onun size emrettiği celal ve cihad kaiminin şartları nelerdir? O sizleri geride bırakıp, sizi belaya sürüyor. Onun üzerine, müslümanları birleştirmek gerekirken, o onları tefrikaya sürüyor; aralarında islahı te'sis etmesi gerekirken, o fesadı teşvik ediyor. O, yolları korkuya boğuyor. Gereken iş, hidayet yoluna götürmek iken, o başka tarafa çekiyor. Devlet-i âliyye ile fitne-fesad gurupları arasında neler olduğunu söylemiyorum. Lakin düşünün ki, hangi millette fitneye razı olundu, o milletin içinde kötülük arttı. Böylece iyiler korktu, kötüler ise revaçta oldu. Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyuruyor: «Sizin ümmetin kötülükleri, iyilerinizin ondan korktuğu, kötülerinizin de ondan emin olduğu kimsedir»... Bütün bunlar böyle olunca, bir kimse nasıl isyan ederek İslâm'ı emredebilir? O kimse ki, bir veya iki köyü, bir kabile veya iki kabileyi islah edemiyor. Bütün bunların delile de ihtiyacı yoktur. Bu, güneşten de daha

açıktır. Ve bu, bütün harb bölgelerinde karşılaştığımız bir şeydir. Her tarafta bu ehl-i fesad bizden kaçıyor ve ar kisvesine bürünüyor. Buna rağmen, bazı kimseler bunların, müslümanları tekfir itikadına tâbi oluyor. Allahu Te'ala şöyle buyuruyor: «Tekrar muharebe için bir tarafa çekilenin, yahud diğer bir fırkaya ulaşp, mevki tutanın hali müstesna olmak üzere kim öyle bir günde onlara arkı çevirirse, o, muhakkak ki Allah'ın gazabına uğramıştır» (K.K. 8/16). İşte o fesad ehli, insanları Allah'ın gazabını almaya zorladılar. Biz ise, ehl-i fesadı döverek, öldürerek, esir ederek, üzerinizden bu zorluğu kaldırdık. Ve bütün bunlar, sizin rahatınızı te'min etmek ve üzerinizden zararı kaldırmak içindi. Allahu Te'ala ayetinde şöyle buyuruyor: «Allah'a ve Resûlü'ne (mü'minlere) harb açanların, yer yüzünde (yol kesmek suretiyle) fesadçılığa koşanların cezası, ancak öldürülmeleri, ya da asılmaları, yahud (sağ) elleriyle, (sol) ayaklarının çaprazvarî kesilmesi, yahud da bulundukları yerden sürülmeleridir» (K.K. 49/9). Böylece öğrendiniz ki, bizim mücadelemiz sadece zulüm ve ifsad ehline karşıdır. Biz kibirli mütacavizler de değiliz. Allahu te'ala Kitabı'nda şöyle buyuruyor: «... tecavüz edenle, Allah'ın emrine dönünceye kadar, savaşın» (K.K. 5/33). Biz size şefik baba muamelesi yaptık. Bilemediğiniz şeylerden sizi af ettik, sevmediklerinizi sizden uzaklaştırdık. Bütün bunlar, ihtiyaçlarınızın te'mini ve sizden mazereti izale etmek içindir. Ve şunu kat'i olarak bilersiniz ki, bizim tek arzumuz islah ve islah ettirmek, sizin fesadı terk etmeniz ve kurtuluş için uğraşmanızdır. Bütün işlerinizi görmek üzere, size, allame olan Şerif Abbas b. Abdi'r-Rahman b. el-Müeyyid'i tayin ettik. Onu dinleyiniz; irşad olunursunuz. Ona itaat edin ki saadete ulaşasınız. Biz ona, Allah'ın Kitabı'na ve

Resûlullah'dan sadır olana uymasını emrettik. Büyüğe saygılı, küçüğe merhametli olacaktır. O, ale'l itlak müctehid ve bi'l-ittifak allamedir. Biz onu, Şerif Muhammed b. Abdillâh ile takviye ettik. Onun emri ondandır. Ve biz ona, sizden bütün vacibatı almasını emrettik. Tıpkı Resûlullah'ın aldığı gibi. Ve Resûlullah'ın vaz ettiklerini, vaz etmesini emrettik. Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: «Ben zenginlerinizden alıp, fakirlerinize dağıtmak üzere emrolundum». Bu, sizin gücünüz ve takatiniz dahilinde olacaktır. Biz gördük ki adaletin kaidelerinden birisi şudur: İşler adam çalıştırmadan düzene girmez ve adamın da mala ihtiyacı vardır. Biz, adı geçen iki şerife, gerektikçe, iktidarı olan zaptiyeleri çalıştırmalarını emrettik. Ve Devlet kasasından size 500 riyal, cibâl halkına da 500 riyal yardımda bulunduk. Bu para, oranın halkına, durumları göz önüne alınarak dağıtılacaktır. Ve bu 1000 riyal, memleketinizin muhafazası ve rahatınız içindir. Siz de itaat ve teşekkür edin. Efradın emniyetini sağlayın ve aranızdaki ihtilafı kaldırarak, ittihadı te'min edin. Aranızdaki fitne, fesad ve düşmanlığı kaldırınız. Âyetlere muhalefet etmeyiniz. Kan dökmekten sakının. Kim bunları yaparsa, ona teşekkür edilir, kim uymazsa vebal kazanır ve gereken cezayı bulur. Böylece ben size duyurdum ve müjdeledim. Vefa gösterirseniz ne ala, göstermezseniz, siz düşünün. Bütün işimi de Allah'a havale ediyorum. O, ibad hakkında Basîr'dir. Üzerinize vacib olan da Mevlamız, Sultanu'l-Gazi Abdülhamid b. Sultanu'l-Gazi Abdülmecid b. Sultanu'l-Gazi Mahmud'a duada bulunmanızdır. Bu emir, bilhassa hatibler ve hutbelerine râcîdir. Bununla son verir, selamlarımı yollarım.

(BDA, ID, no: 62152)

Bab-ı Âlî komisyonundan kaleme alınıp, Maliye Nezaret-i Celilesinin takriri melfufiyle arz ve takdim kılınan mazbatasında iş'âr edildiği vecihle Yemen cânibinde bulunan bazı meşâyih ve rüesay-i kabaile iksa ve i'tâ olunmak üzere mübaya'a ve irsâl olunan ellişer adet il'at ve saat ile şal ve kumaş ve seyflerin esman ve masarifi 70.410 guruşa balığ olmuş ve Hıttâ-ı Yemaniyye'nin ahd-ı karibde daire-i zabt ve islahat olması cihetiyle, oralarda bu makule masrafların vukuu tabi'i bulunmuş olduğuna mebni salifu'z-zikr 70.410 guruşun bütçe haricinde vuku bulacak masarîf-ı acile içün ayrıca tertib ve tahsis olunan ve emr-i ferman-ı Hümayun ile mesarîf-i mühimmeye mahsus ihtiyat tertibi haricinde olan 15.000 keseden tesviyesi ve bir de aşayir ve kabail şeyh ve reislerine arasıra hil'at ve hedaya iksa ve i'tâsı öteden beri mu'tad olduğu misillü, bunlara mukabil onlar tarafından dahi at ve deve gibi hayvanat ve eşyay-ı saire i'tâsı adât-ı urbaniyeden olarak bu nevi şeyler ise sırf mîriye aid idüğinden rüesay-ı urban caniblerinden verilen hedâyanın usûl ve kaidesine tevfikân bi'l-müzayede satılarak ve esmân-ı cedvellere kaydolunarak Hazine-i celileye gönderilmesinin Yemen vilâyetiyle diğer iktiza eden vilâyâte tavsiyesi tezekkür

olunmuş ve mütala'ât-ı ma'ruza i'tiyâd-ı kadîmin
mer'iiyeti cereyanından mu'teberân-ı urbanın taraf-ı
Hükûmete temayülât-ı keremyânesi faidesiyle bir-
likte aidât-ı hazinenin ziyâdan mahfûziyeti kaziiye-
sinin husûlini müeddî bulunarak muvafık-ı maslahat
bulunmuş ise de ol bâbda her ne suretle emr ü irâde-i
isâbet 'âde-i Cenâb-ı Cihânbânî mûta'allık ve şeref-
sudûr buyurulur ise mantûk-i mûnîfi icra kılınacağı
beyâniyle tezkere-i senâverî terkîm kılındı Efendim.
26 receb 289.

(BDA, ID, no: 45397).

Dahiliye Nezâretinin miyâne-i çâkernânemizde kıra'at olunan tezkeresinde Müşîr Abdullah Paşa'ya San'a'ya gelirken taarruz eden eşkiyadan on beşinin hayyen derdest edildiği ve şimdiye kadar tutulan eşhasın 79 kişiye balığ olduğu ve fakat bunların isti'ab ve muhafazalarına salih habshane bulunmadığı gibi muhakemelerini icra edecek mehakim-i nizamiye de olmadığından eşhâs-i merkûmenin ikinci ve üçüncü ordu-yı Hümâyûn'larca li-eclî'l-istihdâd gidecek vapurlara irkâblariyle i'zamları Yemen vilayetinin iş'ârına atfen beyân ve izbâr kılınmış ve sâye-i makderet vâye-i Hazret-i Hilafetpenâhîde derdest olan eşkiyây-ı merkûmenin mahallinde bırakılmaları sûret-i iş'âra nazaran caiz ve münasib olmayacağından ber mûcib-i tezkere eşhas-ı merkûmenin Üçüncü Ordu-yı Hümayunca istihdam olunmak üzere gerek bunların ve gerek bundan sonra derdest edileceklerin oraya giderek vapurlara irkab ve i'zamları zımında vilayet-i mezkûreye tebliğat icrasının Nezaret-i müşarûn ileyha havalesi ve taraf-ı Seraskerî'ye ma'lûmât i'tâsı bi't-tasvib mezkûr tezkere melfûfiyle beraber arz ve takdim olunmuş olmağla ol babda ve katibe-i ahvalde emr-u ferman Hazret-i Veliyyu'l-emr Efendimizindir.

28 safer 316, 5 temmuz 414.

Vükelâ mühürleri

(BDA, ID- 1316, rebiu'l-evvel no: 18).

11

[illegible]

五

३५५

31

۱۱

وہ

2

•

طریقہ: چار و ستر

مذہب و ملت

وفاقیہ

13

● ● ● ● ●

3

Yemen kıt'ası kabil-i ziraat cibâl ve vadileden ibaret olup sekenesinin hemen kısm-ı a'zamı silah istimaline âşinâ ve daimî suretde müsallah olarak gezinir kabâil ve sâireden müteşekkildir. Bunların bir kısım Hilafet-i ebedmüddet-i Osmaniyye-i tasdik eyleyen sünniyü'l-mezheb ehl-i takvâ ve bir kısmı dahi imamları San'a'da bulunan ve kendi imam-larından başkasına tabi'iyeti kabul etmiyen ve âmâl-i mefsedet-engizlerini kuvveden fîle ihrâc için daimî suretde fırsat gözetmekde bulunan Zeydilerdir. Zeydiler fırsat düştükçe San'a'yı zîr-i Devlet-i âliyyeden nez etmeğe çalışmakda ve ekserisi San'a'nın etrafında mukim olup, Hükümet-i seniyye'ye itaat ve inkiyad etmektedirler. Bunlar iki defa San'a'yı zabt etmiş ve kendi hükümetlerini te'sis için hayli uğraşmış ise de muvaffak olamamışlardır. Buraları ma'lûm iken Saltanat-ı Seniyye etraf ve eknafu Zeydiden ibaret olan San'ay'ı merkez-i vilayet ittihaz etmiş ve San'a'da istihkâmlar tabyalar inşa eylemiş ve ahaliye fûnûn-ı harbiye-i cedideyi ta'lim etmekde bulunmuşdur. Bu cihetle San'a bir defa daha Zeydiler eline geçecek olur ise onları oradan ihrac müsta-

hil olduğu gibi Saltanat-ı Seniyye'nin bu hareketi (yılanı kendi esvabı içinde terbiye) etmek-den başka bir şey değildir. Esbab-ı ma'rûzaya mebni San'a'daki istihkamları tabyaları hedm ile orasını ufak bir kasaba haline ifrağ ve idaresini bir muta-sarrıf veya kaimmakama tevdi ile merkez-i vilayeti sekenesi umumiyetle sünniyü'l-mezheb olan sâhil tarafında münasebetli bir mevki'e nakl eylemek ve merkez-i vilayet olacak kasabayı akideleri sağlam ve Hükümet-i Seniyye'ye sadık Türk Kürd ve Arabla iskân eylemek ve Taiz cihetinde dahi bir vilayet teşkiliyle Zeydîlerin kuvvet ve şevketini kesr eylemek ve âmâl-ı fesad iştihsalarının gayr-ı kabil-i husul olduğunu göstererek kendilerini bu fikirden vaz geçirmek iktiza ettiği ma'ruzdur.

'Abd-ı dâ'î
Fazl Alevî

(BDA, İD, no: 96875).

Yemen ahalisi hal-ı bedeviyetde olmak mülabe-
sesiyle mehakim-i nizamiyye müracattan külliye
çekinmekde bulunduklarından ve zaten orada teşki-
lat-ı adliye tamamıyla icra olunmadığından hem
ahalinin Hükûmet-i Seniyye'ye tamamıyla ısındırıl-
maları ve hem de hazine-i celilenin beyhude
masarıfıdan kurtarılması zımnında el-yevm mevcut
olan isti'nâf ve bidayet mahkemelerinin lağviyle
ahalice birkat daha mucib-i itmi'nan ve memnu-
niyyet olmak üzere vilayet ve elviye merkezlerinde
ülemay-ı mahalliyeden hükkam-ı ş-şer ma'iyetinde
muavazzaf olarak bir iki muavin bulundurulması
halen ve mevki an muhassenat-ı adiyeyi dâ'î olacağı
gibi mehakim-i şer'iyede istihdam olunacak muavin
ve ketebenin maaş dahil olduğu halde tertibat-ı
atikdan senevî altı yüz elli binküsur gurus tasarruf
hasıl olacağına ve Dersaadetten Yemen'e i'zam
olunmakta olan mutasarrıflarla kaim makamların
âdât-ı urbana adem-i vukuflarından ve ekserisinin
sû-i hal ve hareketlerinden bahisle bunların ba'dema
oradan intihab ve tayinleri ve tarih-i tayinlerinden
itibaren Yemen vilayeti müstesna olarak bunlara
tam maaş i'tası lüzumu yemen valisi Osman Paşa
Hazretleri tarafından bâtelgraf arz ve iş'âr kılınmış

olup keyfiyetin teemmül ve tezekkürîyle neticesinin
arz-ı atebe-i ülya kılınması şeref sadır olan emr u
ferman-ı hümayun-ı Hazret-i Padişahî iktizay-ı
âlisinden bulunmuş olmağla ol babda emr u ferman
Hazret-i Veliyyü'l Emrindir. 24 ramazan 305, 23
mayıs 304.

Serkatib-i Hazret-i Şehriyârî
Süreyya

(BDA, ID, no: 84941)

Yemen'deki hal-i iğtişâşdan dolayı oraca lazım gelenlere Şerif Avnu'r-Refik Paşa hazretleri ma'rife-tiyle bazı vasâyâya icrâ ettirilmesi bu sabah Mabeyn-i Hümâyun-ı Mülûkane'de bulundukları esnada bi'l vasıta atebe-i ülyay-ı Cenâb-ı Padişahî'ye arz buyurulmuş olduğu gibi bu suret sâir bazı taraftan dahi arz ve ihtar olunmuş ise de müstağniy-i beyan olduğu vecihle câlis-i taht-ı me'âli baht-ı Osmanî olan salâtin-i izâm hazâratı Saltanat-ı Osmaniye ile hilafet-i İslâmiyyeyi zat-ı akdeslerinde cem etmiş olmalarına nazaran Yemen gâilesinin hüsn-i suretle izalesi hususunda Paşay-ı müşarûn ileyhın vesate-tine müracaat olunarak iktiza edenlere icray-ı nesâ-yih ettirilmesi kendisinin oralarca te'sir-i nüfuzun irâe edeceği derkâr olmasıyle ma'nen ve siyâseten mehâzir-i adideyi dâ'î olacağından ve zaten Yemen kabailini şu aralık salık oldukları tarîk-i nâhem-vardan rücû ile makam-ı mu'allayı Hilafet-i İslâmiye ve Saltanat-ı Seniyye'ye kemâ fi's-sabık arz-ı inkiyad ve sadakata sevk için kabail-i merkumeye va'z ve nasihat etmek üzere geçende Yemen'e i'zam olunan zevat-ı muhteremenin mesaisi ve irae olunacak sat-

vet-i askeriyyenin te'sirâtı ile gaile-i hazıranın be
'inayeti'llahi Te'alâ yakın vakitde öni alınacağı
kaviyyen me'mul olduğundan suret-i ma'ruzadan
sarf-ı nazar olunması şerefsadır olan irade-i seniyye-i
Cenâb-ı hilâfetpenâhi icab-ı celilinden bulunmağın ol
babda emr u ferman Hazreti men lehü'l-emrindir.

25 safer 309, 17, eylül 307.

Serkâtib-i Hazret- i Şehriyâri
Süreyya

(BDA, ID, no: 97549)

Yemen vilayeti ahvaline dair tanzim ve takdim olunan layihaların tedkiki için Bâb-ı Âli'de ve Adliye nazırı Paşa Hazretlerinin riyaseti altında teşkili emr u ferman buyurulmuş olan komisyonun a'zalıgına Ahmed Eyyüb Paşa Hazretleri ile meclis-i maliye reisi İbrahim Efendi ve Şurâ-yı Devlet a'zasından Abdullah Bey Efendi hazeratının me'muriyeti hakkında te'kid-i istizani hâvi ârayış-i dest-i ta'zim olan 24 hileri lede'l-arz manzur-ı âli oldu. Mezkûr komisyonda haricden a'za bulundurmağa hacet olmadığından bunun yine nâzır-ı müşârûnileyh hazretlerinin taht-ı riyasetinde olmak üzere vükelay-ı fiham hazeratından bir iki zâtdan mürekkeb olarak teşkili şeref müteallık buyurulan irade-i seniye-i Cenab-ı Hilafetpenahi iktizay-ı celilinden olmağla ol babda emr u ferman Hazret-i menlehu'l-emrindir. 27 şevval 309, 12 mayıs 308.

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî
Süreyya

(BDA, İD, no: 100248)

بجہ کی حال، اعتبار سے طواری، اوراد لازم کلوزہ شریعہ عود الرقیہ بات غفرہ
معرفہ، بعضہ وصایا، جو اندر لسی، موصاح، مابعدہ ہمارہ، طوع، رزہ، مولدہ، قدر، شمارہ
بہ، اسطہ، عندہ، علیٰ، حساب، بارتا، بھی، عہدہ، جو، لسی، اولیٰ، بھی، کمی، موصوتہ، سائر
بعضہ، طرفہ، رخصت، عہدہ، واضحہ، اولیٰ، بھی، ابرہہ، مستحق، بیابہ، اولیٰ، بھی، وہ، چالیس
تخت، معالیٰ، تخت، عثمانی، اولیٰ، سلاطینہ، عظام، حنفی، سلطنت، عثمانیہ، ایہ، خلق، سلاطین
ذات، قدس، صریح، جو، تیسرے، اولیٰ، نظر، اجماع، علیہ، سلطنت، مستولہ، ازالہ، سی
فصوص، باتائی، مشائیر، ایک، وسائت، راضف، ملذذہ، اقضا، ایدلہ، اجزائی، صلیح
اندیکر، نسبتہ، وادجہ، تا، تیر، مقرر، ہی، از، اندیکر، رجات، اولیٰ، معنی، وسائت، کارہ
عہدہ، ہی، داعی، اولیٰ، خدمتہ، وزیر، تا، ہمہ، قیامی، شوارہ، کلمہ، سالت، اولیٰ، قدری، طریقہ
نا، قیام، رزہ، رصوع، ایہ، مقام، معلوی، خلوت، سلاطین، وسائت، سیر، کافی، السابہ
عہدہ، انقباض، وخصف، سومہ، بجوہ، خمال، مرقومہ، وخط، وریخت، ایک، اندرہ
کینے، بر، اعزام، اولیٰ، ذوات، محترم، ماسعی، وارہ، اولیٰ، بھی، طوبی، عکس
تا، تیر، ای، ایہ، عالمہ، حاضرہ، ملک، معانی، اللہ، تعالیٰ، بقیدہ، وقفہ، توکل، از، حق
قبول، مامول، اولیٰ، بعدہ، صورت، معرفت، نہ، صرف، قدر، اولیٰ، شریعت، اولیٰ، ازادہ
سب، حساب، خلقت، ہی، بجا، جلیلہ، نو، عید، اولیٰ، ازادہ، اوراد، وحق، وکرہ

درست، از، اندیکر، رجات
اولیٰ، معنی، وسائت، کارہ

۱۸ ۵۹۸
۴۷۵۶۹

**Yedinci Orduy-ı Hümayun Kumandanı Hasan
Edip Paşa kullarından şifre telgrafname**

Ahval-ı hazıra ve Aden'den emtiay-ı ticariyye nakl eden iki vapurdan birinin sakatlanması ve Mısır vapurlarının karantina münasebetiyle âmed şüd eylememesi rüsûmat hasılatının tedennisine bâdi olduğu rüsûmât nezâret vekâleti tarafından ifade ve Hind'den celb olunmakta olan dakik ve erzün dahi hind'de nüzul eden kesret-ı bârândan nâşi ba'dema istenilecek kadar dakik ve erzün gönderilemeyeceği, Hind'deki şeriki tarafından beyan olunduğu, müte-'ahid tarafından ifade, ve şu aralık hiçbir liva ve kazadan bir akçe tahsilat olmadığından erzakça sıkıntı çekilmemek için şehriye ikişer bin beşyüz çuval dakik ve biner çuval erzün dersaadet'den gelmesine ihtiyac-ı kafi olduğundan dünkü telgrafname-i kemterânemle şehriye istenilen on bin liradan dakik ve erzün eşmânının mahsub buyurulması ehemmiyeti ma'lûm-ı âli buyurulmak üzre arz olunur.

3 eylül 307. Beyrut'a vüsulü 7 Eylül.

**Yedinci Ordu Kumandanı
Hasan Edip**

(BDA, ID, no: 97344).

بلند سرائی کلاں

پیشی اردو کلاں

پیشی اردو کلاں

توڑی اردو کلاں

حوالہ وارہ و عہدہ اسٹیشنری مین برائے پٹرولنگ اسٹیشن

پٹرولنگ اسٹیشن و پٹرولنگ اسٹیشن فریڈ سائینڈ اسٹیشن

ایسی سے سٹیشن مینوں کے لئے باریک بینی سے

نظر رکھنا ضروری ہے کہ اسٹیشن مینوں کے لئے

دعوت و اسٹیشن مینوں کے لئے اسٹیشن مینوں کے لئے

نیشنل سٹیشن مینوں کے لئے اسٹیشن مینوں کے لئے

کھڑے کی سٹیشن مینوں کے لئے اسٹیشن مینوں کے لئے

سٹیشن مینوں کے لئے اسٹیشن مینوں کے لئے

اسٹیشن مینوں کے لئے اسٹیشن مینوں کے لئے

اسٹیشن مینوں کے لئے اسٹیشن مینوں کے لئے

اسٹیشن مینوں کے لئے اسٹیشن مینوں کے لئے

Sl.no: 9 (S.D.A. ID, no: 97344)

44
57344

Maliye nezareti'nin miyane-i bendeganemizde mütala'a olunan tezkeresi mealinden müsteban olduğu üzre Yemen vilayeti merkez sancağıyla mülhakat-ı sairesi ağnâminin beherinden 40 para resm istifa kılınmakta olduğu halde Asir sancağı ağnamından 1/40 re's ganem ahzi usulunun devamı sû-i isti'male ve o da hazinenin izrarına sebep olmakta olduğu gibi bu hal âtiyen elviye-i sâire ahâlisinin dahi şikâyatını istilzam edeceğinden vilâyet-i mezkûre eġnâm rûsûmunca mu'amele-i mütesâviye icrasiçûn ber mucib-i iş'âr-ı mahalli mezkûr sancak eġnâmından dahi kırkar ara resm istifası münasib görünmekle ona göre ifa-yı muktazası zımmında Nezâret-i müşârun ileyhaya me'zûniyet i'tası müttehiden tezekkür ve tenbis olunarak tezkere-i mezkure lefen arz ve takdim kılınmış ise de ol babda ve kâtibe-i ahvalde emr u ferman Hazret-i Veliyyü'l-emr Efendimizindir. 9 şaban 307, 18 mart 306.

Vükela mühürleri

(BDA, MM, no: 4753).

۱۰۰

[illegible]

۱۰

د. محمد زکریا

سورۃ طہٰ جیسی

2

۵۰

3

22

وہ

心

عرفان محمد علی

مخبر و قاضی

معارف

21

15

Dahiliye Nezâret-i Celilesi Canib-i Âlisine
Devletlu Efendim Hazretleri

Hâşid kabaili müteneffizân-ı meşâyihinden olup ötedenberi iffet ve istikametle beyne'l-akrân temey-yüz etmiş ve bu kerre Umrân cihetinde icrâ olunan harekât-ı askeriyye esnasında dahi bi'l-fi'l ibrâz-ı hamîyyet ve sadakatla mükafat-ı seniyye-i Hazret-i Padişahiye bihakkın kesb-i istihkak eylemiş olan Mukbil b. Yahya Fâri'nin bir kat daha şevk ve gayretini ve meşâyih-i sâirenin de sadakat ve hüsn-i hizmetini mucib olmak üzere taltîf ve tesriri lazım gelip gerçi bu misillu mükafatta bi'l-istizân-ı irade-i seniyyenin istihsali lazimeden bulunmuş ise de diğerlerine bir nümâyiş olmak üzere hasbe'l-mevkî bu gibilerin derhal taltîfi emr-i zarurî olmaktan nâşi 51. alayın 2. taburunun binbaşısı iken vefat eden Rauf Bey'den münhal olan 5. rütbeden bir kıt'a mecidi-yi zişânî Orduy-ı hümâyûn-ı erkân-ı harbiye daire-sinden bi'l-ahz kendisine i'tâ edilmiş olduğundan lütfen bu bâbda iktiza eden irâde-i seniyye-i Hazret-i Hilafetpenahînin istihsâliyle berât-ı âlisinin taştîr ve isyâli esbabının istikmaline müsaade-i celile-i Cenâb-ı Nezaretpenâhîleri sezâvâr buyurulmak bâbında

emr u ferman Hazret-i men lehü'l-emrindir. 19 receb
306, mart 305. San'a'dan.

Valiy-i Vilâyet-i
Yemen

(BDA, İD, no: 88892)

Yemen ahâlisinden ve sâdât-ı kirâmından es-Seyyid Ceylan Efendi b. el-Müsâvi b. Muhammed el-Ehdel'e 2000 ve Seyyid Ahmed Efendi b. Muhammedü'l-Müsavi ve es-Seyyid Ahmed Efendi b. el-Müsâvi ve Seyyid Ali Efendi b. el-Müsâvî'ye beşer yüz ve Şeyh Rahmetullah'a medresesinin ikinci müderrisi Şeyh Abdullah b. eş-Şeyh Muhammed Salih Accac'a keza'lik 200 gurus maaş tahsisi ve maaşât-ı mezkûrenin Mekke-i Mükerrreme müdiriyet hazinesinden tesviye ve ifası şerefsâdır olan irâde-i seniyye-i Hazret-i Hilafet penâhi iktizâ-yı celilinden olmağla ol babda emr u ferman Hazret-i Veliyyü'l-emrindir.

3 zilkade 304, 12 Temmuz 303.

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyari
Süreyya

(BDA, İD, no: 81912)

الحمد لله

مؤلف: محمد بن عبد الله

23992-
DAN, PHIL

El.no: 11 (PRA. ID, no: 88592)

[illegible]

۲۰۰۰

36

Ambassade Impériale
Ottomane

No: G1. 33559

No: S1. 48

Cabinet du Ministre
Monsieur le Ministre,

La question de l'insurrection en Arabie et particulièrement dans le Yemen intéresse vivement les cercles politiques de Vienne.

Les journaux commentent diversement les mesures prises par le Gouvernement Impérial en vue de réprimer la révolte et les feuilles cléricales, qui nous sont toujours plus ou moins hostiles, se montrent tout-à-fait pessimistes dans leurs appréciations au sujet de la situation actuelle de cette contrée.

Le «Vaterland» du 24 courant dit que la Sublime Porte a envoyé des émissaires dans le Yemen dans le but d'entamer des négociations avec les chefs de l'insurrection en vue de les amener au travail paisible et au maintien de la tranquillité. Le Gouvernement Impérial aurait promis aux rebelles une large autonomie. Les négociations, dit le journal en question, n'ont pas encore abouti, mais elles sont

continué. L'Imam Yahia veut se faire reconnaître comme Khalife par toutes les tribus arabes, continue le «Vaterland», et la question de transférer le khalifat à la Mecque —question qui a été mise de nouveau sur le tapis— occupe toutes les tribus indigènes. L'article contient également un entretien avec Suleiman Nazif Bey, ex-gouverneur général de Bassorah, au sujet de la situation en Mésopotamie.

Les «Neuigkeits Weltblatt» publie également dans son numéro du 24 courant un long article à ce sujet. Il dit qu'on craint que le mouvement insurrectionnel ne s'étende au Hédjaz, que le Gouvernement Impérial ne pourrait qu'occuper le littoral du Yemen et que la Sublime Porte doit compter toujours avec des insurrections dans les autres parties de l'Empire. Le journal parle des aspirations de l'Imam Yahia au Califat et dit que les relations de Seid Idriss avec le Gouverneur Général anglais à Aden sont connues. Le Weltblatt parle ensuite de l'animosité qui existerait entre turcs et arabes et des difficultés que les différentes nationalités que les différentes nationalités pourraient susciter au nouveau régime en Turquie. Il termine en disant que les Puissances feraient bien de se tenir sur leurs gardes en vue de toute éventualité.

Parlant également de cette question, l'«Illustriertes Wiener extrablatt» du 26 courant dit que le Yemen a été de tout temps gâté et favorisé. Tout en rendant hommage à la valeur militaire de l'Armée Impériale, le journal dit qu'une campagne dans le Yemen offre de nombreuses difficultés...

La «Neue Zeitung» d'aujourd'hui consacre également un long article aux questions orientales

L'insurrection en Arabie oblige la Turquie, dit le journal précité, à envoyer au Yemen des troupes

détachées des armées macédoniennes, car les troupes turques de l'Asie-Mineur doivent y être maintenues d'abord pour parer à toute éventualité dans le cas où des désordres éclateraient en Perse et ensuite à cause des préparatifs militaires de la Russie «... Le journal s'exprime en effet en ces termes: «La menace de l'Italie de faire une démonstration navale dans les eaux ottomanes exhorte la Grèce et les Albanais à la résistance. La tension entre la Turquie et l'Italie serait si forte qu'une collision serait inévitable.

Mehmed Reşid

(HAS, no: 555, D: 33559)

Son Excellence

Rifat Pacha,

Ministre des Affaires Etrangères de Sa Majesté
Impériale le Sultan

etc. etc. etc.

CONSTANTINOPLE

Le correspondant à Constantinople de la «Politische Correspondenz» aurait reçu d'un personnage bien informé sur la situation au Yemen les informations suivantes:

«Une question importante est celle du discrit nommé «Saada» et situé au nord-est de Sanaa; si même en apparence Saada fait partie du Vilayet du Yemen, en réalité il est sous l'autorité d'un Cheikh nommé Seid Dahiani qui est reconnu comme khalife par les Zeidis habitant cette contrée. Ces Zeidis ont deux Imams, Seid Dahiani et Jahia qui se combattent mutuellement et se disputent le caractère de Khalif ou d'Imam. Il est fort regrettable qu'une contrée si fertile ne se trouve pas sous l'influence du Gouvernement Ottoman. la population de Saada a envoyé, il ya 25 ans, des délégués à l'ancien vali du Yemen Osman Pacha pour offrir leur soumission au Gouvernement turc. Leurs prières n'ont pas été écoutées et ils furent forcé de reconnaître l'autorité de l'Imam Scherefuddin de Sanaa dont le successeur est l'Imam Jahia. Après la mort de Scherefudin les Saadiotes ont élu Seid Dahiani comme Imam. Sada mériterait qu'on en fasse un Vilayet particulier. Si l'on pouvait établir alors une bonne administration à

Djizan, Midi, Hurel Valle, Schakik, El Vesa et autres lieux de la côte, le Yemen deviendrait une des plus belles provinces de l'Empire. On pourrait diviser le Yemen en trois Vilayets: Sanaa, Saada et Hodeida, ce qui serait dans l'intérêt d'une bonne administration et du maintien de la sûreté.

(HAS, no: 555, D: 33883).

11000-10 8 April 1951.

Archibald Campbell
Attorney

1-14-51 (188)
1-17-51

Veuillez le Ministre.

Il est l'honneur de transmettre ci-joint à votre Excellence une traduction en français, la copie d'un article paru dans le "Post" de 4 novembre dernier, concernant les déclarations qui ont été faites, sur la situation au Yunnan par un personnage bien connu, correspondant de la "Politische Correspondenz" à Canton.

Très Agré, Monsieur le Ministre, l'assurance de ma très haute considération.

Archibald Campbell

Don, 14-51

Yi-Hsin Pao.

Ministre des Affaires Étrangères de Sa Majesté Impériale le Siam.
Siam, 14-51.

CONFIDENTIAL

Le correspondant à Canton, de la "Politische Correspondenz" nous a reçu d'un arrangement bien informé sur la situation en ce moment, les informations suivantes:

Les nouvelles rapportées au sujet de la situation au Yunnan et au mouvement de l'armée des forces de Chiang Kai-shek, ont été reçues par le correspondant de la "Politische Correspondenz" à Canton, qui est un personnage bien connu, correspondant de la "Politische Correspondenz" à Canton. Les nouvelles sont les suivantes: L'armée de Chiang Kai-shek, qui est en marche vers le Yunnan, a été arrêtée par les forces de l'Armée Nationale, qui sont en marche vers le Yunnan. Les nouvelles sont les suivantes: L'armée de Chiang Kai-shek, qui est en marche vers le Yunnan, a été arrêtée par les forces de l'Armée Nationale, qui sont en marche vers le Yunnan. Les nouvelles sont les suivantes: L'armée de Chiang Kai-shek, qui est en marche vers le Yunnan, a été arrêtée par les forces de l'Armée Nationale, qui sont en marche vers le Yunnan.

11000-10

11000-10 (188, 188, 188)

à l'Ambassade de Sa Majesté Britannique.

Le Ministère des Affaires Etrangères a eu l'honneur de recevoir la Note Verbale et le takrir que L'Ambassade de Sa Majesté britannique a bien voulu lui adresser en date des 13 et 14 juin derniers, nos. 69 et 24, concernant le sujet anglais Wavell.

Il résulte des renseignements fournis par le Commandant des troupes d'opération du Yémen, ainsi que nommé qui déclarait s'être converti à l'Islamisme et s'appeler Hadji Ali, est arrivé dans le courant de novembre dernier à Hodéidah d'où il s'est rendu à Sanaa, sans tenir compte des observations qui lui ont été faites par les Autorités Impériales pour l'amener à y renoncer.

Comme sa présence dans ces passages était de nature à offrir des inconvénients par suite des événements qui s'y déroulaient et pouvait l'exposer à des désagréments, les Autorités locales ont jugé nécessaire de le faire rentrer à Hodéidah, toute en faisant veiller à sa sécurité. Mais entretemps, il disparut subitement, et ce n'est qu'à la suite de longues recherches qu'il fut retrouvé le visage teint

d'indigo, à la façon des indigènes, portant un pagne comme eux et une cotte de maille sous ses vêtements. II. avait sur lui deux passports dont l'un délivré par le Foreign Office au nom d'Arthur Bengual et l'autre par le Consulat Ottoman de Marseille, au nom d'Ali b. Mehmed de Zanzibar.

D'autre part, il a déclaré au cours d'un entretien qu'il a eu avec quatre officiers, être lui-même officier dans l'armée anglaise, et avoir combattu au Transval (?) dans le régiment de (?), avoir voyagé dans les Villes saintes d'Arabie, ainsi que dans d'autres parties de l'Empire, et qu'il se proposait de se rendre à Mareb. A la suite de cet incident, le susnommé fut envoyé à Hodéidah et remis au Consulat d'Angleterre.

En portant ce qui précède à la connaissance de l'Ambassade de Sa Majesté britannique, le ministre Impérial est persuadé qu'Elle voudra bien reconnaître que la conduite observée dans cette circonstance par les Autorités Imperiales n'avait rien d'irrégulier.

(HAS, no: 555)

STUBBINS FORT

Letter to the Editor

No. 1

No. 1

Very truly,
Yours

The Honorable the Attorney General
give me the pleasure of an answer to the letter
in the which you have been good enough to send
me, and in which you have been good enough to state
that you have been good enough to state
that you have been good enough to state
that you have been good enough to state

I am, Sir, very much obliged to you
for the trouble you have taken in the
affair of the General, and for the
trouble you have taken in the
affair of the General, and for the
trouble you have taken in the
affair of the General, and for the

I am, Sir, very much obliged to you
for the trouble you have taken in the
affair of the General, and for the
trouble you have taken in the
affair of the General, and for the

devient donc : l'histoire est si riche,
si riche, que dans l'attente de l'au-
venir, on ne peut pas le laisser
échapper sans l'avoir vu.

Il faut en parler dans un langage
clair et net, à l'usage de tous, et
pas seulement de ceux qui s'y intéressent.
Il faut en parler à l'usage de tous, et
pas seulement de ceux qui s'y intéressent.
Il faut en parler à l'usage de tous, et
pas seulement de ceux qui s'y intéressent.
Il faut en parler à l'usage de tous, et
pas seulement de ceux qui s'y intéressent.
Il faut en parler à l'usage de tous, et
pas seulement de ceux qui s'y intéressent.

l'histoire, on ne voit la vérité et
l'avenir.

Il faut en parler à l'usage de tous, et
pas seulement de ceux qui s'y intéressent.
Il faut en parler à l'usage de tous, et
pas seulement de ceux qui s'y intéressent.
Il faut en parler à l'usage de tous, et
pas seulement de ceux qui s'y intéressent.
Il faut en parler à l'usage de tous, et
pas seulement de ceux qui s'y intéressent.
Il faut en parler à l'usage de tous, et
pas seulement de ceux qui s'y intéressent.

Il faut

Il faut en parler à l'usage de tous, et
pas seulement de ceux qui s'y intéressent.
Il faut en parler à l'usage de tous, et
pas seulement de ceux qui s'y intéressent.
Il faut en parler à l'usage de tous, et
pas seulement de ceux qui s'y intéressent.
Il faut en parler à l'usage de tous, et
pas seulement de ceux qui s'y intéressent.
Il faut en parler à l'usage de tous, et
pas seulement de ceux qui s'y intéressent.

Abdullah Vaffakahullah
El-Mansûr bi'llah İnşaallahu Ta'alâ

Ba'de's-selam İmam Hadi radiyallahu anhu dâr-ı keramete intikal buyurması cihetle islâmîyyet nümune nüma-yı zulmet olmasıyle ülema-yı amilin ve sadat-ı ekremin bi'l ictimâ bâr-ı imametin bize tahmiline ittifakla karar verilmiş ve bu kararı redde imkan bulamıyarak atyebü'l-mesakinden olan vatanımı yani San'a'yı terk ederek buraya gelinmiştir. Kaffe-i nası ittihadada davet ederek hepsinden nidâ-yı icabet aksendâz oldu. İşte sizi de tarik-i sedad ve menhec-i reşâda davet ediyorum. O da Kitabu'llah ve Sünnet-i Resûle ve siret-i eimme-i salifeye mütaba'at ve emr-i bi'l-Marûf ile beraber münkerâtın mücânebet ve i'zaz-ı din için fi sebilillah cihada himmed etmektir. İcrâsındar. çekinilmeyen münkerât ve ahali hakkında edilen i'tisafat malumunuzdur. (Âyet; size ne oluyor ki çarpışmıyorsunuz... (4/75). Düşmanımız her taraftan düçâr-ı ızdırâb oldu. İmdi size de malen ve bedenen mu'avenette bulunmak vâcib oldu. Âyet: «Yardımlaşın...» (4/71). Haşid ve Bekil ve diğer taraf meşâyihî nezdimize gelerek kendileriyle görüşüldü. İttifâk edildi. Bilâd-ı Şam tarafına ummal ve hükkam gönderdim. Liecli'l-müzakere tarafımıza vürudunuz matluptur vesselam

(BDAY, KSN, 22, KNS, 34, ZN, 153, KN, 65)

این کتاب در سال ۱۳۰۴ در شهر تبریز در ایران
 در روز شنبه ۱۳۰۴ در شهر تبریز در ایران
 در روز شنبه ۱۳۰۴ در شهر تبریز در ایران

بسم الله الرحمن الرحيم
 بسم الله الرحمن الرحيم
 بسم الله الرحمن الرحيم

السلام علیکم وعلیٰ آئینکم وعلیٰ جمیع مسلمین
 السلام علیکم وعلیٰ آئینکم وعلیٰ جمیع مسلمین
 السلام علیکم وعلیٰ آئینکم وعلیٰ جمیع مسلمین

**Makâm-ı Seraskerî
Mektubî Kalemi**

Bismillahirrahmanirrahim
Abdullah Vaffakahu'llah
el-Mansûr bi'llah inşaallah

Şeyh-i kemâlât şî'âr ve fedail disâr muhibb-i Peygamber-i enâm ve Ehl-i Beyt-i Kirâm Salih b. Abdillâh el-Gaşam. Ba'de't-teslim va't-tasliye. İşbu mektub ma'asker-i saadetmakarr ve merkez-i mahmûdu'l eserimden istâr ve tesyâr olunuyor. Ahval muvafık-ı âmâldir. Hamd olsun Ehl-i Beyt ve Ehl-i imanı merkez-i ittihadı cem etmeğe Hazret-i Müyesirü'l-umûr beni muvaffak eyledi. Vakta ki İmam-ı a'zam (Hâdî li-dini'llah) kaddese'llahu ruhehu Hazretlerinin vuku-i vefatı haberi vasıl-ı sem-i teessüfümüz oldu. Mahza dini ihya ve zurafa ve mesakini zulûmden tahlis etmek ve binaenaleyh mazhar-ı rıza-yı ilahî ve nail-i mükafat-ı ma'nevî olmak maksadiyle vatanımı terk ederek buraya geldim. İrtikab edilen münkerat ve her tarafta zu'afâ hakkında revâ görülen i'tisâfât ma'lûmunuzdur. Vaz olunan kanun ile ahkâm-ı Şeriat terk ve herkesin emvali kahren ahz olundu. Ben sizi erbab-ı fesad ile

cihad edüp o yolda emval ve nüfusunuzu bezl etmeğe davet ediyorum. Çok şükür ben Nesl-i necâb-i Hazret-i Peygamberî'den olmağla beraber helal ve haramı tanırım. Râh-ı Hak'da ğayurum. Mevcud için buhl etmem. İnşaallah ihkak-ı hakta muvaffak olurum. Muzahrafat-ı dünyeviyyeye hiç meylim yoktur. Siretim, ecdadım olan eimme-i kiramın siretine mutabıktır. Hasılı kaffe-i enâma hâdi ve delilim. İmdi herkes için evamirime itaat ve harekatıma mütabaat vacibtir. Sizi davet ediyorum. İstimâ ve icabet ediniz. İnşaallah an karîb seyf-i Hakk cebabire ve acem asakiri a'nakında satvetnümâ ve ol vakt usr ve keduret bilutf-i Taâla mübeddel-i yüsr ve reha olur. Rayat-ı cihad açıldı ve Din-i İslâm ber vafk-ı murad kaim oldu. Bu mektubum size hususan ve umumen kaffe-i kabailinize hitab sevaptır. Âyet: «De ki (Habibim) «İşte bu, benim yolumdur. Ben (insanları) Allah'a bir basîret üzre davet ediyorum.» (K.K. 12/108).

(BDAY, KSN, 22, EN, 34, ZN, 153, KN, 65)

محکم دلائل سے مزین متنوع و منفرد موضوعات پر مشتمل مفت آن لائن مکتبہ

١٢١
 ١٢٢
 ١٢٣
 ١٢٤
 ١٢٥
 ١٢٦
 ١٢٧
 ١٢٨
 ١٢٩
 ١٣٠
 ١٣١
 ١٣٢
 ١٣٣
 ١٣٤
 ١٣٥
 ١٣٦
 ١٣٧
 ١٣٨
 ١٣٩
 ١٤٠
 ١٤١
 ١٤٢
 ١٤٣
 ١٤٤
 ١٤٥
 ١٤٦
 ١٤٧
 ١٤٨
 ١٤٩
 ١٥٠
 ١٥١
 ١٥٢
 ١٥٣
 ١٥٤
 ١٥٥
 ١٥٦
 ١٥٧
 ١٥٨
 ١٥٩
 ١٦٠
 ١٦١
 ١٦٢
 ١٦٣
 ١٦٤
 ١٦٥
 ١٦٦
 ١٦٧
 ١٦٨
 ١٦٩
 ١٧٠
 ١٧١
 ١٧٢
 ١٧٣
 ١٧٤
 ١٧٥
 ١٧٦
 ١٧٧
 ١٧٨
 ١٧٩
 ١٨٠
 ١٨١
 ١٨٢
 ١٨٣
 ١٨٤
 ١٨٥
 ١٨٦
 ١٨٧
 ١٨٨
 ١٨٩
 ١٩٠
 ١٩١
 ١٩٢
 ١٩٣
 ١٩٤
 ١٩٥
 ١٩٦
 ١٩٧
 ١٩٨
 ١٩٩
 ٢٠٠
 ٢٠١
 ٢٠٢
 ٢٠٣
 ٢٠٤
 ٢٠٥
 ٢٠٦
 ٢٠٧
 ٢٠٨
 ٢٠٩
 ٢١٠
 ٢١١
 ٢١٢
 ٢١٣
 ٢١٤
 ٢١٥
 ٢١٦
 ٢١٧
 ٢١٨
 ٢١٩
 ٢٢٠
 ٢٢١
 ٢٢٢
 ٢٢٣
 ٢٢٤
 ٢٢٥
 ٢٢٦
 ٢٢٧
 ٢٢٨
 ٢٢٩
 ٢٣٠
 ٢٣١
 ٢٣٢
 ٢٣٣
 ٢٣٤
 ٢٣٥
 ٢٣٦
 ٢٣٧
 ٢٣٨
 ٢٣٩
 ٢٤٠
 ٢٤١
 ٢٤٢
 ٢٤٣
 ٢٤٤
 ٢٤٥
 ٢٤٦
 ٢٤٧
 ٢٤٨
 ٢٤٩
 ٢٥٠
 ٢٥١
 ٢٥٢
 ٢٥٣
 ٢٥٤
 ٢٥٥
 ٢٥٦
 ٢٥٧
 ٢٥٨
 ٢٥٩
 ٢٦٠
 ٢٦١
 ٢٦٢
 ٢٦٣
 ٢٦٤
 ٢٦٥
 ٢٦٦
 ٢٦٧
 ٢٦٨
 ٢٦٩
 ٢٧٠
 ٢٧١
 ٢٧٢
 ٢٧٣
 ٢٧٤
 ٢٧٥
 ٢٧٦
 ٢٧٧
 ٢٧٨
 ٢٧٩
 ٢٨٠
 ٢٨١
 ٢٨٢
 ٢٨٣
 ٢٨٤
 ٢٨٥
 ٢٨٦
 ٢٨٧
 ٢٨٨
 ٢٨٩
 ٢٩٠
 ٢٩١
 ٢٩٢
 ٢٩٣
 ٢٩٤
 ٢٩٥
 ٢٩٦
 ٢٩٧
 ٢٩٨
 ٢٩٩
 ٣٠٠
 ٣٠١
 ٣٠٢
 ٣٠٣
 ٣٠٤
 ٣٠٥
 ٣٠٦
 ٣٠٧
 ٣٠٨
 ٣٠٩
 ٣١٠
 ٣١١
 ٣١٢
 ٣١٣
 ٣١٤
 ٣١٥
 ٣١٦
 ٣١٧
 ٣١٨
 ٣١٩
 ٣٢٠
 ٣٢١
 ٣٢٢
 ٣٢٣
 ٣٢٤
 ٣٢٥
 ٣٢٦
 ٣٢٧
 ٣٢٨
 ٣٢٩
 ٣٣٠
 ٣٣١
 ٣٣٢
 ٣٣٣
 ٣٣٤
 ٣٣٥
 ٣٣٦
 ٣٣٧
 ٣٣٨
 ٣٣٩
 ٣٤٠
 ٣٤١
 ٣٤٢
 ٣٤٣
 ٣٤٤
 ٣٤٥
 ٣٤٦
 ٣٤٧
 ٣٤٨
 ٣٤٩
 ٣٥٠
 ٣٥١
 ٣٥٢
 ٣٥٣
 ٣٥٤
 ٣٥٥
 ٣٥٦
 ٣٥٧
 ٣٥٨
 ٣٥٩
 ٣٦٠
 ٣٦١
 ٣٦٢
 ٣٦٣
 ٣٦٤
 ٣٦٥
 ٣٦٦
 ٣٦٧
 ٣٦٨
 ٣٦٩
 ٣٧٠
 ٣٧١
 ٣٧٢
 ٣٧٣
 ٣٧٤
 ٣٧٥
 ٣٧٦
 ٣٧٧
 ٣٧٨
 ٣٧٩
 ٣٨٠
 ٣٨١
 ٣٨٢
 ٣٨٣
 ٣٨٤
 ٣٨٥
 ٣٨٦
 ٣٨٧
 ٣٨٨
 ٣٨٩
 ٣٩٠
 ٣٩١
 ٣٩٢
 ٣٩٣
 ٣٩٤
 ٣٩٥
 ٣٩٦
 ٣٩٧
 ٣٩٨
 ٣٩٩
 ٤٠٠
 ٤٠١
 ٤٠٢
 ٤٠٣
 ٤٠٤
 ٤٠٥
 ٤٠٦
 ٤٠٧
 ٤٠٨
 ٤٠٩
 ٤١٠
 ٤١١
 ٤١٢
 ٤١٣
 ٤١٤
 ٤١٥
 ٤١٦
 ٤١٧
 ٤١٨
 ٤١٩
 ٤٢٠
 ٤٢١
 ٤٢٢
 ٤٢٣
 ٤٢٤
 ٤٢٥
 ٤٢٦
 ٤٢٧
 ٤٢٨
 ٤٢٩
 ٤٣٠
 ٤٣١
 ٤٣٢
 ٤٣٣
 ٤٣٤
 ٤٣٥
 ٤٣٦
 ٤٣٧
 ٤٣٨
 ٤٣٩
 ٤٤٠
 ٤٤١
 ٤٤٢
 ٤٤٣
 ٤٤٤
 ٤٤٥
 ٤٤٦
 ٤٤٧
 ٤٤٨
 ٤٤٩
 ٤٥٠
 ٤٥١
 ٤٥٢
 ٤٥٣
 ٤٥٤
 ٤٥٥
 ٤٥٦
 ٤٥٧
 ٤٥٨
 ٤٥٩
 ٤٦٠
 ٤٦١
 ٤٦٢
 ٤٦٣
 ٤٦٤
 ٤٦٥
 ٤٦٦
 ٤٦٧
 ٤٦٨
 ٤٦٩
 ٤٧٠
 ٤٧١
 ٤٧٢
 ٤٧٣
 ٤٧٤
 ٤٧٥
 ٤٧٦
 ٤٧٧
 ٤٧٨
 ٤٧٩
 ٤٨٠
 ٤٨١
 ٤٨٢
 ٤٨٣
 ٤٨٤
 ٤٨٥
 ٤٨٦
 ٤٨٧
 ٤٨٨
 ٤٨٩
 ٤٩٠
 ٤٩١
 ٤٩٢

(۱) ...

Bl.no:18 (EDX, KEN, 22, FR, 30, ZN, 153, IN, 65)

تاریخ: ۱۳۸۵/۰۵/۰۵
محل: تهران

[illegible]

تخلص من الامساك في ١٠ دقائق

برکتیہ مکہ معظمہ: افادہ فقارہ سلمہ دومہ درویشیہ فقارہ: کتبہ درویشیہ

Bl. no 19 (BDAY, KSN, 22, EN, 34, ZK, 153, KN, 65)

Makam-ı Seraskeri Mektubî Kalemi

Bismillahirrahmanirrahim
Emiru'l mü'minin
el-Mansûr bi'llah inşaallah

Tuvayla ve Beni'l Habbat ve Zil' meşâyih-i kiramına. Mevlâ şân ve ahvâlinizi islâh ve âmâl-i hayriyenizi teysîr buyura. Ba'dehu esselâm. Ahkâm-ı ilahiyyeyi tebdîl ve rızay-ı Bârî hilafına olarak bir din ibda eden ve muharrematı istihlal bir de şurb-ı hamr ve fi'l-i şenî gibi fezayiha isticar ve salât-ı hamseyi terk ve Ramazanda alenen iftar eyleyen ve zu'afaya zulümden ve şürefâyı tahkîrden çekinmeyen acem taifesi mağlub edilerek bundan dolayı umum secdegûzar-ı şükran olduğu bir anda bu mektubu istar ettim. Mecma-ı fudala ve şürefa olan Şahil Medinesine taarruz etmişlerdi. Medine-i mezkûreyi zabt etmeğe her ne kadar çalışmışlarsa da me'yusen ve hâiben avdete mecbur olmuşlardır. Ancak kurtulamıyacaklarını derk etmeleriyle şevvalin yirmi üçüncü pazar gecesi son bir iktihâm gösterdiklerinde ensâr-ı hakk sebat ederek (?), vaktının firâvını olan Muhammed Arifin ve daha bir çok kimsenin başları alınmış ve seksene karîb tüfenk iğtinam edilmiştir.

İşte bu fırsat iğtinam olunacak bir fırsattır. Düşmanımız min tarafı'llah duçar-ı zillet oldu. Aleyhine her tarafta kıyam olundu. Gece ve gündüz onlardan kimi görür iseniz zabt ve derders etmeniz rica olunur. Amme-i İslâm'a teklif ettiğimiz gibi malen bize mu'avenet ve düşmanımız hakkında fi'len ibrâz-ı adavet etmenizi teklif ve iltizam ederiz vesselam.

Bu mektubda asâkir-i şahânedan alınan tüfenklerin seksen raddesinde olduğu her ne kadar gösteriliyorsa da hakikat-ı halde eşkiya yedine geçen tüfenkler şühedanın ellerinde bulunandır ki otuz raddesindedir.

(BDAY, KSN, 22, EN, 34 ZN, 153, KN, 65)

Bismillahirrahmanirrahim

Abdullah vaffakahu'llah
el-mansûr bi'llâh inşaallah

Muhibb-i şöhret şi'âr Şeyh Ali Murşidu'l garibî'ye ve ona tabi kaffe-i kabâile. Ba'de't-teslim va't-tasliye, Makrûn-ı nasr ve tevfik olması eltaf-ı ilahiyeden memul olan imamet da'vasını neşr ve i'lân. Ve lehü'l-hamd ülema ve sâdâtı dâire-i ittifaka alarak zuhur-ı fesad ve binaenaleyh terk-i cihadı mucib ola gelen ihtilaf ve nişitatı ref ettikten sonra işbu mektubu ma'asker-i makrun-ı zaferimden yani Nâsıra hüsününden istâr ve tesyâr eyledim. Haşid ve Bekil'in ülema ve a'yân ve sadatı ile bazı ukkali nezdimizdedir. İstihsal-i Rızau'l-lah ve i'lâ-yı Kelime-tu'llah maksadiyle yakında Haşid ve Bekil taraflarına çıkacağım. «Ey iman edenler, siz Allah (ın dinine, O'nun peygamber-i zişanına) yardım ederseniz O da-(düşmanlarınıza karşı) size yardım eder ve ayaklarınızı sabit kılar» (K.K. 47/7). Siz şi'a-yı kiram a'yânından ve ensâr-ı Haktansınız. Binaenaleyh birr ve takvâya mu'avenet ve maksâd-ı aksaya müşâreket size vaciptir. Oralara vüsulumuza kadar bezl-i nüfus ve emval gibi size lazım olacak şeyleri tedârik ediniz. Ahaliyi tergib eyleyiniz. «Ey

iman edenler, Allah'tan korkun. Bir de sadık olanlarla beraber olun» (K.K. 11/119). «Ey iman edenler, sizi size hayat verecek şeylere davet ettiği zaman Allah'a ve Resûlüne icabet edin. Bilin ki şüphesiz Allah kişi ile kalbi arasına girer ve siz hakikaten yalnız O'na dönüp toplanacaksınız. Bir de öyle bir fitneden sakının ki o, içinizden yalnız zulmedenlere çatmaz (âmmeye de sirayet ve hepsini perişan eder). Hem bilin ki Allah, şüphesiz azabı çetin olandır» (K.K. 8/24,25). İşte biz sizi Allah'a, Kitabına ve Resulü'nün Sünneti'ne yani «emru bi'l ma'rûf»a, «nehyu anil münker»e, ikame-i salata, edâ-i zekata, ifa-yı vacibata, terk-i muharre-mata, silâ-ı erhama, şefkat-ı eytâma, hasılı rıza-yı Hallak'a mukarin olan mekarım-i ahlaka davet ediyoruz. Hazret-i Allah amelinizi salih eyliye ve bizi âbâ ve ecdadımızın münselik olduğu tarîk-i sedaya irşad ve ittiba ve askerimizi de galib eyliye vesselam. Hasbunallah ve ni'mel vekil.

(BDAY, KSN, 22, EN, 34, ZN, 153, KN, 65)

Bismillahirrahmanirrahim

Abdullah vaffakahu'llah
el-mansur bi'llah inşaaallah

Şeyh-i şöhretşi'âr ve kemalatdisar Ali b. Murşid el-Garibi'ye ve şeyh-i âlimakam Nasır b. Mürşid b. Hüseyin el-Garibi'ye ve muhibb-i muhterem Kasım b. Sa'd Ebu Hadîye ve Şeyh-i şîr nihad Ali b. Cabir el-Sindî'ye ve kâffe-i ensârımıza ba'de't-teslim va't-tasliye. İşbu mektub Nâsıra hısnından isdar ve tesyâr olundu. Lillahi'l-hamd ahval dostları mesrur düşmanları mahzun edecek derecededir. Nas davetimize fevc fevc icabet ve taatımıza ferd-ü-zevc müsa-raat gösteriyorlar. Size de bir davetname göndermiş idik. Âl-i Muhammed'e muhabbetle müştehir olan ecdad-ı i'zamınızın münselik olduğu yolu bırakmayınız. Çünkü size bu izzet ve şerefi irsen terk eden Âl-i Muhammed'tir. Binaenaleyh umûrunuzda sebat ediniz. İttifak ve itaatlarını mutazammın Haşid ricâ-linden kâğıt aldım. Dünyada ve âhirette aziz olmalarını mucib efale nasın izhar-ı aruz eylemelerinden dolayı mesrur oluyorum. Siz ekabir-i nasdan olduğunuz için bu babda cümleye tefevvuk eylemeniz me'muldur. Haşid ukkalinin bazısına San'a'dan mektublar geldiğini haber aldım. İdare-i sabikanın ihmâlini bilirsiniz. Akıl ve deha ile şöhret bulan zat gelir gelmez nası davet ettiler. Maksadları nase mekr ve gadr etmek ve emvallerini ahz eylemektir. Şimdi onlara yüz göstermeleri desisedir. Meramları İstanbul'a gönderip kibar ve rüesa-yı arabı tuttuk diye iftihar eylemektir. Türklere fevkelgaye muavenette bulunan Abdullah Za'l-i kafi bir ibrettir. Hazer ediniz. Halik'in emrine tabi olunuz. Tama'ı terk

ediniz. «Size söylemekte olduklarımı yakında hatırlayacaksınız. Ben işimi Allah'a ısmarlıyorum. Çünkü Allah kullarını çok iyi görendir.» (K.K. 40/44). Sihar işini yoluna koyduktan sonra mübarek addolunan hareket icra olunmak üzere şimdiden tehiyyat, çünkü Siharlıların rehineleri nezdimizde zencirbend olarak mahbus olup meşâyih bayramda gelecekler. Medine-i Muhammediye'nin umuru yolundadır. Evâmirimiz hüsn-i icra ediliyor. Sâdât ve meşâyih ile minnet ve peyman edildikten sonra ummal gönderdim. İnşallah meramımız karîn-i hüs-i encam olur, oraya vüsulumuz için hazırlıkta bulununuz vesselâm. Şehadet-i mevsuka ile bayram pazar günü olmuştur.

(BDAY, KSN, 22, EN, 34, ZN, 153, KN, 65)

[illegible]

مجلسه ۱۰۰
۱۰۰
۱۰۰

B. Yemen valilerinin listesi

<u>Adı</u>	<u>Senesi</u>
Hadım Süleyman Paşa	944/1537
Mustafa Bey	946/1539
Neşşâr Mustafa Paşa	947/1540
Üveys Paşa	952/1545
Çerkes Özdemir Paşa	
Solak Ferhad Paşa	953/1546
Özdemir Paşa	954/1547
Neşşâr Mustafa Paşa	962/1554
Kara Şahin Mustafa Paşa	963/1555
Mahmud Paşa	968/1560
Rıdvan Paşa	972/1564
Murad Paşa	973/1565
Hasan Paşa	974/1566
Özdemir Oğlu Osman Paşa	976/1568
Hasan Paşa (2. kez)	977/1569
Koca Sinan Paşa	978/1570
Behram Paşa	979/1571
Mustafa Paşa	983/1575
Murad Paşa	?
Arnavut Hasan Paşa	988/1580
Emir Kethüda Sinan Paşa	1013/1604

Cafer Paşa	1016/1607
İbrahim Paşa	?
Cafer Paşa	?
Hacı Mehmed Paşa	1020/1611
Fazlı Paşa	1031/1621
Haydar Paşa	1034/1624
Aydın Paşa	1037/1627
Kansu Paşa	1045/1635
	(tarihine kadar)
Kıbrıslı Tevfik Paşa	1265/1848
Süleyman Bey	?
Ferik Mahmud Paşa	?
Mustafa Sabri Paşa	1267/1850
Mehmed Sırri Paşa (vekâleten)	?
Bonapart Mustafa Paşa	1268/1851
Kürt Mahmud Paşa	1269/1852
Süleymaniyeli Ahmed Paşa	1273/1856
Ali Yaver Paşa	1279/1862
Süleymaniyeli Ahmed Paşa (2. kez)	1281/1864
Tacirli Ahmed Paşa	1284/1867
Halebli Ali Paşa	1284/1867
Halebli Ali Paşa	1286/1869
Gazi Ahmed Muhtar Paşa	1287/1870
Müşir Ahmed Eyyüb Paşa	1289/1872
Müşir Mustafa Asım Paşa	1291/1874
Ferik Hafız İsmail Paşa	1295/1878
Müşir İzzet Paşa	1297/1879
Ferik Ahmed Fevzi Paşa	1301/1883
Ahmed Aziz Paşa	1302/1884
Osman Paşa	1306/1888
İsmail Hakkı Paşa	1308/1890
Hüseyin Edib Paşa	1309/1891
Ahmed Fevzi Paşa	1310/1892
Hüseyin Hilmi Paşa	1316/1898
Abdullah Paşa (vekil)	1321/1903

Tevfik Bey	1323/1905
Feyzi Paşa (vekil)	1324/1906
Mehmed Ali Paşa	1327/1909
Mahmud Nedim (vekil)	1328/1910 ¹

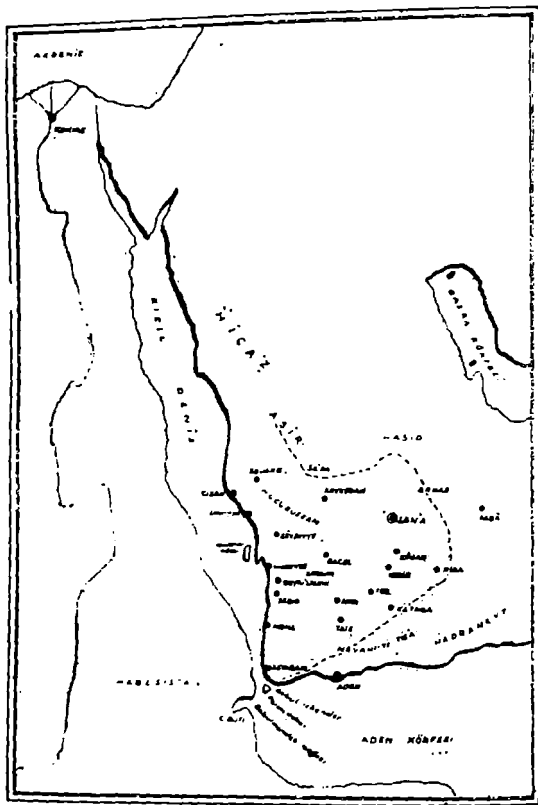
¹ Bu liste yemen Salnamesi ve Salname-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye'nin ilgili tarihlerdeki nüshalarına bakılarak çıkarılmıştır.

**C. İki Fetih arasında Yemen'de idareyi
elinde tutan imamların listesi**

<u>Adı</u>	<u>Senesi</u>
Muhammed Müeyyid b. Kasım	1045/1635
Mütevekil İsmail	1054/1644
Ahmed b. Hasan	1087/1676
Müeyyid Muhammed b.Mütevekkil	1092/181
Nasır Muhammed b. Ahmed b.Hasan	1097/1685
Hüseyn b. Kasım	1127/1715
Kasım b. Hüseyn	1130/1717
Mansur Hüseyn b. Kasım	1139/1726
Abbas b. Mansur	1165/1751
Mansur Ali b. Abbas	1189/1775
Mütevekil b. Mansur Ali	1229/1813
Mehdi Abdullah b. Mütevekkil	1236/1820
Ali b.Mehdi Abdullah	1246/1830
Nasır Abdullah	?
Muhammed b. Mütevekkil	?
Ali b. Mehdi	?
Muhammed b. Yahya	1262/1845
Ali b. Mehdi (2. kez) 1	?

---

¹ Ragıb, s. 352-353

YEMEN HARİTASI

0 100 200 300 km
 ----- O.İ. Har. Har. Har.

I- Arşiv kaynakları

A — Başbakanlık Devlet Arşivi

a) Bâb-ı Âlî Evrak Odası

No: 151/5-7   No: 693/28-4   No: 697/28-8
No: 936/2-59-4   No: 691/28-3

b) Divan-ı Ahkâm-ı Adliye

No: 571   No: 796/5

c) İrade Defterleri Dahiliye

No:13840, No:19680, No:19780, No:43506, No: 45172,
No: 45191, No:45228, No:45341, No:45350, No:45351,
No:45371, No:45383, No:45390, No:45397, No:45415,
No:45471, No:45481, No:45490, No:45491, No:45546,
No:45547, No:45577, No:45674, No:45682, No:45702,
No:45753, No:45771, No:45778, No:45802, No:45820,
No:46124, No:46362, No:46365, No:46438, No:46455,
No:46456, No:46475, No:46683, No:46835, No:47002,
No:47047, No:47099, No:47117, No:47181, No:47245,
No:47382, No:47467, No:47485, No:49003, No:49026,
No:49115, No:49188, No:49365, No:49444, No:49523,
No:49798, No:50636, No:50932, No:60087, No:60099,
No:60255, No:60761, No:62152, No:64557, No:66677,
No:68896, No:71816, No:72230, No:72560, No:73346,
No:73624, No:63734, No:73877, No:74794, No:74820,
No:75221, No:75806, No:75462, No:75472, No:76124,
No:76305, No:76386, No:76897, No:79723, No:79976,
No:80031, No:81527, No:81717, No:81912, No:82890,

No:83295, No:84941, No:86629, No:88865, No:88892,
No:89322, No:89374, No:89890, No:90099, No:90638,
No:90720, No:90878, No:91520, No:91614, No:92311,
No:94394, No:94813, No:94897, No:94940, No:95148,
No:95249, No:95508, No:95589, No:96627, No:96629,
No:96807, No:96875, No:96939, No:96940, No:96941,
No:97045, No:97053, No:97121, No:97227, No:97233,
No:97252, No:97281, No:97310, No:97344, No:97432,
No:97544, No:97549, No:97550, No:97575, No:97671,
No:97678, No:97917, No:98328, No:98371, No:98683,
No:99683, No:99684, No:99740, No:99773, No:99964,
No:100037, No:100078, No:100117, No:100173, No:100204,
No:100241, No:100248, No:100301, No:100310, No:100369,
No:100383, No:100812.

1315 Zilhicce no: 61,

1316 Rebi'ül-evvel no: 18

1317 Rebi'ül-ahir no: 10

1318 Muharrem no: 18; Safer no: 1, 3, 7, 25;
Rebi'ül-ahir no: 34; Cemadiyel'l-evvel no:
42/8, 4; Receb no: 18, 28/4, 42/9, Kânun-
evvel no: 19.

1323 Safer no: 14, 22; Rebi'ül-evvel no: 24;
Cemaziye'l-evvel no: 15.

1325 Safer no: 6, 40; Cemaziye'l-ahir no: 5

1327 Şaban no: 2.

d) İrade Defterleri Hariciye

No: 20094

e) Melis-i Mahsûs

No:1757, No:1813, No:1884, No:1892, No:1934, No:1937,
No:2011, No:2027, No:2117, No:2119, No:2204, No:2512,
No:2689, No:2909, No:2961, No:3053, No:3065, No:4543,
No:4698, No:4753, No:4791, No:5305, No:5306, No:5331,
No:5338, No:5343, No:5367, No:5430, No:5485, No:5487,
No:5507, No:5535, No:5572, No:5582.

f) Meclis-i Valâ

No: 1269, No: 9868, No: 23051.

g) Mesâil-i Mühimme: Yemen

No: 1809, No: 1814, No:1815, No:1816, No: 1821,
No: 1822, No: 1824

h) Şûrâ-yı Devlet

No: 1238, No:1399, No:1457, No:1514, No:1680, No:1696,
No:1741, No:1817, No:1868, No:1874, No:2089, No:3047,
No:3048, No:4233, No:4574, No:4664, No:5289, No:5479,
No:5517, No:5635, No:6219, No:6620, No:6756.

i) Yıldız Tasnifi

Kısım no.	Evraak no.	Zarf no.	Karton no.
33	33/34	71	94
c/II	373/375	54	136
18	525/209	128	25
18	553/182	93	35
18	553/217	93	35
18	553/353	93	36
18	553/463	93	37
18	553/512	93	38
18	553/530	93	38
18	553/655	93	38
18	553/655	93	38
31	1961	45	83
33	331/mükerrer	73	90
33	1215	73	91
33	33/2	71	94
18	548	13	32
18	513	127	44
18	420/21	56	48
19	2463	130	58
21	2556	86	64
22	34	153	65
14	439	126	9

Kısım no.	Evrak no.	Zarf no.	Karton no.
14	437	126	9
14	997	126	9
14	1296	126	10
14	1341	126	10
14	1615	126	10
14	2382	126	11
14	240	126	7
14	294	126	8
14	88/13	88	12
15	74/74	74	15
13	112/10	112	6
13	112/18	112	6
13	112/26	112	3
5	62	83	1
3 — 4	408	80	1
9	2617	72	4
14	330	126	8
13	112/42	112	6
14	241	126	7
14	275	126	8
14	292	126	8
14	293	126	8
14	329	126	8

B — Hariciye Arşivi

No: 479 D: 1900, No: 55 D: 1, D: 2, D: 3, D: 7,
D: 13, D: 18, D: 133, D: 1289/341, D: 5755/87,
D: 17783/180, D: 32418/11, D: 33559, D: 33883,
D: 40290, D: 47286/78, D: 79374/147, D: 79818.

C — British Foreign Office Archives

FO-78 No: 4529

FO-78 No: 5098 X/L05840

D — Archives du Ministère des Affaires Etrangères
Françaises
N.S. Turquie no: 174
N.S. Chine no: 81.

II — Genel Kaynaklar

- Abaza Farûk Osman, el-Hükmü'l-Osmânî fi'l-Yemen, el-Kâhire, 1975.
- Abdü'l-Hayy Habîbî, Neseb ve zâdgâh-ı Seyyid Cema-lüddin-i Efganî, Kâbül, şemsî 1355.
- Abdullah b. Hâmid el-Huyeyd, el-Memâlikü'l-ceraki-seti fi'l-Yemen, Mecelletü'l-bahsi'l-ilmi, Cami'a-tü'l-Melik Abdülaziz, Külliyyetü's-şeri'a, Mekke-tü'l-Mükerreme, 1398, el-adedü'l-evvel.
- Abdullah b. Salah, el-Fütûhâtü'l-Muradiyye fi'l-cihâtî'l-Yemaniyye, el. yaz. Atif Efendi Kütüp-hanesi (İstanbul) no: 1912.
- Abdü'l-mü'min b. Ali, Mir'âtü'l-Yemen, el. yaz. İÜMK, no: TY6129.
- Ahmed Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, İstanbul, 1972.
- Ahmed Emin, Zuhurü'l-İslâm, el-Kâhire, 1964.
- Ahmed Hamdî, Âlem-i İslâm ve İngiliz misyoneri, İngiliz misyoneri nasıl yetiştiriliyor, İstanbul, 1334.
- Ahmed Hüseyin Şerefüddin, el-Yemen abra't-târih, el-Kâhire, 1964.
- Ahmed Raşid, Târih-i Yemen ve San'a, İstanbul, 1291.
- Ahmed Ziyâ, Mufasal Yemen Coğrafyası, İÜMK, no: TY 4254.
- Âlî, Ahbârü'l-Yemânî, Kutbüddin Mekki'nin Berkü'l-Yemânî fi fethi'l-Osmânî adlı eserinin ilâveli tercümesidir. Hamidiye Kütüphanesi (İstanbul) el.yaz. no: 886.
- Âlî, Künhü'l-ahbâr, İstanbul, 1008.
- Ali Cevâd, Târihü'l-Arab kable'l-İslâm, Bağdad, 1951-53.
- Ali Emîrî Efendi, Yemen Hatırası, el.yaz. Millet Kütüphanesi (İstanbul), no: A.E. Trh. 653.
- Anonimus, Critique de la notion de Califat, Thèse des orientalistes Européens, dans RMM, c. 56, s. 282 vd.

- Anonimus, Etudes sur la notion Islamique de souveraineté califat et souveraineté nationale, dans, RMM, Editions Ernest Leroux, Paris, 1925, c. 59, s. 55-56.
- Antonius, George, The Arap Awakening, London, 1955.
- Arnold, Thomas W., The Caliphate, London, 1967.
- Asgar Mehdevî, Mecmu'a-ı isnâd ve medârik der bâre-i Seyyid Camâlüddin-i meşhur be Efgânî, Tahran, 1342.
- A. Sünnî, Yemen yolunda, İstanbul, 1325.
- Atıf Paşa, Yemen Tarihi, Dersaadet, 1326.
- Ayalon, David, Memlükler ve Deniz Kuv. TD, Sayı: 25.
- Bağdadî (Ebu Mansûr Abdî'l-Kâhir), Usûlû'd-din, İstanbul, 1928.
- Balsan, François, Au Yemen Interdit (dans Geographia, no: 93, Paris, Juin 1959.
- Bardey, Alfred, Rapport sur le Yemen, dans BGHD, c. 29, no: 4, Paris, 1899.
- Bates, Michael L. Yemen and its conquest by the Ayyubis of Egypt (A.D. 1137-1202) in Mediaeval and Modern Middle East Studies, U.S.A., 1978.
- Baykal, Bekir Sıtkı, Doksanüç Harbi Arifesinde Osmanlı Devleti ile büyük Devletler Arasındaki Münasebetler, DTCFD, c. III, sayı, 2.
- Bediz, Danyal, Süveyş Kanalı'nın önemi, DTCFD, c. IX, sayı, 3., Ankara, 1951.
- Bedrüddin Muhammed b. İsmail, el-letâifü's-senniyye fi ahbâri'l-memâliki'l-Yemaniyye, el. yaz. İÜMK, no: AY 1345.
- Belâzurf, Fütûhü'l-büldân, Beyrut, 1957.
- Beneyton, A.J., Mission d'études au Yemen, dans La Geographia, c. 28, no: 4, Paris Octobre 1913.
- Beneyton, A.J., Trois années en Arabie heureuse, dans BSG, c. 27, no: 6, Paris, 1913.
- Bérard, Victor, Le Sultan, l'İslâm et les Puissances, Paris, 1907.
- el-Berekâtî (Şeref b. Abdî'l-Muhsin, er-Rihletü'l-Yemâniyye, Beyrut, 1384.
- Le Bon, Gustave, Premières conséquences de la Guerre, Paris, 1916.

- Botta, Paul Emile, *Relation d'un voyage dans le Yemen*, Paris, 1880.
- Brockelmann C., *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, Türkçe terc. Neşet Çağatay, Ankara, 1964.
- Brockelmann C., *Histoire des Peuples et des Etats Islamiques*, traduction de M. Tazerout, Paris, 1949.
- Buharî, Sahih, Beyrut, tarihsiz.
- Bury, G. Wyman, *Arabia Infelix or the Turks in Yemen*, London, 1915.
- The Cambridge History of Islam*, Cambridge, 1970.
- Câmi'ul-mütûn fi ahbârî'l-Yemeni'l-meymûn, Müel-lifsiz, el. yaz. İÜMK, no: AY5909.
- Cemâl Paşa, *Hâtıralar*, İstanbul, 1959.
- Corbin, Henri, *Histoire de la philosophie islamique*, Paris, 1964.
- Çağatay, Neşet, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*, Ankara, 1971, 3. baskı.
- Çağatay, Neşet, 100 soruda *İslâm Tarihi*, İstanbul, 1972.
- Çağatay, Neşet, *Resûlier*, İ.A. IX, 693.
- Çağatay, Neşet, *Samîler-Araplar ve Güney Arabistan Devletleri*, İFD, Ankara, 1957, c. IV, sayı, III-IV.
- Çağatay, Neşet-İbrahim Agah Çubukçu, *İslâm Mez-hepleri Tarihi*, Ankara, 1965.
- Çantay, Hasan Basri, *Kur'an-ı Hâkîm ve Meâl-i Kerim*, İstanbul, 1965.
- Çubukçu, İbrahim Agah, Bak, Çağatay, Neşet.
- Deflers, Albert, *Voyage au Yemen; journal d'une excursion botanique*, Paris, 1889.
- Derenbourg, Hartwig, *Nouveaux textes yéménites inédits*, dans *Revue d'Assyriologie et d'Arc-héologie Orientale*, c. 5, no: 4, Paris, 1902.
- Désiré, Charnay, *Excursion au Yemen par Désire Charnay et A. Deflers*, dans le *Tour du Monde*, c. 4, no: 23-24, Paris, 1898.
- Driaut, Edouard, *La Question d'Orient*, Paris, 1938.
- Djuvara, T.G, *Cent projets de partage de la Turquie*, Paris, 1914.
- Duboscq, Alfred, *The story of the Crusades*, London, 1969.

- Duguay, Raymond, *Trois années en Arabie Heureuse*, par Alfred Beneyton, dans BSG, c. 27, no: 6, 1913.
- Ebû'l-Fellâh Abdû'l-Hayyî'bnî'l-'îmâd el-Hanbelî, *Şezerâ-tû'zzehb fi ahhâri men zehb*, Beyrut, tarihsiz.
- Ehiloğlu, Zeki, *Yemen'de Türkler*, Kardeş matbaası, 1952.
- Encyclopédie de l'Islam, Leyden, 1913-1934.
- Es'ad Câbir b. Osman Ragîb, *Yemen*, el. yaz. İÜMK, no: TY 4250.
- Esma'î (Abdû'l-Melik b. Kureyb), *Târihü'l-arab kable'l-İslâm*, Bağdat, 1959.
- Eyyüb Sabrî, *Târih-i Vahhâbiyân*, İstanbul, 1296.
- Eyyüb Sabrî, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, Kostantiniyye, 1306.
- Fabre-Luce, A, *Deuil au Levant*, Paris, 1950.
- Fayein, Claudie, Jules Barthoux, *Une Française au Yemen*, dans CRASC, c. 15, pp, 479-91, Paris, 1955.
- Fayein, Claudie, *Yemen, Petite Planète*, Paris, 1975.
- Gabrieli, Francesco, *Les Arabes*, traduction Française, par Marie de Wasmer, Paris, 1963.
- Gaulis, G. *La Ruine d'un Empire*, Paris, 1913.
- Gibb Hamilton A.R. *Lutfi Paşa on The Ottoman Caliphate*, in ORIENS, Cambrid, 1962, c. XV, s. 287-295.
- Goblet, Y.M. *La Révolte au Yemen*, *Tours du Monde*, Paris, 1911, c. 17.
- Hamidullah, Muhammed, *Le Prophète de l'Islâm*, Paris, 1959.
- Hamidullah, Muhammed, *Mecmu'etü'l-vesâiki's-siyâ-siyye*, Beyrut, 1969.
- Hasan Kadri, *Yemen ve Hayatı*, Dersaadet, 1328.
- Hatiboğlu, Mehmed Said, *Hilâfetin Kureyşliliği*, IFD, Ankara, 1978, c. XXIII.
- Hayrullah, *Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Tarihi*, İstanbul, 1292. el-Hazrecî, el-Ukudü'l-lü'lüyye, Leyden, 1913.
- Heyd, W. *Histoire du Commerce du Levant*. Traduction française, par Furcy Raynaud, Amsterdam, 1959.
- Hitti Philip K., *History f Arabs*, Tenth edition, New York, 1974.
- Hüseyn b. Halid, *Yemen Seyahatnâmesi*, el. yaz. İÜMK, no: TY 4917.

- İbn Batuta**, Rihla, Mısır, 1322.
- İbn Dağır Salah b. Dâvud b. Ali**, Risâle fî beyânî ahvâlî mülûkî'l-Yemen, Millet Kütüphanesi (İstanbul), el. yaz. no: Arabi-3334/3.
- İbnü'l-Esîr**, el-Kâmil fî't-târih, Beyrut, 1960.
- İbn Haldûn**, Mukaddime, Beyrut, tarihsiz.
- İbn Hallikân**, Vefâyâtü'l-a'yân, Beyrut, 1968.
- İbnü'l-Hatîb Cemâlüddin**, Yemen'e isticlâb-ı nazar-ı dikkat, Kostantiniyye, 1327.
- İbn Hisâm**, es-Siretû'n-Nebeviyye, Mısır, 1955.
- İbn İshak**, Siret-ü İbn İshak, Tahkik ve neşir, Muhammed Hamidullah, er-Rabat, 1976.
- İbn Kesîr**, el-Bidâye ve'n-Nihâye, Beyrut, 1966.
- İbn Kuteybe ed-Dineverî**, el-Ma'ârif, Beyrut, 1970.
- İbnü'l-Mücâvir**, Târihü'l-Mustabsir, Leiden, 1954.
- İbn Sa'ad**, Tabakât, Beyrut, 1960.
- İbn İyâs**, Bedâyi'üz-zühur fî vakâyi'id-dühûr, Mısır, t.siz.
- İbrahim Abdüsselâm**, Yemen Seyahatnâmesi, Dersaadet, 1324.
- Ingrams, Harold**, The Yemen, Imams Rulers and Evolutions, London, 1963.
- İshâkî**, (Muhammed abdü'l-Mu'tî b. Ebî'l-Feth b. Ahmed b. Abdî'l-Muğnî, b. Ali, Tarihü'l-İshâkî, Mısır, 1303.
- İslâm Ansiklopedisi**.
- Joubert, Josephe**, La Question de Cheik-Said, dans Revue Française de l'Etranger et des Colonies, c. 37, Paris, 1912.
- el-Kazvinî**, (Zekerîyya b. Muhammed b. Mahmud), Asârü'l-bilad ve ahbârü'l-ibâd, Beyrut, tarihsiz.
- Keskioglu, Osman**, Cemaleddin Elgâfî İFD, Ankara, 1962, X, 91 vd.
- el-Kıbsî**, (Bedrüddin Muhammed), Millet Kütüphanesi (İstanbul), no: Arabi 2380.
- King, Gillian**, Imperial Outposts Aden, its place in British strategic Policy, London, 1964.
- Kirkman, Lames and Doe Brian**, The first days of British Aden, The Diary of John Study Leigh, in Arabian Studies, (Serjeant R.B., R.L. Gidwell), London, 1975, s. II.

- Kutbüddin Mekki, (Muhammed b. Ahmed en-Nehrevâli), el-berkü'l-Yemânî fi fethi'l-Osmanî, er-Riyad, 1967.
- Kutluay, Yaşar, İslâm ve Yahudi mezhepleri, Ankara, 1965.
- Lamartine A., De., Histoire de la Turquie, Paris, 1853.
- Laoust, Henri, Le Califat dans la doctrine de Rachid Rida, Beyrouth, 1938.
- Laoust, Henri, Les Schismes dand l'İslâm, Paris, 1965.
- Mac coll, Malcolm, Le Sultan et les Grandes Puissances Traduction française par Jean Longuet, Paris, 1899.
- Macro, Eric Bibliography on Yemen and Notes on Mocha, Miami University Press, 1960.
- Macro, Eric, Yemen and Western World since 1571, London, 1968.
- Makdisî, er-Revdeteyn fi ahbârî'd-devleteyn, Beyrut, t.siz.
- Makrizî, (Takiyü'd-din Ahmed b. Ali), Kitâbü's-sülûk li ma'rifeti düveli'l-mulûk, el-Kâhire, 1970.
- Marchand, H. Les Questions arabes: le Yemen, dans QDC, c. 31, no: 339, Paris, 1911.
- Mawerdi, Les Status Gouvernementaux, Traduction de E. Fagnan, Alger, 1915.
- Mechin, Benoist, Un Printemps Arabe, Paris, 1959.
- Mehmed Emin Paşa, Yemen kıtasının ma'muriyetine ve daima asayişte bulunmasına dair tedâbir, el. yaz. İÜMK, no: TY 4615.
- Memdûh (Dahiliye nâzır-ı esbâkı), Yemen islâhâtı ve bazı mütala'at, Dersaadet, 1325.
- Mes'ûdî, Mürûcû'z-zehab, Beyrut, 1973.
- Mevlânazade, Rifat, Yemen hakkında dahiliye nazırı Talât Bey Efendi'ye açık layiha, Kâhire, 18 kânun-ı sâni 1326.
- Meynard, Barbier de, Charles Adrien Casimir, Notice sur l'Arabie méridionale d'après un document turc. Publication de l'Ecole des Langues Orientales Vivantes, no: 9, Paris, 1883.
- Mirza Hüseyin Hân Adalet Pûr, Seyyid Cemâlüddin, Yağma, Tahran, şomare-i heştom, hicrî Rama-zan 1390.

- Mughul, Muhammad Yakub, *Kanuni Devri, Osmanlı-ların Hint Okyanusu Politikası ve Osmanlı-Hint müslümanları Münasebetleri 1517-1538*, İstanbul, 1974.
- Muhammed Emin Hügânî, *Hayat-ı Seyyid Cemâ-lüddin-i Afganî*, Kûbul, 1318.
- Muhammed Enis, *ed-Devletü'l-Osmaniyye ve's-Şarkü'l-'arabî*, Kâhire, tarihsiz.
- Muhammed Hilâl, *Hittay-ı Yemâniyye hakkında ma'lûmât*, el. yaz. İÜMK, no: TY6622.
- Muhammed Muhit Tabâtabâî, *Seyyid Cemâlüddin-i Esedâbâdî der bîdâriy-i meşrik-i zemîn*, Kom, 1392.
- Muhammed Memdûh, *Miftâh-ı Yemen*, İstanbul, 1330 el-Mur'î, el-Ihsan fî dühûlî-memleketi'l-Yemen tahte zillî adaleti âli Osman, el. yaz. Millet Kütüphanesi (İstanbul), no: Arabi 2379.
- Mustafa Selim (es'seyyid), *el-fethü'l-osmaniyyi'l-evvel li'l-Yemen*, el-Kâhire, 1974.
- Müderrişî, Murtaza, *Seyyid Cemâlüddin ve endişehây-ı û, çâp-i çihârom*, Tahran, 1353.
- Müneccimbaşı Derviş Ahmed, *Sahâifü'l-ahbâr*, İstanbul, 1285.
- Müslim, Sahih, Mısır, 1955.
- Naggiar F. S., *La Révolte du Yemen, dans corespondance d'Orient*, 15 fevrier, 1911, s. 154.
- Nâsir-ı Husrev, *Sefernâme*, Millî Eğitim Bakanlığı yayını, İstanbul, 1950.
- Nesâî, Sünen, Beyrut, tarihsiz.
- Nureddin (Siverek mebusu), *Yemen layihası*, İst., 1327.
- Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğunun Güney Siyaseti*, Habes Eyaleti, İstanbul, 1974.
- Orhonlu, Cengiz, XVI. Asrın ilk yarısında Kızıldeniz'de Osmanlılar, TD, İstanbul 1962, sayı: 16.
- Orhonlu, Cengiz, R.B. Serjeant, *The Portuguesse f the South Arabian coast*, Oxford, 1963, TD, İstanbul, 1964, sayı: 19.
- Özbaran, Salih, *Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu*, TD, İstanbul, 1978, sayı: 31.

- Özbaran, Salih, XVI. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar, TD, İstanbul, 1971, sayı: 25.
- Özbaran, Salih, XVI. yüzyılda Portekizli tarihçiler, TD, İstanbul, 1969, sayı: 23.
- Öz, Tahsin, Yemen Fatihı Sinan Paşa Arşivi, Belleten, X, 37, Ankara, 1946.
- Pakalın, M. Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1971.
- Pino, René, l'Europe et l'Empire Ottoman, Paris, 1909.
- Planhol, Xavier de, Les Fondements géographiques de l'histoire de l'Islam, Paris, 1968.
- er-Râzî, (Ahmed b. Abdillah), Târihu San'a li'r-Râzî, el. yaz. Millet Kütüphanesi (İstanbul), no: Arabi 2394/1.
- Risler, Jacques C. La Civilisation Arabe, Paris, 1955.
- Rouet, Gaston, La Question du Yemen, dans QDC, c. 29, no: 316, Paris, 16 Avril 1910, pp. 475/91.
- Roux, Jean-Paul, La Turquie, Paris, 1953.
- Rumuzî, Tarih-i feth-i Yemen, el. yaz. İÜMK, no: TY 6045.
- Rüşdî, Yemen Hâtırası, Dersaadet, 1325.
- Ryckmans, Jacques, l'Institution Monarchique en Arabie Méridionale avant l'Islam (Ma'in et Saba), Louvain, 1951.
- Salaıgnac, A., Les Fortifications de Cheik-Caid, Revue Française, c. 22, Paris, 1987.
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye (1263-1330).
- Schmidt, Dana Adams, Yemen, The unknownwar, New York, 1968.
- Scoot, Hugh, In the High Yemen, London, 1942.
- Serjeand, R.B., R.L. Bidwell, Arabian Studies, London, 1975.
- Seyyid Cemâlüddin Efgânî, Urvetü'l-vüskâ, terceme-i Abdullah Semender; Kâbul, şemsî 1355.
- Sırma, İhsan Süreyya, Fransa'nın Kuzey Afrika'daki sömürgecilğine karşı Sultan II. Abdülhamid'in Panislamist faaliyetlerine ait bir kaç vesika, İstanbul Edebiyat Fakültesi, Tarih Enstitüsü Dergisi, sayı: 7-8, İstanbul, 1977.

- Sırma İhsan Süreyya, Ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı siyasetinde büyük rol oynayan tarikatlara dair bir vesika, TD, İstanbul, 1978, sayı: 31.
- Sırma, İhsan Süreyya, Yemen Kat'asında Osmanlı Devleti'ne ve diğer devletlere karşı isyan eden aşiretlere dair bir vesia, İİFD, Ankara, 1977, c. II.
- Sırma, İhsan Süreyya, Sultan II. Abdülhamid'in Uzak Doğu'ya gönderdiği ajana dair, 6-9 şubat 1978'de İstanbul'da yapılan 1. Millî Türkoloji Kongresi'ne tebliğ olarak sunulmuştur.
- Sırma, İhsan Süreyya, Sultan II. Abdülhamid ve Çin Müslümanları, İstanbul Edebiyat Fakültesi İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, İstanbul, 1979 (basılıyor).
- Sırma, İhsan Süreyya, Pekin Hamidiyye Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Prof. M. Tayyib Okıç Armağanı, Ankara, 1978.
- Şifatulah Cemâlî, İsnâd ve medârik der bâre-i Seyyid Cemâlüddin, Tahran, 1391.
- Strothmann, R., San'a, İA, X, 179 (Bu makale Neşet Çağatay tarafından ikmal edilmiştir).
- Subhî es-Salih, en'Nüzûmü'l-İslâmiyye, Beyrut, 1965.
- Es-Suyûtî, Tarihü'l-Hulefâ, el-Kâhire, 1964.
- Süheylî, er'Revdü'l-Ünûf, el-Kâhire, 1964.
- Şephrîstânî, el-Milel ve'n-nihel, el-Kâhire, 1967.
- Taberî, Târihü'l-ümem ve'l-mülûk, Beyrut, tarihsiz.
- Tagrıberdî el-Atabekî, en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısır ve'l-Kâhire, el-Kâhire, tarihsiz.
- Tankıut, Asaf, Yemen Notları, Ankara, 1965.
- Tekindağ, C. Şehabeddin, Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu bir Bakış, TD, İstanbul, 1971, sayı: 25.
- Toynbee, Arnold J., La Civilisation à l'épreuve, Paris, 1951.
- Tuğ, Salih, İslâm Ülkelerinde Anayasa hareketleri, İstanbul, 1969.
- Wiet, Gaston, Grandeur de l'İslâm, Paris, 1961.
- Yahya b. Hüseyin b. Kâsım, Gayetü'l-Emânî fi ahbârî'l-kutri'l-Yemânî, el. yaz. Millet Kütüphanesi (İstanbul, no: Arabi 2735).
- Ya'kûbî, Tarih, Beyrut, 1960.

Yâkût, el-Hamevî, Mu'cemü'l-büldân, Beyrut, 1967.

Yemen'de On dördüncü kolordu ile Hicaz fırkasına ve Necid ve Fizan'daki kıtaat-ı askeriyyeye tayin olunacak sunûf-i muhtelife ümerâ ve zabita-nının sûret-i tayin ve müddet-i istihdâmlarına dair kanun sûreti, İstanbul, 1327.

Yemen Salnâmesi, sene 1298, 1303- 1305, 1304, 1305, 1306, 1307, 1313, 1314.

Yemen vilayeti haritası, 4. Ordu Erkân-ı Harbiyesi tarafından bastırılmıştır.

Yörükân, Yusuf Ziya, Vahhabîlik, IFD, Ankara, 1953, c. II, sayı: 1.

Yurdaydın, Hüseyin G. İslâm Tarihi Dersleri, Ankara, 1971.

Zebidî, kurratü'l-uyûn fî ahbârî'l-Yemeni'l-meymûn, el. yaz. Millet Kütüphanesi (İstanbul), no: Arabi 2372.

Zeydan, Corci, Târihü't-temeddüni'l-İslâmî, Kahire, 1968.

Zeydân, Corci, Kitâbü'l-arab kable'l-İslâm, Mısır, 1908.

Zühdf, Mir'âtü'l-Yemen, İstanbul, 1328.

—A—

- A. Bardey: 66, 103
 Abbasi (Devleti): 32, 35
 Abdali: 74, 75, 78
 Abdullah b. Ömer b. Hüseyin el-Vahidi: 84.
 Abdullah el-Yemeni: 96
 Abdullah Mansur: (Bk. G. Wyman Bury)
 Abdülhamid II. (Osmanlı Sultanı): 79, 87, 122, 123, 157, 160, 163, 164, 167, 168, 174, 177, 190, 197, 265, 266
 Abdülmecid (Sultan): 51
 Abdü'n-Nebi b. Mehdi: 33, 34
 Abidin Paşa: 80
 A. Deflers: 93, 117, 62, 70
 Aden: 21, 22, 25, 26, 32, 35, 36, 39, 41, 43, 45, 50, 51, 55, 57, 58, 61, 74-79, 81, 84, 111, 151, 156, 224
 Aden Körfezi: 21, 22, 55, 57
 Adi Haseb: 81
 Adin: 176.
 Afgani: (Bk. Cemaleddin Afgani).
 A.F. Luce: 86.
 Afrika: 55, 56, 159
 Ahbârü'l-Yemâni: 57.
 Ahmed b. Abdülkerim: 74
 Ahmed Emin: 67.
 Ahmed Fodol: 78.
 Ahmed Hüseyin Şerefüddin: 21
 Ahmed Muhtar Paşa: 53, 140
 Ahmed Raşid: 39, 42
 Akka: 184
 Albuquerque: 38
 Ali b. Abdillâh Efendi: 176
 Ali (Hz.): 31, 32
 Ali Mehdi: 52
 Ali Mukbil: 77, 78
 Âl-i Necâh: 33
 Âli (Tarihçi): 58
 Amerika: 55, 73, 90
 Âmir b. Abdül-Vahhâb: (Bk. Âmir-Sultan)
 Âmir b. Tahir: 39
 Âmir (Sultan): 36, 37, 40, 41, 42, 45
 Âmiriye (Beni Tahir) Devleti: 36
 Anadolu: 60, 157
 Arabia Felix: 24
 Arap Yarımadası (Arabistan): 25, 57, 58, 44, 45, 52, 53, 189
 Arha: 79
 Arim: 27

Arnaud: 62
Arnavutluk: 81
Arnold J. Toynbee: 159
Arthur Bengual: 83
Ashâb-ı Kehf: 27
Ashâbü'l-Uhdûd: 27
Asım Paşa: (Bk. Mustafa Asım Paşa)

Asir: 50, 104, 216
Autopoulos Paşa: 78
Avrupa: 15, 37, 38, 55-70, 75, 85, 86, 95, 109, 158, 189
Aziz Paşa: 62, 93

—B—

Bâb-ı Âli: 53, 80, 95, 141, 183, 211
Babil: 25, 26
Bâbü'l-Mendeb Boğazı: 38, 55, 56, 71, 76
Bâbü's-sabah: 88
Bağdad: 83
Barsbay: 43, 45
Basra: 60
Batı: 37, 60, 62, 63, 70, 102
Baurenfiend: 60
Belkıs (Saba Melikesi): 24
Benû Habis: 46
Benû Resûl-i Gasânileri: 36
Benû Tahir Devleti: 45
Berlin: 61
Beyazıt: 87
Beyrut: 50
Beyt-i Mûnit: 140, 142
Beytül-Fakih: 61, 104
Bilhaf: 83, 84
Bombay: 60
Bonapart Mustafa Paşa: 53

Bosna: 159
Botta (E. P.): 64, 65, 68, 69, 70
Bové: 61
Brigadier-General Blair: 8-1
Bu'danî: 42
Buhara: 159
Burûc: 27

—C—

Cafer Paşa: 48
Cebel-i Ehdâr: 22
Cemalüddin Afgani: 123
Ceziretü'l-Arap: (Bk. Arap Yarımadası)
Christian VII.: 60
Cibuti: 56, 79
Cidde: 38, 39, 49, 40, 51, 45, 60
Claudie Fayein: 65, 70
Coal Company: 76
Copenhagen: 60
Cramer: 60
Cruttenden: 61

—Ç—

Çin: 159, 160, 168

—D—

Dali': 77
Danimarka: 60
De Haven: 60
Doğu: 37
Doğu Anadolu: 60
Döran: 61

—E—

Eastern: Telegraph Company:
111
Ebrehe: 30

Ebû Arîş: 50
 Ebû Bekir (Şeyh): 85
 Ebû Bekir (Hz.): 32
 Ebu'l-Huda: 160
 Ehrenburg: 61
 Emevîler: 32
 Emîr Hüseyn: 40-43, 45
 E. P., Botta: (Bk. Botta)
 Erhâb: 182, 183
 Es'ad Câbir b. Osman Ragıb: 21
 Eyyûbi Devleti: 35

— F —

Fas: 159
 Fazıl Alevî: 63
 Ferid Kürd Mahmud Paşa: 52
 Ferik Hasan Edip Paşa: 110, 183
 Fernao Mendez Pinto: 88
 Feymiyûn: 29
 Filistin: 60
 Forskahl: 60
 François I.: 86
 Fransa: 62, 69, 70, 71, 72, 86, 87, 189
 Frédéric V.: 60

— G —

Gasani: 36
 Gian Battista Rossi: 74
 Gregorio da Quadra: 38
 G. R. Goodfellow: 77
 Gücûrat: 40
 Güney Arabistan: 81
 Güney Yemen: 60
 G. Wyman Bury: 82

— H —

Habeşistan: 35, 56, 57, 58
 Habil: 26
 Hacı Ali: (Bk. Wavell Mr.)
 Hadım Süleyman Paşa: 47
 Hadramavt: 21, 51
 Halévy: 62, 90
 Halil Yusuf: 74
 Ham: 25
 Hanefî: 23, 153
 Harris: 83
 Haremeyn-i Şerifeyn: 163
 Harold Ingrams: 74
 Hasan Edip Paşa: (Bk. Ferik Hasan Edip Paşa)
 Haşid: 182
 Haşimî: 154
 Havaşib: 78, 79, 156
 Havşabi: 78
 Hayri Bey: 46
 Hemidü'd-din: 131, 150, 176
 Hemprich: 61
 Henry Aaron Stern: 89
 Hristiyan Âleni: 37
 Hıttâ-i Yemâniye: 177
 Hicaz: 28, 30, 51, 53, 58, 59, 60, 63, 111
 Hicce: 150
 Himyer: 26, 28
 Hindoçin: 71, 72
 Hindistan: 35, 37, 38, 39, 40, 44, 56, 57, 75, 85
 Hind Okyanusu: 76
 Hiraz: 103
 Hittan: 35
 Hollanda: 73
 Hudeyde: 50-53, 58, 59, 61, 74, 83, 89, 104

Hulton: 61
Hücur: 150
Hürmüz Boğazı: 22
Hüseyn el-Hâdi: 175
Hüseyn Hilmi Paşa: 94, 96, 99

—I—I—

l'Arabie Heureuse: 24
Irak: 60
İbb: 61, 140
İbn Hişam: 29
İbn Kesir: 34
İbn Kuteybe: 25
İbn Sa'd: 25
İbrahim Paşa: 48, 50, 61
İbnü'l-Esir: 25, 57
İbnü'l-Mehdi: 33
İbnü'l-Mücvir: 23
İmam Ali Mehdi: 52
İmam Kasım: 48
İmam Muhammed: 50, 51, 52
İmam Şerefüddin: 45, 47
İmam Yahya: 124, 125, 176.
İncil: 138
İngiltere: 74, 75, 76, 77, 79, 81,
83, 87, 90, 123, 156, 189
İran: 31, 44, 60, 67
İshâki: 33
İskender: 45-47
İskenderiye: 60
İslâm Dünyası: 37
İsmailî: 153
İsrail: 89
İstanbul: 60, 62, 79, 86, 87, 93,
95, 105, 108, 111, 115, 124,
132, 142, 143, 145, 146,
155, 159, 171, 179, 186
İtalya: 72, 73, 74, 189

İzzet Paşa: 80, 83, 84

—J—

Jacques Rychmans: 26
Japonya: 159
John (Mr.): 87
Joseph: 86

—K—

Kâbe: 27, 35, 38, 47
Kabil: 26
Kadri (Dr.): 107
Kafkasya: 159
Kahire: 61
Kamaran (Adası): 39, 41, 42, 59,
184
Kansuh Gûrî: 39-41, 46
Karamita: 33
Kastamonu: 187
Kehlam: 26
Kevkeban: 174
Kıbrıs: 60
Kızıldeniz: 21, 22, 38, 39, 44, 45,
55, 56, 57, 58, 59, 71, 72, 76,
189
Kırman: 35
Kudüs: 38, 59, 70, 85, 86, 89, 90
Kur'an-ı Kerim: 27, 32, 70, 77,
87, 135, 138, 139, 171
Kureyş: 27, 28, 122
Kusma: 61
Kutluğ Ebe: 35

—L—

Lahec: 33, 36, 61, 156
Landon: 89
Lehistan: 60
Le Marquis de Salisbury: 81

Londra: 82, 87
Lope Soarez: 38
Luis XIII.: 86
Luhayya: 50

—M—

Madagaskar: 72
Mahmud Paşa: 96
Ma'in: 26
Makrizi: 34
Makubla: 85
Malta: 60, 71
Marsilya: 60, 72, 83
Maskat: 60
M. Bazin: 72
M. De Lamartine: 70
Medine: 28, 29, 31
Medinetü'l-Abid: 61
M. Edouard Glasser: 63
Mehdi Idris: 141
Mehdi Seyyid Kasım: 140
Mehmed Ali (Mısır Valisi): 40, 50
Mehmed Emin Paşa: 73
Mekke: 38, 44, 47, 51, 79
Mekke-i Mükerreme: (Bk. Mekke).
Memlûk (lar): 39, 46
Me'mûn: 32
Menaha: 82
M. Rabaud: 72
Mesih: 90
Mısır: 33, 34, 45, 46, 47, 49, 51, 55, 60, 62, 67, 71, 121, 159, 189
Mirliva Emin Bey: 49
Moha: 39, 58, 73, 75
Muaz b. Cebel: 31

Mugil b. Salih: 186
Muhammed b. Avn: 51, 52
Muhammed (Hz.): 31
Muhammed el-Hittaci: 140, 142

Muhammed Paşa: 48
Muhammed Sırrı Paşa: 53
Muhammed Yahya: 50, 51, 52
Muhammed Zafir: 160
Muhsin Şihari: 113, 132, 143, 177, 183, 184
Mukbil b. Yahya Fari: 179
Murad Paşa: 111
Murray: 74
Murtaza Müderrisi: 123, 124
Mustafa Asım Paşa: 182, 183
Mustafa Sabri Paşa: 53
Muzaffer Şah: 40
Müşir Ahmed Feyzi Paşa: 155

—N—

Napolyon Bonapart: 71
Nasıra: 125
Necid: 124
Necrân: 30
Nerim: 183
Nevâhiy-i tis'a: 50, 81
Niebühr: 23, 60, 61
Nuh (Hz.): 25
Nureddin: 34

—O—

Orta-Doğu: 38, 59, 60, 62, 75, 85, 123
Osman (Hz.): 32
Osman Nuri Paşa: 96
Osman Paşa (Divrikli Fakih): 93

Osmanlı Bankası: 109

Osmanlı (Devleti): 15, 44-54,
56, 58, 62-64, 66, 67, 69,
71, 73, 75, 76, 78, 79, 80,
81, 83, 86, 89, 95, 96, 97,
99, 101, 104-106, 109, 112,
116, 117, 118, 121-123,
126, 128, 129, 130, 131,
133, 135, 140-145, 151,
152, 154, 156-158, 160-
164, 166-168, 170, 173-
184, 189, 190

—Ö—

Ömer (Hz.): 32

Özdemir: 48

—P—

Paris: 65, 69

Passama: 61

Pekin Hamidiye Üniversitesi:
160

Perim (Adası): 38, 56, 57, 72, 76

Persepolis: 60

Peter manus Mittheilungen:
63

Portekiz(liler): 37-42, 44, 45,
56, 59, 95, 189

—R—

Ramazan-ı Rûmi: 46

Resûliler: 34

Resûlullah: 163, 193-197

Rıda: 36

Rodos: 184, 185

Rüstem Paşa: 81

—S—

Sabâ: 24, 26, 28

Sabii: 63

Saada (Sa'da): 118, 182, 183

Sadaret: 151, 176

Sadrâzam Ferid Paşa: 80

Salih: 30

Sâm: 25

San'a: 25, 32, 36, 37, 49-53, 61,
74, 75, 83, 88, 89, 97, 98,
103, 104, 111, 127, 134,
155, 169, 174, 201, 203,
204

Sar'ab: 156

Saray-ı Hümâyûn: 80

Scott: 82

Sebe': 27

Seetzen: 61

Selâ: 45

Selâhaddin Eyyubi: 33, 35

Selman Reis: 40, 41, 43

Seniyye: 162, 169, 171, 176,
181, 186, 203, 208

Serâ: 22

Sevdeli Seyyid Yahya b. Ab-
durrahman: 140, 142

Seyfü'l-İslâm Tuğtekin: 35

Seyyid Ahmed: 175, 220

Seyyid Fâzıl Paşa: 85

Seyyid İdris: 131

Seyyid Hasan Salâh Efendi:
174

Seyyid Hüseyin el-Cisr: 160

Seyyid İshâk Efendi: 51

Seyyid Kasım: (Bk. Umranlı
Seyyid Kasım el-Mahsi).

Seyyid Muhammed b. İdris:
141

Seyyid Muhsin Şihâri: (Bk. Muhsin Şihâri).
 Seyyid Ömer Bumin Efendi: 177
 Seyyid Yahya: 186
 Siegfried Zanger: 90
 Sin: 58
 Sina: 58
 Sinan Paşa: 48
 Sinop: 187
 Subhi: 156
 Sudan: 58
 Sultan Guri: 40, 41
 Suriye: 60, 185
 Süleyman b. Şeref: 32
 Süleyman (Hz.): 27
 Süveyş: 60, 56, 58-60, 75
 Süveyş Denizi: 60

—Ş—

Şafi': 23, 153
 Şakir Paşa: 80
 Şam: 24, 30, 68
 Şemsü'd-Devle: 34, 35
 Şerefüddin b. Şemsüd-din: 42
 Şerif Hasan: 50, 51
 Şerif Hüseyin b. Ali: 50
 Şeyh Abdullah: 84, 125, 131, 144, 179, 220
 Şeyh Abdullah es-Sir: 179
 Şeyh Avnû'r-Refik Paşa: 162, 181
 Şeyh Fazl: 160
 Şeyh Hasan: 64, 68
 Şeyh Muhsin Şihâri: (Bk. Muhsin Şihâri).
 Şeyh Rahmetullah: 160
 Şeyh Sa'id: 56, 57, 71, 72, 73

Şeyh Said b. Ali el-Atıfı: 84
 Şeyh Said Dahiani: 125
 Şeyh Salih Ümrani: 141
 Şeyh Yasin: 64
 Şiraz: 60

—T—

Taberi: 28, 29
 Tagriberd: 34
 Taif: 22
 Taiz Sancağı: 77, 104
 Tefrik Bey: 97
 Tefrik Paşa (Kıbrış): 51-53, 78
 Tevrat: 29, 138
 Tihame: 22, 23, 36, 50
 Trablusgarb: 185
 Tunus: 159
 Turanşâh: 34, 35
 Tübban: 29
 Türkistan: 159

—U—

Uman: 35, 57, 60
 Umranlı Seyyid Kasım el-Mahsi: 140
 Uzak-Doğu: 55, 75

—Ü—

Ümid Burnu: 55, 37

—V—

Vahhabi: 153
 Vasco De Gama: 38
 Victor Bérard: 123, 159

—W—

Wavell (Mr.): 83
W. Bury: 83
Wolf (Dr.): 61, 89

—Y—

Ya'akov Saphir: 90
Ya'kubi: 25
Yakût el-Hamavi: 25
Yavuz Selim (Osmanlı Sultası): 39, 45, 46, 121, 122, 190
Yemenü'l-Hadra (Yeşil Yemen): 23
Yemenü'l-Meymun: 24

—Z—

Zalî: 156
Zebîd: 36, 43, 61, 104, 117
Zeki Ehiloğlu: 88
Zenzibarlı Ali b. Muhammed: 83
Zeydi: 42, 43, 48, 49, 74, 98, 111, 113, 117, 126, 150, 154-156, 160, 167-170, 184, 185, 186, 189, 203, 204

Din unutulup, onun yerini asabiyyet, yâni kan üstünlüğü, yâni milliyetçilik alınca, Müslümanlar küfre karşı birleşip cihat edeceklerine, Batı'nın emir ve arzuları doğrultusunda, birbirlerini yoketme savaşlarını başlattılar.

" An'o yemendir,
Gülü çemendir,
Giden gelmiyor,
Acep nedendir?"

gibi türkülerin neden yakıldığını bilenimiz var mı acaba? Oraya gidenler, neden dönmüyorlardı? Batı'ya gırtlığına kadar bonçlanmış olan Osmanlı, binlerce kilometre uzaklıkta bulunan Yemen'de ne arıyordu? İşte elinizdeki kitapla, sizlere bunlardan bir tanesinin hazin öyküsünü anlatmaya çalıştım... Yemen'de olup bitenleri okuduktan sonra göreceksiniz ki bugün İslam coğrafyasında cereyan eden hadiselerin, aslında onlardan farkı yoktur. Farkı yok ise, bazı gerçekleri öğrenebilmemiz için neden bir asır bile yetmiyor? İşte biz Müslümanların kangrene dönüşmüş olan bu yaralarının dini sebeblerini, Yemen örneğinde göstermeye çalıştık.

ISBN 975-473-106-3

9 789754 731064